

Tartu Ülikool
Filosoofia teaduskond
Ajaloo osakond
Eesti ajaloo õppetool

Laura Vaan

Propagandatalitus Eesti Vabariigis
autoritaarsel ajajärgul

Magistritöö

Juhendaja: Phd Ago Pajur

Tartu 2005

Sisukord

SISSEJUHATUS	3
TEEMA PÕHJENDUS.....	3
TÖÖ STRUKTUUR	6
TÖÖS KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS	7
1. PROPAGANDA AJALOOST, VAHENDITEST, EESMÄRKIDEST	11
2. PROPAGANDATALITUSE STRUKTUUR, FUNKTSIOONID, TÖÖTAJAD	19
2.1. VALITSUSE INFORMATSIOONI JA PROPAGANDA TALITUS	20
2.2. RIIKLIK PROPAGANDA TALITUS.....	21
2.3. INFORMATSIOONI KESKUS.....	24
2.4. PROPAGANDATALITUSE TÖÖTAJAD	27
2.5. HINNANGUD PROPAGANDATALITUSELE	32
3. PROPAGANDATALITUS JA RAHVUSLIKUD TÄHTPÄEVAD, AKTSIOONID NING KULTUURIÜRITUSED.....	35
3.1. PROPAGANDATALITUS JA RAHVUSLIKUD TÄHTPÄEVAD	38
3.1.1. <i>Vabariigi aastapäev ja Võidupüha</i>	38
3.1.2. <i>Emadepäev</i>	45
3.2. PROPAGANDATALITUS JA RAHVUSLIKUD SUURAKTSIOONID	47
3.2.1. <i>Nimede eestistamine</i>	48
3.2.2. <i>Rahvuslipu levitamine</i>	55
3.2.3. <i>Kodukaunistamine</i>	57
3.3. PROPAGANDATALITUS JA RAHVUSKULTUUR	65
4. PROPAGANDATALITUS JA INFORMATSIOONI KONTROLL.....	71
4.1. TRÜKIAJAKIRJANDUSE OHJAMINE.....	71
4.2. PROPAGANDATALITUS JA RIIGI RINGHÄÄLING	83
4.3. PROPAGANDATALITUS JA VÄLISPROPAGANDA	86
5. PROPAGANDATALITUS JA PIIRIMADE KÜSIMUS	92
KOKKUVÕTE	99
ZUSAMMENFASSUNG	103
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS	106
TÖÖS KASUTATUD LÜHENDID	110
LISAD	112

Sissejuhatus

Teema põhjendus

Käesolev magistritöö kasvas välja siinkirjutaja poolt 2002. aastal Tartu Ülikooli ajaloo osakonna lähiajaloo õppetoolis kaitstud bakalaureusetööst *Propagandatalitus Eesti Vabariigis aastatel 1934 – 1940*. Paraku jäid tollal töö mahtu ja selle kirjutamiseks antud aega arvestades tähelepanuta mitmed propagandatalitusega seotud olulised valdkonnad. Nüüdseks on toonast tööd laiendatud ja teisendatud, pöörates tähelepanu mitmetele seni käsitlemata aspektidele talituse tegevuses.

Võttes uurimise alla ühe konkreetse institutsiooni tegevuse, on käesolev magistritöö temaatiliselt üsna kitsalt piiritletud. Süvenetakse põhjalikult propagandatöösse Eesti Vabariigis aastatel 1934–1940, mil selleks oli loodud spetsiaalne eraldiseisev asutus. Nimetatud asutus tegutses aja jooksul kolme erineva nime all.¹

Propagandatöö ja sellega Eestis autoritaarsel ajastul tegelenud talitus on seni pälvinud ajaloolaste seas vaid tagasihoidlikku huvi, rääkimata sellest, et käesoleva töö autor puutus korduvalt kokku tavainimeste siira imestusega taolise asutuse eksisteerimise üle Eesti Vabariigis *vanal heal Pätsi ajal*. Siinkirjutaja peaseminaritöö oli esimene terviklikum käsitlus, millele eelnesid vaid mõningad kirjutised propagandatalitust puudutavate üksikute valdkondade kohta. Nii on ajakirjandusajaloo uurijad pööranud tähelepanu propagandatalituse tegevusele vaba sõna piiramisel. Samuti on käsitlemist leidnud nimede eestistamise ja rahvuslipu kampaaniaga seonduv. Enamus ülejäänud valdkondi talituse töös on aga jäänud uurimata, rääkimata propagandatalituse kui institutsiooni terviklikust üldkäsitlusest. Ka

¹ Institutsioon kandis järgemööda nimesid Valitsuse Informatsiooni ja Propaganda Talitus, Riiklik Propaganda Talitus ning Informatsiooni Keskus. Selgituseks olgu öeldud, et käesolevas töös kasutatakse tihti lühendit RPT, kuna mainitud keskmise nime all töötas see asutus kõige kauem. Samaväärsed tähenduselt on ka lühendatud nimetused *talitus* ja *propagandatalitus*.

perioodi käsitlevad üldteosed ja õpikud piirduvad enamasti vaid konstateeringuga, et selline asutus – riigi kõrgema juhtkonna käepikendus ja võimu kindlustamise tööriist – oli olemas, ja mainivad mõne lausega propagandatalituse olulisemaid tegevusvaldkondi. Käesolev töö püüabki täita varasemates uurimustes esinevaid lünki ja valgustada valdkondi, millest seni üsna vähe teatakse.

Kuigi ühelt poolt võib öelda, et temaatika on kitsas, piirdudes ühe kindla institutsiooniga, on see teisalt siiski ootamatult lai, kuna RPT tegevus haakus niivõrd paljude erinevate ühiskonna- ja kultuurielu valdkondadega. Rääkimata siis veel sellest, et propagandatalitus polnud autoritaarsel ajastul Eestis sugugi ainus propagandaga tegelev asutus, vaid talle sekundeerisid näiteks Isamaaliit, Kaitseliit, samuti mõned ministriumid. RPT oli aga kindlasti kõigi teiste asutustega võrreldes juhtrollis, suunates ja korraldades kogu propagandaalast tegevust. Ja kokkuvõttes oli kogu ühiskond tollal propagandast võrreldamatult rohkem läbi imunud kui aastakümne varem demokraatliku riigikorra ajal.

Nii ongi käesolevas töös autori valikul talituse laiaulatuslike tegevusalade seast mõned valdkonnad palju enam tähelepanu pälvinud kui teised. Loomulikult olid need valdkonnad, näiteks nimede eestistamine, kodukaunistamine ja Eesti lipu kampaania, propagandatalituse tegevuses vähemalt pikemas perspektiivis kõige olulisemad. Nii sai nimede eestistamise aktsiooni tagajärjel ligi 200 000 eestlast oma senisest saksapärasest või halvapärasest perekonnanimest sobivama eestiliku nime, mida nende järglased kannavad tänini. Nimeteemast ei saa mööda tänapäevalgi, kui paljud annavad oma lastele snoblikke välismaise kuju ja kõlaga eesnimed, teised aga neid sellepärast kritiseerivad ja taolisi nimed kandvaid lapsi haletsevad. Riigikogu võttis 2004. aasta lõpus vastu seaduse, millega tahetakse edaspidi piirata eesti lastele vanemate edevusest, maitselagedusest või teadmatuses tingitult imelike eesnimede panemist. Samuti annab see seadus võimaluse aasta jooksul lihtsustatud korras ja tasuta nime vahetada isikutel, kes senisega rahul pole.² Nii et kõik toimuks justkui 70 aasta eest, kuigi võrreldes tollase kampaaniaga siiski kordades tagasihoidlikumalt.

Lisaks aktsioonidele on käesolevas uurimuses põhjalikuma vaatluse all propagandatalituse osa riiklik-rahvuslike tähtpäevade pühitsemisel, samuti kokkupuutepunktid mitmete kultuurivaldkondadega. Peale selle on uuritud RPT seotust piirimaade küsimusega. Mõistagi ei saanud jätta käsitlemata propagandatalituse kõige enam tähelepanu leidnud ja kritiseeritud töövaldkonda – vaba sõna piiramist ja laiaulatuslikku tsensoritööd.

Seevastu on aga teadlikult mööda mindud teemast propagandatalitus ja Isamaaliit. Isamaaliidu rajamisel oli talitusel küll märkimisväärselt suur roll ning edaspidises töös haakusid kahe institutsiooni tegevusvaldkonnad vägagi tihedasti, rääkimata sellest, et mõlema asutuse mitmed juhtivtegelasedki olid samad. Kuid Isamaaliiduga seonduv temaatika on sedavõrd lai ning selle mitmed aspektid on juba leidnud ja leiavad tõenäoliselt edaspidigi põhjalikku käsitlemist, mistõttu oli otstarbekas see valdkond käesolevast tööst välja jätta.

Autori huvi propagandatalituse vastu tõstis teema intrigeerivus. Autoritaarne ajastu kahe maailmasõja vahelises Eesti Vabariigis on viimastel aastatel ajaloolaste poolt üha suuremat tähelepanu pälvinud ja mõned müüdid *vanast heast Pätsi ajast* on kummutatud. Sellegipoolest võib vähemalt osaliselt nõustuda väitega, et *vaikiva ajastu* saabumine Eestisse on endiselt vaikne teema.³ Niisiis on veel praegugi küllalt raske üldistusi teha ja hinnanguid anda. Ajastu oli ju kahepalgeline – vaba Eesti riik küll, kuid kaugeltki mitte demokraatlik. Propagandatalitus oli aga selle autoritaarse võimu üks tööriistu, mida varem Eestis ei tuntud. Kesksel propagandaga tegelevat asutust demokraatlikus vabariigis ei vajatud, küll aga tundis selle järele tarvidust autoritaarne riigivõim. Mõnede väidete kohaselt oli talitus puhtalt poliitiline asutus, mille eesmärgiks oli avastada ja elimineerida Konstantin Pätsi režiimi ohustavaid *ideoloogilisi diversioone* ja kaitsta ning kindlustada kolme juhtiva riigimehe võimu ning privaatsust.⁴ Selles töös toetus RPT mitmetele sõna- ja trükivabadust piiravatele seadustele, kuid väljus oma tegevuses sageli nende seatud raamidest. Andrei Hvostovi arvates ei tea me seniajani, kui mõjukaid meetodeid propagandatalitus oma töös tegelikult kasutas avaliku arvamuse mõjutamisel ning millised töövõidud see asutus võis enda nimele kirjutada.⁵ See külg käsitletavast teemast tekitabki eriti palju küsimusi.

Erisuguseid hinnanguid ja arvamusi leidub aga ka propagandatalituse tegevuse muude valdkondade, mitmesuguste rahvuslike aktsioonide ja ürituste korraldamise kohta. Kas neid tuleks vaadelda positiivses või negatiivses valguses? Vastavate algatuste rahvuslikku iseloomu ja rahvast ühteliitvat funktsiooni võib pidada väga tänuväärseks. Samas olid need ettevõtmised suuremal või vähemal määral poliitilistel kaalutlustel algatatud – et pöörata rahva tähelepanu kõrvale küsimusi tekitavast poliitilisest olukorrast riigis. Võiks isegi öelda, et propagandatalitusest pidi kujunema omamoodi ümberkasvatusasutus eesti rahva jaoks. Talituse loomisel seatigi sellele nõuded, et see *peab ulatuma iga kodanikuni ja kaasa*

² Nimeseadus. // RT 2005, 1, 1.

³ **Andrei Hvostov**. Südamlik diktatuur. // <http://www.sirvilauad.ee/artikkel>. 05.04.2002.

⁴ Vt nt **Andrus Roolaht**. Nii see oli...Kroonika ühest unustuseliiva maetud ajastust. Tallinn Perioodika 1990. Lk 114, 130.

⁵ **A. Hvostov**. Südamlik diktatuur. // <http://www.sirvilauad.ee/artikkel>. 05.04.2002.

*tõmbama aegapidi kõiki neid, kellel raske loobuda sissekasvanud moraalist ja senistest kommetest.*⁶

Vastuolulise suunitlusega tegevusvaldkondade tõttu on propagandatalituse tegevusele raske adekvaatset hinnangut anda. Käesolevas töös üritatakse seda siiski teha. Empiirilise kirjeldava materjali kõrval püstitatakse küsimusi ning proovitakse leida vastuseid ja teha järeldusi.

Töö struktuur

Käesolev magistritöö koosneb viiest peatükist. Esimene peatükk on ülejäänud tööst mõneti eraldiseisev, olles samas vajalik kui uurimuse põhiosa sissejuhatav komponent. Selles antakse ülevaade propaganda ajaloost, teooriatest, vahenditest ja eesmärkidest. Eraldi kirjeldatakse natsionaalsotsialistliku Saksamaa propagandat – läbi ajaloo kõige kurikuulsamat.

Teine peatükk käsitleb propagandatalitust kui institutsiooni – sellega seotud seadusandlust, talituse struktuuri, funktsioone ja töötajaskonda. Samuti tuuakse selles välja propagandatalitusele antud erinevaid hinnanguid.

Kolmandas, kõige mahukamas peatükis on vaatluse alla võetud RPT tegevus rahvuslike aktsioonide ja ürituste korraldamisel ning kultuurivaldkonnas. Esimene alapeatükk annab ülevaate Vabariigi aastapäeva, Võidupüha ja emadepäeva pühitsemisest. Teises alapeatükis on kirjutatud kolmest suuraktsioonist – nimede eestistamisest, Eesti lipu levitamise kampaaniast ning kodukaunistamisest. Kolmas alateema on propagandatalituse tegevus kultuuri valdkonnas üldiselt.

Neljas peatükk käsitleb sõna- ja ajakirjandusvabaduse piiramist Eestis 1930. aastate teisel poolel ning propagandatalitust kui informatsiooni kontrollivat asutust. Vaatluse all on RPT suhted ajakirjanduse ning Riigi Ringhäälinguga, samuti kontaktid ja propagandatöö väljaspool Eestit.

Viiendas peatükis antakse ülevaade piirimaade küsimusest Eestis kahe maailmasõja vahel, millega 1930. aastatel oli seotud ka propagandatalitus, juhtides Piirimaade seltsi kaudu neil aladel tehtavat rahvuslikku ja kultuuripropagandat.

Tööd ilmestab kaheksa lisa: RPT seadus, koondtabel talituse töötajatest, propagandatalituses koostatud Rahvahariduskoja loomise kava, ringkiri seltskonnaelu ja üleriigilise ürituste kalendri koostamise kohta, väljavõtted 1938. aasta trükiseadusest, loetelu

⁶ **Friido Toomus.** Konstantin Päts ja riigireformi aastad. Tartu – Tallinn, 1938. Lk 239.

RPT poolt ajakirjandusele antud keeldudest, Piirimaade seltsi tegevuskava 1935/36. aastaks ning väljavõtted natsi-Saksamaa propagandaministri Joseph Goebbelsi päevikust tema propagandaprintsiipide kohta.

Töös kasutatud allikad ja kirjandus

Käesoleva töö allikateks on arhiivimaterjalid, publitseeritud allikad, üldteosed, kitsamad uurimused ja mälestusteraamatud.

Uurimistöö peamine allikmaterjal on Riikliku Propaganda Talituse fond Eesti Riigiarhiivis.⁷ See sisaldab ca 500 säilitusühikut, millest osad olid seni uurijate poolt kasutamata. Kuna töö eesmärk on anda ülevaade Eestis aastatel 1934 – 1940 tegutsenud propagandatalitusest kõige laiemas plaanis, siis oli ka kasutatud säilikute hulk väga suur. Kuigi mõnda teemat on propagandatalituse fondi dokumentide varal varemgi käsitletud, leidis siiski veel hulk läbitöötamata materjale, mis sisaldasid käesoleva magistritöö seisukohalt vajalikku ja huvitavat informatsiooni. Samas tuli tõdeda, et kaugelki kogu propagandatalituse arhiiv pole säilinud. Nii näiteks on puudu eeldatavasti väga mahukas olnud RPT poolt ajalehetoimetustele ja ringhäälingule edastatud käskude ja keeldude osa; neid leidub vaid episoodiliselt muu materjali seas.

Publitseeritud algallikatest olid olulised *Riigi Teatajad*, mis sisaldavad propagandatalitust, ajakirjandusvabaduse piiramist ja mõningaid aktsioone puudutavat seadusandlust.⁸ Ametlikku informatsiooni propagandatalituse tegevuse kõigi valdkondade kohta sisaldab perioodil 1934–1939 välja antud aastaraamat *Valitsusasutiste tegevus*.⁹ See oli heaks baasmaterjaliks, mis aitas täpsustada ja paika panna siinkirjutajat huvitanud uurimisvaldkonnad. Väga kasulikeks osutusid *Riigivolikogu stenograafilised aruanded*, mille kaudu oli võimalik tutvuda parlamendis aset leidnud arutelude ja vaidlustega nimede eestistamise kampaania ning informatsiooni keskuse seaduse üle.¹⁰ Huvipakkuv oli kirjanik August Mälgu 1939. aasta lõpus peaministrile saadetud kiri, milles ta käsitles RPT reformimise vajadust.¹¹

⁷ Eesti Riigiarhiiv. Fond 1093 – Valitsuse Informatsiooni ja Propaganda Talitus. Riiklik Propaganda Talitus. Informatsiooni Keskus.

⁸ Riigi Teataja (=RT) 1934-1940.

⁹ Valitsusasutiste tegevus 1934/35, 1935/36, 1936/37, 1937/38, 1938/39. Tallinn, 1935-1939.

¹⁰ Riigivolikogu stenograafilised aruanded. I koosseis. I-VI istungjärk. Tallinn, 1938-1940; Riigivolikogu stenograafiliste aruannete lisad. I koosseis. I-VI istungjärk. Tallinn, 1938-1940.

¹¹ **Jüri Ant.** August Mälgu kiri peaministrile: Detsember 1939. // Tuna: Ajalookultuuri ajakiri. 2002, 1. Lk 56-63.

Et viia end põhjalikumalt kurssi sisepoliitiliste oludega Eestis 1930. aastate keskpaigas ja teisel poolel, tuli esiteks süveneda mõningatesse üldteostesse.¹² Propagandatalituse kohta ei ütle need eriti midagi. Tausta loomiseks ja parema ettekujutuse saamiseks toleaege riigivõimu ideoloogilistest arusaamadest ja kaalutlustest oli väga asjakohane (kuigi mõneti tendentslik) Friido Toomuse monograafia Konstantin Pätsist.¹³ Pätsi poliitilisi ideid on omajagu valgustanud ka Toomas Karjahärm.¹⁴ Monograafilistest teostest oli abi veel Märt Rauda raamatust *Kaks suurt*¹⁵ ja Jaan Tõnissoni elu käsitlevast koguteosest.¹⁶

Otseselt käsitlevad propagandatalituse tegevust vaid vähesed lühikirjeldused, mis pärinevad kas RPT kaasajast või nõukogude perioodist. Kirjeldusi üksikutest RPT tegemistest sisaldas igal aastal Tartus ilmunud *Eesti Kroonika*.¹⁷ Nõukogudeaegse ideoloogilise pitsoriga märgistatud kirjandust esindavad Rein Kordese (*alias* Andrus Roolaht) reportaažiraamat ja Olaf Kuuli uurimus vabadussõjalaste liikumisest, mis annavad propagandatalitusest ajastule iseloomuliku erapooliku lühiülevaate.¹⁸

Pärast Eesti taasiseseisvumist on üsna pealiskaudse kirjelduse Pätsi režiimi aegsest propagandatööst andnud Kädi Riismaa ajakirjas *Luup* ilmunud artiklis.¹⁹ Lühidalt on RPT tegevust paaris artiklis käsitletud Inda Rajasalu, kes süvenes detailsemalt kahte valdkonda – nime eestistamise kampaaniasse ja ajakirjanduse ohjamisse.²⁰ Seni on vast kõige enam kirjutatud propagandatalitusest seoses ajakirjandusvabaduse piiramisega. Selles valdkonnas on huvitavad ja sisukad Epp Laugu²¹ ja Halliki Harro²² artiklid. Viimane neist autoritest on kirjutanud ka Jaan Tõnissoni vastasseisust tollase riigivõimuga ja tema tegevuse piiramisest muuhulgas propagandatalituse poolt.²³

¹² Eesti Vabariik 1918-1940: Koguteos. Koostanud Evald Uustalu. Lund, 1968; Eesti Riik ja Rahvas Teises maailmasõjas I-II. Stockholm, 1954-1955; **Ants Ruusmann**. Eesti Vabariik 1920-1940. Tallinn, 1997 või **Õie Elango, Ants Ruusmann, Karl Siilivask**. Eesti maast ja rahvast – Maailmasõjast maailmasõjani. Tallinn, 1998.

¹³ **Friido Toomus**. Konstantin Päts ja riigireformi aastad. Tartu-Tallinn, 1938.

¹⁴ **Toomas Karjahärm**. Konstantin Pätsi poliitilised ideed. // Konstantin Pätsi tegevusest: Artiklite kogumik. Tallinn, 2002.

¹⁵ **Märt Raud**. Kaks suurt: Jaan Tõnisson, Konstantin Päts ja nende ajastu. Tallinn, 1991.

¹⁶ Jaan Tõnisson. Koguteos tema üheksakümnenda sünnipäeva tähistamiseks. Stockholm, 1960.

¹⁷ Eesti Kroonika 1934-1939. Eesti Kirjanduse Seltsi populaarteaduslik seeria. Tartu, 1935-1940.

¹⁸ **Rein Kordese**. Mineviku teed ja rajad: Reportaaž. Tallinn, 1976; **Olaf Kuuli**. Vapsidest Isamaaliiduni: Fašismi ja fašismivastase võitluse ajaloost kodanlikus Eestis. Tallinn, 1976.

¹⁹ **Kädi Riismaa**. Propagandatöö "vaikival ajastul". // *Luup* 1997, 14. Lk 50-52.

²⁰ **Inda Rajasalu**. Riiklik Propaganda Talitus ja eesti nimi. // *Tundmatu Eesti Vabariik*. Tallinn, 1993. Lk 96-108; Kuidas Eesti Vabariigis ajakirjandust vaos hoiti. // *Poliitika* 1991, 1. Lk 47-54.

²¹ **Epp Lauk**. Demokraatia kriis ja ajakirjandusvabaduse piiramine Eesti Vabariigis 1930-ndail aastail. // *Keel ja Kirjandus* 1998, 9. Lk 585-596; Eesti ajakirjanduse arenguhooni XX sajandi esimesel poolel. // *Peatükke Eesti ajakirjanduse ajaloost 1900-1940*. Tartu, 2000. Lk 9-42.

²² **Halliki Harro**. Ajakirjanduse õiguslik regulatsioon Eestis aastail 1918-1940 ja 1990-1993. Tartu, 1994; Eesti Vabariigi ajakirjandusest 1920.-1930. aastatel.// *Eesti ajakirjanduse ajaloost VII*. Tartu: Tartu Ülikooli žurnalistika kateeder, 1991. Lk 36-78.

²³ **Halliki Harro**. Jaan Tõnissoni ajakirjandusliku tegevuse piiramisest 1930. aastate teisel poolel. // *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat. Annales Litterarum Societatis Esthonicae*. 1988-1993. Tartu, 1995. Lk 32-35;

Riigi Ringhäälingu kohta pakkusid lisaks arhiiviallikatele informatsiooni Ivar Trikkeli²⁴ ja Sigrid Kaasiku²⁵ kirjutised. Eesti lipu kampaaniast ja Kaarel Eenpalu seosest rahvuslike aktsioonidega 1930. aastatel on kirjutanud Artur Taska.²⁶ Nimede eestistamisest ilmus juba 1930. aastate teisel poolel üksjagu kirjandust, mis siinkohal osutus kasulikuks.²⁷ Heaks sissejuhatajateks kodukaunistamise valdkonda osutus Ingrid Sakh'i seminaritöö.²⁸ Lisaks viimati mainitule olid käesoleva töö seisukohalt huvitavateks käsitlusteks veel paar Tartu Ülikoolis kaitstud bakalaureusetööd.²⁹

Piirimaade teemasse puutuvalt osutusid väga asjakohasteks materjalideks Kari Aleniuse³⁰, Kalle Lõuna³¹, Leo Reissari³² ja Indrek Jäätsi³³ erinevate rõhuasetustega kirjutised Petserimaa kohta. Reissari sulest on ilmunud ajalooline ülevaade Setumaast, Jääts pühendub eeskätt setude etnilise identiteedi ajaloole. Teematiliselt rohkem haakuvad käesoleva magistritööga Aleniuse ja Lõuna uurimused. Esimene neist kirjutab Petserimaa ja Narvataguste alade integreerimisest Eesti Vabariiki kahe maailmasõja vahel, teine pühendub üksnes Setumaale.

Ühe mahuka grupi kasutatud kirjanduse hulgas moodustavad mälestusteraamatud. Neist on mainimisväärsemad William Tomingase³⁴, Kaul-Andrus Kadaku³⁵, Andrus Roolahel³⁶, Artur Adsoni³⁷, Oskar Looritsa³⁸, Ilmar Raamoti³⁹, August Otsa⁴⁰ ja Bernard

Kirjastusühisuse ja päevalehe "Postimees" sekvestri alla panek 1935. a. suvel (uute andmete valguses). // Fakt, sõna, pilt XII. Tartu, 1989. Lk 45-57.

²⁴ **Ivar Trikkel.** Ringhääling eile ja täna. Tallinn, 1977.

²⁵ **Sigrid Kaasik.** Ringhäälingu algusaastad. // Peatükke Eesti ajakirjanduse ajaloost 1900-1940. Koostanud Epp Lauk. Tartu, 2000. Lk 127-145.

²⁶ **Artur Taska.** Sini-must-valge värvikolmik ja Eesti Vabariik. Toronto, 1971; Kaarel Eenpalu. Lund, 1991.

²⁷ Eesti nimi: Valik uusi perekonnanimesid. Toimetanud Juulius Mägiste ja Elmar Elisto. // Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetised XXVII. Tartu, 1935; **Elmar Elisto.** Nimede eestistamisest Eestis. // Äratrükk ÜS Raimla koguteosest Omariikluse süvendamisel. Tartu, 1938.

²⁸ **Ingrid Sakh.** Kodukaunistamise aktsiooni korraldus ja ideed 1936. a. Tartu, 1998. Seminaritöö.

²⁹ **Kristi Musteikis.** Portfellita minister ja propaganda Eestis 1924-1925. Peaseminaritöö. Juhendaja dots. Eero Medijainen. Tartu, 2001; **Ermo Reiska.** Isamaaliit. Loomise eeldused, organisatsioon ja tegevus 1934-1940. Peaseminaritöö. Juhendaja prof. Jüri Ant. Tartu, 2000. Mõlemad käsikirjad asuvad Tartu Ülikooli ajaloo osakonnas.

³⁰ **Kari Alenius.** Petserimaa ja Narvataguse integreerimine Eestiga ning idaalade maine Eesti avalikkuses 1920-1925. // Akadeemia 1999, 11. Lk 2309-2310.

³¹ **Kalle Lõuna.** Petserimaa integreerimine Eesti Vabariiki 1920-1940. Tallinn, 2003; Usuküsimus Petserimaal 1920.-30. aastatel ja *kloostriõda*. // Ajalooline Ajakiri 1999, 3/4. Lk 57-70.

³² **Leo Reissar.** Setumaa läbi sajandite. Petserimaa. Tallinn, 1996.

³³ **Indrek Jääts.** Setude etnilise identiteedi ajalugu. // Akadeemia 1998, 6-7. Lk 1127-1153 ja 1520-1546.

³⁴ **William Tomingas.** Mälestused. Vaikiv ajastu Eestis. Tallinn, 1992.

³⁵ **Kaul-Andrus Kadak.** Mitme taeva all. Stockholm, 1974.

³⁶ **Andrus Roolahel.** Nii see oli...:Kroonika ühest unustuseliiva maetud ajastust. Tallinn, 1990.

³⁷ **Artur Adson.** Siuru-raamat. Vadstena, 1949.

³⁸ **Oskar Loorits.** Eesti ajaloo põhiprobleemid. // Iseseisvuslaste kirjavara 11. 1955.

³⁹ **Ilmar Raamot.** Mälestused II. Stockholm, 1991.

⁴⁰ **August Ots.** Mehed sündmuste kurvidel: Läbielamusi ja mälestusi. Uppsala, 1976; Miks kaotasime iseseisvuse: Eestluse probleeme eksiilis. Stockholm, 1981.

Kangro⁴¹ memuaarid. Eriti põhjalikult vaatleb propagandatalituse tegemisi oma mälestusteraamatus Roolaht, kes kuulus ise talituse töötajaskonna hulka. Mälestused on oma olemuselt küll äärmiselt subjektiivsed allikad, kuid kõnelevad siiski. Nende kaudu saab eelkõige tutvuda propagandatalitusele antud erinevate hinnangutega, mis käesolevas töös ka käsitlemisele tulevad.

Teoreetilisi käsitlusi propagandast on maailmas kirjutatud palju, kuid Eesti raamatukogudes leidub sellealast kirjandust napilt. Midagi on siiski võimalik kätte saada ning käesolevale uurimustööle teoreetilise baasi loomisel oli abi nii mõnestki propagandaalasest teosest. Neile raamatutele, mis aitasid anda ülevaadet propaganda ajaloost, selle vahenditest, toimemehhanismidest ja eesmärkidest, toetub suures osas töö esimene peatükk.⁴² Ka võis leida käsitlusi erinevatest propagandateooriatest.⁴³ Suurel hulgal kirjutisi leidub maailmas kõige kurikuulsama propagandaasutuse, natsliku Saksamaa propagandaministeeriumi kohta; käesolevas töös on toetunud paarile käsitlusele.⁴⁴ Natsidele omase propaganda printsiipe järgiti Saksa okupatsiooni ajal (1941-1944) ka Eestis, millest iseloomuliku ülevaate saab Rahvakasvatustalituse toimetistest.⁴⁵ Mõnda huvitavat propagandaaspekti on käsitletud internetis leiduvates artiklites, kuid käesoleva töö seisukohalt ei mängi need kuigi suurt rolli.

⁴¹ **Bernard Kangro.** Arbujaate kaasaeg: märkmeid, mälestusi, mõtisklusi. II köide. Lund, 1983.

⁴² Nt: **Jacques Ellul.** Propaganda: The Formation of Men's Attitudes. New York, 1965; **Main Trends of the Modern World: Propaganda.** Edited by Robert Jackall and Arthur J. Vidich. New York, 1995. Sisaldab mitmeid propagandat erinevate tahkude alt käsitlevaid artikleid.

⁴³ Nt nn bürokraatlikku propagandat käsitleb teos **David L. Altheide, John M. Johnson.** Bureaucratic Propaganda. Boston, 1980.

⁴⁴ **Robert S. Wistrich.** Weekend in Munich: Art, Propaganda and Terror in the Third Reich. London, 1995; **Z. A. B. Zeman.** The State and Propaganda. // Main Trends of the Modern World: Propaganda. Lk 174-188.

⁴⁵ Käsitlusi propagandast. Rahvakasvatustalituse kursuste loengute kokkuvõtteid III. // Rahvakasvatustalituse toimetised. Tallinn, 1943.

1. Propaganda ajaloost, vahenditest, eesmärkidest

Propagandateooriatest, vahenditest, ajaloost on maailmas palju mahukaid raamatuid kirjutatud. Pärast Teist maailmasõda hakati propagandat kui nähtust küllaltki intensiivselt uurima ja tekkis mitmeid erinevaid vaatenurki selle käsitlemisel. Käesoleva uurimistöo esimene peatükk annab üksnes põgusa ülevaate propaganda ajaloost, toimemehhanismidest ja eesmärkidest. Taoline sissejuhatav ülevaade on teoreetiliseks taustaks magistritöö järgnevatele, Eesti propagandatalitust käsitlevatele peatükkidele.

Võib öelda, et propaganda pärineb juba ajast, mil sai alguse ühtede inimeste võim teiste üle. Nii võib Mesopotaamiast propagandanäidetena välja tuua avalikkusele imponeerimiseks koostatud koodeksid, valitsejate nimekirjad, jumalikku võimukandjat ülistavad laulud jms. Antiikaja propagandavahenditena võib käsitleda Kreeka ja Rooma ehitisi, skulptuure, oraakleid, münte, klassikalist kirjandust, aga ka valitsejate või väejuhtide vastavat tegevust.⁴⁶ Vulkaanipurske tagajärjel hukkunud Pompeij müüridelt ja seintelt on leitud hulganisti propagandistlikke valimisloosungeid.⁴⁷

Propagandateooria klassikuks on peetud hiinlast Sun Tsud, kes koostas 500 e.Kr *Poliitilis-psühholoogilise subversiooni reeglid*. Tema on kirjutanud, et *propagandistide kõige raskem ülesanne peitub selles, kuidas murda vaenlase vastupanu ilma otsese võitluseta lahinguväljal. Lõplik võit saavutatakse ja kindlustatakse ainult kaudsete vahendite abil. Seepärast laostage kõik, mis vastase maal head on. Mässige vastase juhtivad ringkonnad kuritegelikesse mahhinatsioonidesse, õõnestage nende positsiooni ja määrige laimuga nende head nime. Segage kõigi vahenditega valitsusasutuste tegevust. Puhuge vastase territooriumil lõkkele kildkondlikke tülisid. Õhutage vastuolusid noore ja vanema põlvkonna vahel. Levitage ükskõiksuse ja käegalöömise meeleolusid. Olge suurejoonelised lubadustega oma agentide*

⁴⁶ **Heiki Raudla**. Heast ja halvast propagandast. // Riigikogu Toimetised 2001, 4. Lk 76.

⁴⁷ Main Trends of the Modern World: Propaganda. Lk 13.

värbamisel. Sokutage neid kõikidesse tähtsamatesse sõlmpunktidesse. Ärge koonerdage seejuures rahaga, sest selles sfääris kulutatud summad kannavad hiljem kõrgeid protsente.⁴⁸

Termin *propaganda* tuli käibesse 17. sajandil ja see on selgelt religioosse algupäraga. 22. juunil 1622. aastal andis paavst Gregorius XV (1621-1623) välja bulla *Inscrutabili Divinae*, luues sellega 13 kardinalist ja 2 prelaadist koosneva püha vennaskonna *de Propaganda Fide*, ametliku nimetusega *Sacra Congregatio christiano nomini propagando*. Vennaskonna põhimõtted olid välja töötatud juba Gregorius XIII (1572-1585) ajal ning tegelik eelkäija oli tollal tegutsenud nn kardinalide komisjon. Vennaskonna missioon oli palvete, jutlustamise ja katekismuse abil tagasi võita maid, mis katoliku kiriku jaoks olid kaduma läinud rahutul 16. sajandil, ning ühendada korpustesse erinevaid usuühinguid, mis levitaksid üksmeeles evangeeliumi paganlikesse maadesse. Propaganda, nagu uut vennaskonda kutsuti, kujunes kiiresti katoliku kiriku kõige võimsamaks institutsionaalseks relvaks. Paavst Urban (1623-1644) rajas 1627. aastal nn *Collegium Urbanum*'i, mis kujutas endast rahvusvahelist seminari erinevatest maadest pärit noorte preestrite harimiseks vastureformatsiooni läbiviimise tarbeks. Noored propagandistid kutsusid vennaskonda Suureks Emaks ja teenisid seda suure pühendumusega. Nn Propaganda koondas hulga andekaid intellektuaale hiiglaslikku sotsiaalsesse aparati, mis pidi inimesi veenma kristlikku doktriini uskuma.⁴⁹

Propagandat defineeriti tol ajal kui hästi organiseeritud vaimse töö produkti, mille sihiks on laiade inimhulkade veenmine mingi organisatsiooni, protsessi või isiku heades omadustes.⁵⁰ Kuid hoolimata propaganda ja vastureformatsiooni pingutustest, vähenes kiriku mõju ning haare massidele ja ühiskonnale järk-järgult seoses moodsate majanduslike, sotsiaalsete ja poliitiliste institutsioonide esiletõusuga. Moodsate bürokraatlike ühiskondade ja riikide kujunemine 19. sajandil ja 20. sajandi alguses muutis avaliku arvamuse iseloomu; samal ajal muutus keskklass indiviidide massiks, milles inimesed olid omavahel seotud peamiselt impersonaalsete bürokraatlike reeglite kaudu. Ka kujunesid oluliseks hoopis uued propaganda tegemise allikad, nagu nt kohvikud Inglismaal ja Saksamaal, salongid Prantsusmaal ning raamatukogud, mis aitasid kaasa avaliku arvamuse ja keskklassile omase maailmavaate tekkele.⁵¹

On teada, et Napoleon toetas propaganda eesmärgil üht Londoni ajalehte. Austrias palkas Metternich Friedrich von Grenzi ja Preisimaal Bismarck Moritz Buschi levitama oma

⁴⁸ A. Roolah. Lk 111-112.

⁴⁹ Main Trends of the Modern World: Propaganda. Lk 1.

⁵⁰ H. Raudla. Lk 76.

⁵¹ Main Trends of the Modern World: Propaganda. Lk 2-3.

riikides soodsaid pressiteateid. On hinnatud, et Vene tsaarivalitsus kulutas ainuüksi Prantsusmaal 1905. aastal 1 700 000 franki kontrrevolutsioonilise propaganda peale. 20. sajandi sõjad neile iseloomulike massiarmeede ja üldmobilisatsiooniga äratasid ellu seninägemata ulatusega totaalse propaganda. On väidetud, et Esimeses maailmasõjas oli propaganda juba niisama oluline kui võitlused lahinguväljadel.⁵² Sõja vajadused tingisid mitmete massimeedia liikide arenemise ja uute tekkimise. I maailmasõda kiirendas telefoni, telegraafi, raadio ja kino arengut. Maailmasõjad, samuti külma sõja aegne ideoloogiline võitlus tähistasid propaganda kõrgaega. Riikidel oli eluliselt vajalik võidelda propaganda abil oma alamate riigitruuduse ja hea tahte eest, sest tsiviilmoraalita poleks funktsioneerinud sõjavarustust tootev tohutu tööstusaparaat.⁵³ 1920. aastatel väideti sageli, et liitlasvägede võidule Esimeses maailmasõjas aitas kaasa just õnnestunud ja õieti suunatud propagandatöö.⁵⁴

1930. aastatel andsid eeskätt saksa natsionaalsotsialistid terminile propaganda halva kõla, mida see on kandnud aastakümneid. Propagandat on peetud totalitaarsete režiimide väljamõeldiseks ja tööriistaks, millega seostatakse valetamist, manipuleerimist, ebaeetilisust, psühholoogilist sõda jms. Seejuures on tegelikult sageli koos pesuveega minema visatud ka laps. Nii näiteks oli paljudes riikides kaua aega põlu all Schopenhaueri ja Nietzsche filosoofia, sest seda kasutati fašistlikus ideoloogias. Õnneks on vähemalt filosoofias tänapäeval sellisest kitsarinnalisusest üle saadud.⁵⁵

Tänapäeval pole termin *propaganda* küll enam eriti laialdaselt kasutusel, aga kui seda siiski kusagil mainitakse, on sel endiselt halb maik juures. Propaganda tänapäevaseks vasteks on *avalikkussuhted* ehk *PR = public relations*, millel vastupidiselt on vägagi positiivne kõla. Propagandat ei tehta ammu enam üksnes riiklikult, vaid see ümbritseb meid igapäevaelus mitmel tasandil. Tänapäeva ühiskond on kõikjal üle ujutatud propagandast eelkõige reklaami näol.

Propaganda uurijad ja teoretikud on selle mõiste kohta andnud hulgaliselt definitsioone, mis võivad üksteisest sisuliselt väga suurel määral erineda. Arvestades käesolevas töös käsitletava teema ajalist ja ruumilist konteksti, oleks kõige sobivam esitada Eesti Entsüklopeedia 1936. aastal ilmunud VI köites antud seletus.

⁵² Samas. Lk 13-14.

⁵³ Samas. Lk 4.

⁵⁴ Vt nt **Hugo Eduard Kauler**. Propaganda kui uus võitlusabinõu meie aja sõjas: Tema organiseerimine rahu ja sõja ajal, maailmasõja ning vene revolutsiooni kogemuste varal. Tallinn, 1924. See oli esimene põhjalikum eestikeelne käsitus propagandast.

⁵⁵ **H. Raudla**. Lk 77.

***Propaganda** – mingi veendumuse, õpetuse, poliitilise või kultuuriprogrammi jne. selgitamine ja levitamine laiemais rahvahulkades.*⁵⁶

Neutraalse vaatenurga esindajad propagandateoreetikute seas defineerivad propagandat kui ettekavatsetud süstemaatilist püüet kujundada teabe vastuvõttu, mugandada tunnetusi ja suunata käitumist viisil, mis on propagandistile kõige soodsam.⁵⁷ Negatiivse vaatenurga esindajad nimetavad sama asja veidi teise nimega, defineerides propagandat kui *veenmise väärkasutust*, mille abil suunatakse ja kujundatakse inimeste mõtteid propagandistile sobivas suunas.⁵⁸ Samuti negatiivset vaatenurka esindav Jacques Elluli suund keskendub propagandatehnikatele kui tehnoloogiliste ühiskondade osale. Kõik erapoolikud sõnumid on propagandistlikud. Propaganda hävitab inimese ajalootunnetuse ega luba asjade ja nähtuste kriitilist tunnetamist.⁵⁹

Propagandaga väga lähedalt seotud mõiste on agitatsioon – rahvahulkade teadvuse ja meeleolu sihilik mõjutamine, et neist teha teatud ühiskondlik-poliitiliste või üldkultuuriliste vaadete pooldajad. Eriti oluline on see poliitilises võitluses.

Sisuliselt võib propaganda jagada nelja gruppi: 1) poliitiline, 2) kultuuriline, 3) majanduslik ja 4) eriotstarbeline propaganda, peamiselt reklaam.⁶⁰ Käesolevas töös tulevad käsitlemisele küll üksnes poliitiline ja kultuuripropaganda, kuna eeskätt just nende valdkondadega propagandatalitus Eestis tegeles. Poliitilise propaganda peaülesandeks on teatud ideede levitamine sise- ja välismaal avaliku arvamuse mõjutamise läbi. Kultuuripropaganda eesmärk on rahvuslike ja kultuuriliste saavutuste laiem levitamine, kõigile kättesaadavaks tegemine ja nende vastu huvi tõstmine. Kuid seegi sünnib poliitilise tagamõttega.

Propaganda eesmärgid pole sugugi alati halvad, kuid taunitav on manipuleerimine inimeste suhtumiste, tõekspidamiste ja tegutsemisega, kusjuures kehtib reegel, et eesmärk pühitseb abinõu. Propagandisti ülesanne on oma eesmärkide suhtes soodsaid hoiakuid süvendada, ümber pöörata vastandlikke hoiakuid, võita enda poole ükskõikseid või vähemalt ennetada nende muutumist antagonistlikeks. Mõjutusvahendena kasutatakse sõnu, žeste, plakateid, lendlehti, muusikat, riietust, piltpostkaarte, karikatuure, müntide kujundust, ilu- ja ajakirjandust jne. Võteteks on aga lööksõnad ehk loosungid, igasugused mõjuvad sümbolid

⁵⁶ Eesti Entsüklopeedia. 6. köide. Tartu, 1936. Lk 1038.

⁵⁷ **Agu Uudelepp.** Riigikogu kõnepult kui propagandaplatvorm. // Riigikogu Toimetised 2001, 4. Lk 70-75. Selle vaatenurga esindajatena nimetab ta nt Garth S. Jowett'i ja Victoria O'Donnell'it.

⁵⁸ Samas. Selle suundumuse esindajatena toob ta välja Anthony Pratleanise ja Elliot Aronsoni.

⁵⁹ Samas. Lk 70-75.

⁶⁰ **H. E. Kauler.** Lk 12.

jms. Tänapäeva ühiskonnas on arvukad moodsad massiteabekanalid ühtlasi äärmiselt tõhusateks propagandavahenditeks.

Küsimusele, miks lasevad inimesed end propagandast mõjutada, on lihtne vastus: nad ei tunne seda enamasti ära. Propaganda üks peaeesmärke on veenda inimesi, et seda üleüldse ei eksisteerigi. Et olla edukas, peab propaganda suutma lisaks uskujatele mõjutada ka vastaseid, kes ei usu, arvates, et neid ei õnnestu nii lihtsalt haneks tõmmata.⁶¹ Edukas propagandist teeb seejuures panuse indiviidi emotsioonidele, mitte aga mõistusele. Inimmasside edukal mõjutamisel on neli etappi.⁶²

1. Kontrolli saavutamine olukorra üle ja veenmiseks sobiva õhkkonna loomine.
2. Publiku usalduse võitmine sõnumi edastaja poolt.
3. Publiku tähelepanu köitmine ja sõnumi esitamine propagandistile sobival kujul.
4. Sõnumiga selliste emotsioonide tekitamine, mis panevad inimesi käituma propagandistile sobival moel.

Edukaks mõjutamiseks tuleb propaganda tegijal kindlasti järgida reegleid ja põhimõtteid, mis võiksid teda sihile viia. Teoreetikud on sõnastanud järgmised universaalsed klassikalise propaganda reeglid:⁶³

1. Sümpaatiareegel ütleb, et propaganda peab lähtuma tavalisele inimesele omasest mõttemaailmast ja leidma temaga ühise keele. Mõne idee levitamiseks või eesmärgi saavutamiseks tuleb kindlasti lähtuda antud olukorrast või faktil põhinevast arvamusest; seda isegi siis, kui algseisukohad on propageeritavaile seisukohtadele vastandlikud. Piltlikult öeldes: uus sisu tuleb valada vanasse astjasse.
2. Emotsioonide reegel väidab, et avalikku arvamust pole võimalik muuta või suunata mõistlike argumentidega, vaid üksnes inimeste emotsioonidele apelleerides.
3. Lihtsuse reegel ütleb, et propagandast arusaamine ei tohi inimestelt nõuda erilist vaimset pingutust.
4. Üldistuse ehk sünteesi reegli järgi peab propagandist andma üldsõnalisi lubadusi ning mitte siduma end üksikasjadega.
5. Kordamise reegel paneb aga paika, et propagandist peab rääkima palju kordi tõtt ja ainult tõtt, kuid mitte mingil juhul kogu tõe. Poolik tõe on kõige mõjuvam ja kardetavam propagandistlik võte. Kui seda õieti serveerida, muutub see laiade masside *avalikuks arvamuseks*.

⁶¹ Leninismi õppetunnid. // www.elfikelder.ee/umarlaud/ajalugu. 10.11.2002.

⁶² **A. Uudelepp.** Lk 71.

⁶³ **A. Roolah.** Lk 112-113.

Propaganda äratundmiseks tuleb jälile jõuda propagandamehhanismide toimimisele. Osates neid ära tunda, on inimesel võimalik propagandale mitte alluda. Seitse peamist propagandamehhanismi on järgmised:⁶⁴

1. *Siltide kleepimise* ehk nimeandmise või märgistamise võttega⁶⁵ pannakse inimesed andma hinnanguid, mis ei põhine konkreetseil tõendeil. Nimetatakse kedagi või midagi negatiivse varjundiga nimega ning inimesed teevad otsuse selle põhjal, ilma asja tausta sügavamalt uurimata.
2. *Säravate üldistuste*⁶⁶ võtte põhineb oma seisukohtade samastamisele hüveliste sõnadega, nagu armastus, ausus, suuremeelsus, õiglus, truudus, vendlus, tõde, au, demokraatia, progress jne.
3. *Tähenduste ülekandmise*⁶⁷ võttega kantakse kellegi (millegi), keda (mida) me austame, autoriteet, prestiiž või toetus üle propagandisti soovitud objektile, kasutades seejuures sümboleid, mis seostuvad inimestele positiivsete või negatiivsete emotsioonidega.
4. *Tunnustuse kasutamise*⁶⁸ võtte toimemehhanism on mingi toote või idee propageerimine autoriteetse inimese poolt.
5. *Lihinimesele apelleerimise*⁶⁹ eesmärk on panna inimesed uskuma, et nt kandideeriv poliitik on üks rahva seast, lihast ja luust inimene oma heade ja vigadega.
6. *Kuhjamise ehk kaartide segamise*⁷⁰ võtte puhul kasutatakse eesmärgi saavutamiseks kõikvõimalikke ebaausaid vahendeid, sh tõemoonutamist, tsensuuri, faktide varjamist jms.
7. *Massipsühhoosi mehhanism ehk odava populaarsuse*⁷¹ võtte sunnib inimesi kaasa minema massidega, põhiargumendiks asjaolu, et kõik teevad ju nii.

Läbi ajaloo kui mitte kõige võimsamaks, siis kindlasti kõige kurikuulsamaks propagandaaparaadiks on peetud natsionaalsotsialistliku Saksamaa oma 1930. aastatel. Seetõttu on asjakohane teha väike ülevaade natsipropagandast.⁷²

⁶⁴ Institute for Propaganda Analysis. How to Detect Propaganda. // Main Trends of the Modern World: Propaganda. Lk 217-224; **H. Raudla**. Lk 78.

⁶⁵ *Name-calling device*; "Bad words" are used to make us mad.

⁶⁶ *Glittering generalities*; "Good words" are used to make us glad.

⁶⁷ *Transfer*

⁶⁸ *Testimonial*

⁶⁹ *Plain-folks*

⁷⁰ *Card-stacking*

⁷¹ *Band wagon*

⁷² Ülevaade toetub **Z. A. B. Zemani** artiklile *The State and Propaganda*. // Main Trends of the Modern World: Propaganda. Lk 174-188; ja **R. S. Wistrichi** raamatule *Weekend in Munich: Art, Propaganda and Terror in the Third Reich*.

1934. aastal oli natside propagandaaparaadi palgal juba umbes 14 000 inimest. Seda juhtis väga suure võimu ja autoriteediga demagoog Joseph Goebbels, kes 13. märtsil 1933 nimetati propagandaministriks. Tema juhitud propagandaministeeriumi sarnast polnud Saksamaal enne olnud. Siseministeeriumi alluvusest viidi propagandaministeeriumi kontrolli alla raadio, film, ajakirjandus, kirjandus, teater, kunst, mälestusmärgid ning riiklike pühade ja pidustuste korraldamine. Uue ministeeriumi ülesehitus ja ülesanded toetusid NSDAP propagandaosakonna (*Reichspropagandaleitung*) eeskujule. Kultuurialasid hakkas näiteks juhtima *Kulturamt*. Välisministeerium pidi üle andma kontrolli välispropaganda ja turismi üle, millega hakkas tegelema propagandaministeeriumi turismiosakond (*Fremdenverkehrsabteilung*).

Natsipropaganda esimene peamine eesmärk oli saavutada see, et nende parteid identifitseeritaks riigina, ja vastupidi. Selleks tuli likvideerida ja välistada igasugune võistlus teiste parteidega ning propaganda tsentraliseerimisega elimineerida kõik alternatiivsed informatsiooniallikad. Nii propagandaministeeriumi kui NSDAP propagandaosakonna juhtimine koondus vaid väga väheste meeste kätte.

Ajalehtede üle kontrolli saavutamine polnud lihtne ülesanne. Kui Hitler kantsleriks sai, oli Saksamaal üle 4700 ajalehe, millest vaid 121 kontrollis NSDAP. 1934 lõpuks oli natside kontrolli all 430 ajalehte, seega edusammud polnud just eriti suured. Goebbelsi arvates pidigi natsipropaganda pressi sisse imbuma vaikselt, kuid järjekindlalt. Ajakirjanikele informatsiooni andmist hakkas üha enam kontrollima Saksa Teadetebüroo (*Deutsches Nachrichtenbüro*). Propagandaministeerium hakkas korraldama pressikonverentse, kus ajakirjanikele jagati ametlikku infot *Reichspressechef*i juhtimisel. Goebbels leidis, et riik peab ajakirjandust ja avalikku arvamust kontrollima vähemalt seni, kuni sakslased on saanud niisama *täiskasvanuks* kui inglased, kuid see võib aega võtta vähemalt sajandi. Ajakirjandust peab eriliselt kontrolli alla hoidma, kuna rahvas võtab kirjutatud sõnu palju tõsisemalt kui suusõnal välja öeldud sõnu. Natside pressiipeeriumi hakkas juhtima Max Amman, kelle kontrolli all 1944. aastaks oli 82 % kõigist riigis alles jäänud ajalehtedest.

Üksjagu kergem oli natsidel kontrolli saavutada filmitööstuse ja riigi ringhäälingu kui suhteliselt noorte massimeediumide üle ning propaganda seisukohalt peetigi neid valdkondi olulisemateks. Ringhääling oli vastupidiselt ajakirjandusele ja filmile juba enne natside võimuletulekut riiklikult juhitud. Raadio kontrolli alla saamine oli natside jaoks ehk isegi kõige ihaldatum eesmärk, kuna nende arvates oli suuline sõnum tähtsam kui kirjalik. Goebbels parafraseeris Napoleoni, öeldes, et kui press oli 19. sajandil seitsmes suurvõim, võib raadiot nimetada 20. sajandil kaheksandaks suurvõimuks. Kuna Hitler kuulas raadiot harva,

oli Goebbelsil siin suurem vabadus tegutseda nii, nagu tema tahtis. Talle meeldis ka see, et öeldud sõna kaob jäljetult. Natsid hakkasid suurt tähelepanu pöörama poliitilistele saadetele; ainuüksi 1933. aastal anti raadio teel edasi 50 Hitleri kõnet. Kuid Hitler oli hea kõnemees ainult masside ees, mitte aga studios, kus ta täielikult läbi kukkus. Nii olidki pärast esimesi stuudiokatseid kõik tema raadiokõned ülekanded avalikest esinemistest, kus ta sai olla rahvaga kontaktis.

Oluline saavutus natside raadiopropagandas oli ka see, et 1933. mais lasti turule 100 000 odavat raadiot ning 1934. aastaks oli raadiote arv Saksamaal kasvanud 30%. Sõja alguseks oli müüdud umbes 3 500 000 aparati; 1939. aastal leidis raadio 70 protsendil Saksamaa kodudest, mis oli rohkem, kui kusagil mujal maailmas. Peale selle korraldati lisaks kohustuslikele miitingutele kohustuslikke ühisraadiokuulamisi rahvamassidele valjuhääldite vahendusel. Valjuhääldid olid näiteks tehastes, kus töö aeg-ajalt peatati, et kuulata tähtsat parteilist või riiklikku saadet.

Nii Hitlerile kui Goebbelsile oli eriti südamelähedaseks valdkonnaks film, mille arendamisele ja kasutamisele propagandavahendina pöörati väga suurt tähelepanu. Ka kunst, eriti arhitektuur ja skulptuur rakendati riiklike ning parteiliste huvide teenistusse. Kunsti peaeesmärk oli väljendada Kolmanda Riigi vägevust ja võimu. Isegi muusikas pidi väljenduma saksa rahva ja ajaloo heroilisus, mida Hitleri arvates oskas eriti hästi edasi anda Richard Wagner.

Propagandareeglid on küll universaalsed ja nende väljamõtlemise au ei saa ühele isikule omistada, ent Joseph Goebbelsil kui ühel ajaloo osavamal propagandistil olid muidugi oma väljatöötatud printsiibid, millest pidid juhinduma tema alluvad propagandaaparaadis. Neist reeglitest annab ülevaate tööga kaasnev kaheksas lisa.

Käesolevat peatükki kokku võttes tuleb tõdeda, et propaganda kasutamine mõjutusvahendina on inimühiskonnale omane olnud juba muistsetest aegadest ning kahtlemata tehakse seda laiaulatuslikult ka tulevikus. Eriti jõuliselt on propagandat arendanud mitmesugused ebademokraatlikud režiimid, mistõttu pole üllatav, et ka Eesti Vabariigis jõudis propagandatöö uuele tasemele nimelt autoritaarsel perioodil.

2. Propagandatalituse struktuur, funktsioonid, töötajad

Riigivanema dekreedina antud seadusega 26. septembrist 1934 asutati Eesti Vabariigi siseministeeriumi juurde uus valitsusasutus, millist Eesti riigis seni ei tuntud – Valitsuse Informatsiooni ja Propaganda Talitus.⁷³ Vaikiva oleku aastail, 1934-1940, tegeles see asutus peamiselt riikliku propaganda levitamise ja informatsiooni kontrollimisega.

On vaieldud, kas propagandatalituse rajamine oli Konstantin Pätsi idee või anti talle sellealast nõu. Oskar Looritsa väitel kõneles Päts temale juba 17. juunil 1934. aastal, et Eestis oleks riikliku ja rahvusliku mõtteviisi süvendamiseks vaja teha järjekindlamat propagandat, ning sel eesmärgil tuleks luua spetsiaalne talitus. Ühtlasi pakkus ta Looritsale loodava talituse juhi kohta ning oli viimase keeldumise peale väga üllatunud. Samas oli Loorits sellise asutuse loomise idee suhtes positiivselt meelestatud, pakkudes välja, et see võiks olla iseseisev propagandaministeerium, mille olulisimaks ülesandeks oleks välispropaganda – rahvuslike kultuurisaavutuste tutvustamine nii lähemate naabrite keskel kui kogu Euroopas.⁷⁴

Teiselt poolt on arvatud, et propagandatalituse loomise mõtte algataja oli üli rahvuslikult meelestatud siseminister Karl Einbund, kes selle asutuse abil soovis avalikkust ja rahva meeleolusid tugevama kontrolli alla saada ning ühtlasi demonstreerida Pätsile enda kasulikkust ja sobivust peaministriks.⁷⁵ Einbund mängis kahtlemata väga olulist rolli propagandatalituse ülesehitamisel ja selle tegevussuundade määramisel.

Mitmed autorid on püüdnud leida eeskujusid, millele toetudes Eestis propagandatalitus loodi, kuid üksmeelele pole jõutud ning rohkem on levinud arvamus, et see asutus oli üsna *kodukootud*. Sellegipoolest on eeskujudena pakutud nii Saksamaal 1933. aastal loodud ja Joseph Goebbelsi juhitud propaganda-ministeeriumi⁷⁶ kui Vene tsaaririigi Trükiasjade

⁷³ Valitsuse informatsiooni ja propaganda talituse seadus. // RT 1934, 81, 680.

⁷⁴ O. Loorits. Lk 168.

⁷⁵ W. Tomingas. Lk 430.

⁷⁶ *Das Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda*. Vt nt W. Tomingas. Lk 430, 522.

Peavalitsuse juures töötanud informatsioonibürood⁷⁷. Viimase arvamuse kinnituseks tuuakse fakti, et Eesti tollased riigitegelased olid oma poliitilise koolituse saanud vene tsaristliku režiimi tingimustes ja tundsid seega põhjalikult selle valitsemismeetodeid. Nii olevat ka Pätsi loodud teabeteenistus kujunenud Peterburist kodumaale saabunud ja sealsete kogemustega optantide pinnasest.⁷⁸ Tagantjärele võib arvata, et propagandatalituse rajajad võisid saada mõlemast riigist kaudseid mõjutusi, kuid ilmselt ei võetud kummaski otsest eeskuju.

Propagandatalitus oli Eesti tingimustes küll uudne asutus, kuid tal leidis siiski aastakümne tagune eelkäija. Pärast 1924. aasta 1. detsembri kommunistide riigipöördekatset loodud valitsuses oli ametisse seatud ka portfelli minister (Karl Ast), kelle ülesannete hulka kuulus muuhulgas valitsuse tegevuse propageerimine. Portfelli propagandaministri ametikoht kadus koos Jaaksoni valitsuse lagunemisega.⁷⁹

1934. aastal loodud propagandatalitus jõudis ligi 6 aasta jooksul tegutseda kolme erineva nime all: Valitsuse Informatsiooni ja Propaganda Talitus (1934-1935), Riiklik Propaganda Talitus (1935-1940) ja Informatsiooni Keskus (1940).

2.1. Valitsuse Informatsiooni ja Propaganda Talitus

Septembris 1934 loodud Valitsuse Informatsiooni ja Propaganda Talituse (VIPT) seaduses määratud eesmärgid ja ülesanded olid järgmised: informatsiooni andmine valitsuse ja riigiasutuste tegevuse kohta ning riikliku ja rahvusliku propagandatöö korraldamine. Nende ülesannete täitmiseks oli talitusel õigus suhelda kõigi riigi- ja omavalitsusasutuste ning seltskondlike organisatsioonidega.⁸⁰ Talitusest pidi kujunema laiade volitustega informatsiooni hankiv, kontrolliv ja edastav asutus, mille juhatajal olid selle juhtimisel ministri õigused ning ta võttis sõnaõigusega osa valitsuse koosolekutest.

Ametlikult väideti, et vajadus valitsuse informatsiooni- ja selgitusasutuse järele, mis oli end tunda andnud juba pikka aega, kasvas eriti pärast kaitseseisukorra kehtestamist ja poliitiliste erakondade tegevuse katkestamist, sest sellega katkes oluline lüli rahva ja võimu vahel. Nii ajakirjanduses kui kodanike poolt olevat seepärast korduvalt avaldatud arvamust, et koostöö valitsusasutuste ja ajakirjanduse vahel peaks olema tihedam. *Alalise täieliku ülevaate andmine rahvale oma tegevusest ning kavatsusist on meie oludes iga Valitsuse kohus. See*

⁷⁷ *Осведомительное Бюро.*

⁷⁸ **A. Roolaht.** Lk 110.

⁷⁹ **Õ. Elango, A. Ruusmann, K. Siilivask.** Lk 460; **A. Roolaht.** Lk 110. Põhjalikumalt on teemat käsitlenud **K. Musteikis** oma peaseminaritöös *Portfelli minister ja propaganda Eestis 1924-1925.*

*pole kaugeltki mitte ainult Valitsuse sammude ametlik kaitsmine ja õigustamine, vaid eeskätt tuleb selles näha Valitsuse lojaalset aruannet avalikkusele ning rahvale, kelle huvides ja kelle nimel ju Valitsus töötab. See aitab kaasa mitte üksi Valitsuse töö tutvustamiseks, vaid ka laiemate ringide loovaks osavõtuks riigielu ehitamisel. Informatsiooni- ja propagandakorralduse ellukutsumine oli tingitud neist mõlemaist nõudeist ja seega Valitsuse Informatsiooni ja Propaganda Talitus seisab otseselt rahva teenistuses.*⁸¹

Tõsiasi, et propaganda korraldamiseks kutsuti ellu täiesti uus riigiasutus põhjendati asjaoluga, et informatsioon ja propaganda ei saa kuuluda siseministeriumi otseste ülesannete hulka, kuna nende täitmiseks on tarvis suuremat iseseisvust ja laiahaardelisemat tegutsemisvabadust, kui on ministeriumi struktuuriüksustel.⁸²

VIPT tegutses siseministeriumi juures ja alluvuses. Talitus jagunes osakondadeks (need omakorda vajaduse korral büroodeks), mille juhatajad allusid siseministrile ja riigivanemale, kuid igapäevases tegelikus töös talituse juhatajale, kes siseministri abina allus samuti temale.⁸³

Esialgu loodi talituse koosseisus kaks osakonda – informatsiooni ja propaganda. Informatsiooni osakonna juhataja oli ühtlasi ka VIPT juhataja ja siseministri abi. Osakonna ülesandeks oli ajakirjanduse informeerimine valitsuse ja riigiasutuste tegevusest, ajakirjanduse kontrollimine ja suunamine, kultuuripoliitilise propaganda ja aktsioonide teostamine ning raadio, teatri- ja filmiasjandusega seonduvate küsimuste lahendamine.⁸⁴

Propaganda osakonna juhataja nimetati märtsis 1935 valitsuse propagandajuhiks.⁸⁵ Propaganda osakonna funktsioonid olid järgmised: valitsuse tegevuse ja reformide selgitamine ning populariseerimine, valitsuse kursi pooldajate rakendamine sellele toeks, poliitiliste meeleolude silmaspidamine ja mõjutamine valitsusele sobivas suunas, ebasobivate meeleolude vastu võitlemine selgitustöö abil, üldise arusaama levitamine siserahu vajalikkuse kohta ning kõikvõimalikud propagandaaktsioonid. Propaganda osakonna juurde loodi ka ajakirjanduse büroo.⁸⁶

2.2. Riiklik Propaganda Talitus

⁸⁰ Valitsuse informatsiooni ja propaganda talituse seadus. // RT 1934, 81, 680.

⁸¹ Valitsusasutiste tegevus 1934/35. Lk 104.

⁸² Samas. Lk 104.

⁸³ ERA. 1093- 1- 1. L 1.

⁸⁴ ERA. 1093- 1- 1. L 2-3.

⁸⁵ ERA. 1093- 1- 1. L 7.

Kiiresti kasvav ja laienev tööülesannete hulk ning vajadus veelgi suurema iseseisvuse järele tõi peagi kaasa talituse ümberkorraldamise. Riigivanema dekreediga 18. septembrist 1935 sai see uueks nimeks Riiklik Propaganda Talitus (RPT) ning allutati otseselt peaministrile.⁸⁷ Uute osakondade loomise ja kompetentside kindlapiirilise jagamisega püüti talituse töö seada laiemale alusele.

Riikliku Propaganda Talituse loomist põhjendati avalikkusele sellega, et juba VIPT asutamisel oli olnud selge, et see peaks tegutsema valitsuse juures ja olema täiesti iseseisev asutus, kuid esialgu tuli asja uudsuse ja vastava aparaaadi puudumise tõttu siiski leppida vähemaga.⁸⁸

Endiselt jäi propagandatalitus tihedasti seotuks siseministeeriumiga, mille juurde ta algselt oli loodud. Ka puhtfüüsiliselt jagasid RPT töötajad ruume siseministeeriumi ametnikega Toompea lossi tiibhoones. Seaduse järgi allus reorganiseeritud propagandatalitus nüüd küll otseselt peaministrile, kuid viimase kohuseid täitis teatavasti siseminister Kaarel Eenpalu, nii et sisuliselt alluvussuhetes palju ei muutunud.

RPT-d rahastati peaministri eelarvest ning tema korralduste kohaselt.⁸⁹ Täpsemaid ülevaatlikke andmeid propagandatalitusele määratud summadest kahjuks RPT arhiivifondist ei leia. Talituses töötanud Andrus Roolaht on väitnud, et propagandatalituse aastane eelarve oli umbes 130 000 krooni, kuid nende summade kulutamise kohta puudus ülevaade isegi riigikontrollil, sest mitte kellelgi ei olnud õigust sekkuda RPT töösse. Vaimuelu kõigi sektorite (kunst, kirjandus jne) kontrollimiseks vajalikud finantsid olevat tulnud spetsiaalsetest salajastest fondidest. Kinnistes ümbrikutes sisaldunud raha olevat paar korda aastas RPT usaldusmeestele mõnes neutraalses kohas, nagu Tallinna Kunstiklubis või Tartu Kolme Koopa Kohvikus, üle antud.⁹⁰ Propagandatöökõiguste vajalike summade pealt Eesti Vabariigis 1930. aastate teisel poolel nähtavasti kokku ei hoitud.

Ilmselt ei muutunud propagandatalitus pärast reorganiseerimist ja ümbernimetamist üleöö oma tegevuses iseseisvamaks ja tõhusamaks, selline areng võis toimuda vaid pikema aja jooksul. Suures osas jätkati varasemat tegevusjoont, kuid algatati ka uusi aktsioone ning suurendati koostööd ajakirjanduse ja mitmesuguste organisatsioonidega.

⁸⁶ ERA. 1093- 1- 1. L 2-3.

⁸⁷ Riikliku propaganda talituse seadus. // RT 1935, 79, 673. Vt Lisa nr 1.

⁸⁸ ERA. 1093- 1- 3. L 5.

⁸⁹ Riikliku propaganda talituse seadus // RT 1935, 79, 673.

⁹⁰ **A. Roolaht.** Lk 10, 182.

Talituse uus ja üpris markantne funktsioon oli RPT seaduses sätestatud kui *avaliku elu aktiveerimine seltskondlikule isetegevusele ja sotsiaalsele ühistööle*.⁹¹ See näitab, kui kaugele soovis riigivõim autoritaarses Eestis minna rahva meelsuse kontrollimisel – hoida silma peal isegi inimeste vaba aja isetegevusel. Samas on väidetud, et seltskonna organiseerimise ja valitsusmeelse kultuuripropaganda tegelik siht oli riigi aluste kindlustamine ja rahvusliku võitluse organite loomine, juhaks kui valitsus on kõrvaldatud ja riik hädaohus.⁹²

Veelgi üksikasjalikumalt sätestas RPT ülesanded riigivanema dekreedina antud Riikliku propaganda talituse määruse kolmas paragrahv. Propagandatalitus polnud seaduse järgi enam kõigest valituse informatsiooniasutus, vaid selle funktsioone oli nüüd tunduvalt laiendatud. Avaliku elu aktiveerimiseks ning riiklik-rahvusliku mõtlemisviisi süvendamiseks pidi RPT:⁹³

- 1) algatama mitmesuguseid üldrahvuslikke üritusi ning taotlema nende teostamist;
- 2) korraldama ja arendama ajakirjanduse, kirjanduse, kunstide, teatri, kino, raadio ja spordi valdkondi, samuti seltskondlikku isetegevust;
- 3) taotlema seltskondlike jõudude killustamise tõkestamiseks ja rahvusühtluse süvendamiseks kooskõla organisatsioonide asutamises ning tegevuses;
- 4) ühtlustama noorsooliikumist ning korraldama selle keskuse loomist;
- 5) ühtlustama ja korraldama töövõtjaskonna ning tööandjaskonna organiseerimist sotsiaalseks ühistööks;
- 6) tutvustama välismaad Eesti riikliku ja rahvusliku elu saavutustega.

Määruse järgi olid valitsus- ja omavalitsusasutused kohustatud kaasa aitama RPT algatuste ja ürituste elluviimisele, samuti arvestama RPT seisukohtade ja soovitustega, kui nad ise eespool loetletud valdkondades tegevust arendasid.⁹⁴

Kuna tegevusalad olid talituse aastase tegutsemisaja jooksul oluliselt laienenud ning tekkis vajadus tööd paremini organiseerida, siis muudeti pärast RPT moodustamist asutuse struktuuri. Endise kahe osakonna asemel oli neid nüüd neli, lisaks kantselei. Poliitilise osakonna ülesanne oli rahva organiseerimine ja seltskondlike jõudude aktiveerimine riiklikuks ja rahvuslikuks ühistööks. Informatsiooni osakond korraldas ja arendas ajakirjandusala, pidades ajakirjandusega ühendust ning varustades avalikkust infoga. Kultuuriosakond korraldas ja arendas kirjanduse, kunstide, teatri, kino, raadio ja seltskondliku

⁹¹ Riikliku propaganda talituse seadus. // RT 1935, 79, 673.

⁹² **Harald Tammer.** Eesti sisepoliitiline elu 1935. // Eesti Kroonika 1935. Lk 28.

⁹³ Riikliku propaganda talituse määrus. // RT 1935, 84, 710.

⁹⁴ Riikliku propaganda talituse määrus. // RT 1935, 84, 710.

isetegevuse valdkondi, algatas ja teostas rahvuslikke ja kultuurilisi aktsioone ning üritusi. Üldosakonna funktsioonideks olid rahvusühtsuse süvendamiseks loodud organisatsioonide tegevuse kooskõlastamine, noorsooliikumise ühtlustamine, sotsiaalse koostöö organiseerimine töövõtjaskonnas jms.⁹⁵

1937. aasta mais ühendati peaministri käskkirja alusel kultuuriosakond üldosakonnaga. Seega olid uuel üldosakonnal nüüdsest ka endise kultuuriosakonna ülesanded.⁹⁶ 1938. aasta maikuu nimetati osakonnad ümber aladeks – poliitiline ala ja üldala; informatsiooni osakonnale jäi endine nimetus.⁹⁷ Sisulisi ümberkorraldusi RPT töös nende struktuurimuudatustega ei kaasnenud.

1939. jaanuaris sai RPT ministeeriumi staatuse ning senine RPT juhataja nimetati propagandaministriks.⁹⁸ See oli ametisoleva valitsuse arvult üheksas ministrikoht, mis aga ei allunud Vabariigi Valitsusele, vaid otse peaminister Kaarel Eenpalule.

2.3. Informatsiooni Keskus

Kevadel 1940 nimetati RPT ümber Informatsiooni Keskuseks (IK) ning viidi iseseisvuse suurendamise eesmärgil peaministri alluvusest Vabariigi Valitsuse alluvusse.⁹⁹ Informatsiooni keskuse seaduse eelnõu juurde lisatud seletuskirjas öeldi, et RPT ümberkorraldamine oli välja kasvanud vajadusest luua avaramaid eeldusi nende üldriiklike ja -rahvuslike ülesannete täitmiseks, mida tollane aeg sellisele asutusele peale oli pannud.¹⁰⁰ Samuti rõhutati vajadust anda asutusele oma töös veelgi suurem iseseisvus. IK pidi omandama seltskondliku asutuse iseloomu ja vabanema tavalise valitsusasutuse administratiiv-bürokraatlikust ülesehitusest. Keskusele olid küll ette nähtud ministeeriumidega sarnased ülesanded ja juriidiline seisund, kuid leidis ka põhjalikke erinevusi. Informatsiooni Keskus pidi rahva eluavaldustega palju otsesemas seoses olema kui ministeeriumid. Oma ülesandeid ei pidanud ta täitma mitte niivõrd valitsemise ja haldamise kui koordineerimise ja kaasaaitamise teel, rakendades selleks seltskondlikule elule sobivaid meetodeid.¹⁰¹

1940. aasta kevadeks oli nii sise- kui välispoliitiline olukord Eesti jaoks muutunud väga keeruliseks, mistõttu tunti vajadust erinevate poliitiliste jõudude koondamise ja suurema

⁹⁵ ERA. 1093- 1- 3. L 10.

⁹⁶ ERA. 1093- 1- 3. L 38.

⁹⁷ ERA. 1093- 1- 3. L 78-82.

⁹⁸ RT 1939, 10, 77; **Õ. Elango, A. Ruusmann, K. Siilivask.** Lk 289.

⁹⁹ Informatsiooni keskuse seadus. // RT 1940, 35, 287.

¹⁰⁰ ERA. 1093- 1- 9. L 12.

üksmeele saavutamise järele. Vähemalt näiliselt soovis valitsus koostööd opositsiooniga. Usutavasti püüti muuhulgas ka propagandatalituse ümberkorraldamisega tulla vastu opositsioonile, kes polnud sugugi rahul RPT tegevusega.

Rahulolematust olid RPT suhtes väljendanud ka mitmed kultuuritegelased, leides, et see asutus ei ole oma ülesannete kõrgusel ja vajab ümberkorraldusi. Üks probleemi tõstatajaid oli kirjanik August Mälk, kes saatis 1939. aasta detsembris peaminister Jüri Uluotsale kirja, milles selgitas vajadust propagandatalituse reformimiseks. Põhjusena tõi ta välja, et RPT oli oma tegevuses ebaõnnestunud: võim oli endiselt rahvast võõrandunud, talituse korraldatud aktsioonid olid jäänud rahvale kaugeks. Mälk leidis, et kõigepealt tuleb kaotada propagandatalituse nimi, kuna see on *absoluutselt vastuvõtmatu meie lihtinimesele*, kes ei taha mingit propagandat.¹⁰²–Mälk käsitles oma kirjas eeskätt kaht vajadust – tuua võim rahvale lähemale ning korraldada ümber isamaalise ja rahvusliku kasvatuse süsteem. Selleks oli vaja RPT sarnast asutus, kuid teise nime all ja uuendatud funktsioonidega. Tema arvates oluiks parim lahendus iseseisev ministrikoht – rahvus- ja ühiskondlike asjade minister või lihtsalt portfelli minister – igatahes nime all, mis kõlaks piisavalt rahvapäraselt ja mitteametlikult. Ta esitas isegi konkreetse kava, kuidas uue asutuse struktuur ja töökorraldus võiksid välja nägema hakata. Muuhulgas soovitas ta loodava ministriumiga liita haridusministeeriumi noorsoo- ja vabaharidusosakonna. Senine Talituse informatsiooniosakond pidanuks aga asuma otse siseministeeriumi juures, mitte uue asutuse alluvuses.¹⁰³ Mälgu esitatud uue ministriumide kava ei läinud küll otseselt käiku, kuid probleem oli selgesõnaliselt püstitatud.

Informatsiooni Keskuse seaduse arutamine Riigivolikogus 1940. aasta aprillis kujunes väga ägedaks ja sõnavõttuderohkeks. Palju kriitikanooli tabas RPT tegevust ja töötajaid, kuid rahul ei olnud ka uue seaduse eelnõuga. Paljud riigivolikogu liikmed leidsid, et sisuliselt olid valitsuse kavandatavad muudatused vaid *iluravi*. Karl Arnold Jalakas arvustas talitusele plaanitavat uut nime, väites, et sõna *informatsioon* on eesti rahvale võõras ega hõlma kaugeltki kõiki valdkondi, millega see asutus tegeleb. Ka leidis ta, et olukorda ei saa muuta ainult seadusega, kuna talituse senine isikkoosseis ei toimiks uue seaduse raames sugugi paremini.¹⁰⁴ Kritiseariti sedagi, et seaduses ei määratletud IK täpseid ülesandeid ning arvati, et valitsus tahab niiviisi jätta endale selles osas vabad käed. Oskar Köster kritiseeris IK osakondade tulevase tegevusvaldkondi, leides, et vähemalt ühiskondliku osakonna puhul on

¹⁰¹ ERA. 1093- 1- 9. L 12-14.

¹⁰² **J. Ant.** 2002. Lk 60.

¹⁰³ **J. Ant.** 2002. Lk 61-62.

¹⁰⁴ Riigivolikogu stenograafilised aruanded 1939/40. VI istungjärk. Lk 926-927.

tegemist üleorganiseerimisega, kuna kõikide eelnõus loetletud valdkondade¹⁰⁵ arendamiseks on Eestis asutused ja organisatsioonid olemas.¹⁰⁶ Mitmed riigivolikogu liikmed nurisesid selle üle, et plaanitava seadusega taheti lisaks riigis niigi toimivale ajakirjanduse reguleerimisele võtta tugeva kontrolli alla ka rahva seltskondlik ja isetegevus. Arvustati ka ebamääraseid väljendusi seaduse eelnõus. Näiteks tekkis küsimus, mida tähendab *ajakirjandust, raadiosaadet, filmi ja teisi sellelaadilisi alasid puudutavate küsimuste korraldamine*. Kas näiteks kirik ja kool on *sellelaadilised*? Kas *sellelaadilise* alla kuuluksid kõik seltskondlikud eluavaldused, organisatsioonid ja asutused.¹⁰⁷

Riigivolikogus IK seaduse üle toimunud vaidluseid iseloomustavaks krooniks sobivad hästi Kösteri sõnad ja soovitus: *Pea ütles, et kui ma seaduse esimest korda läbi lugesin, siis mulle tundus, et see on aprillinali, sest eelnõu oli dateeritud 1. IV, millal see on meile kätte toodud. Suvel, kui rahvaesindust pole segamas, nagu öeldakse, mõeldagu siis veel hästi läbi, missugune peab olema meie propagandaasutuse reform.*¹⁰⁸ Vastuoludest hoolimata võeti Informatsiooni keskuse seadus 9. aprillil teisel lugemisel vastu ilma eriliste muudatusteta ja mingit suvist *laagerdumisaega* sellele ei antud.

Eesti uus propagandaasutus, Informatsiooni Keskus, koosnes teadete osakonnast, ühiskondlikust osakonnast ja kantseleist. IK juurde loodi lisaks Informatsiooni Nõukogu ja Seltskondliku Tegevuse Nõukogu.¹⁰⁹ Neist esimene, mis pidi arutama informatsiooni korraldamisel üleskerkivaid küsimusi, koosnes IK juhatajast, abijuhatajast ja teadete osakonna juhatajast, välisministeeriumi, siseministeeriumi ja ETA esindajatest, nelja suurema päevalehe (need ajalehed määras valitsus) peatoimetajaist või nende asemikest ning Riigi Ringhäälingu direktorist.¹¹⁰

Seltskondliku Tegevuse Nõukogu funktsiooniks oli seltskondliku tegevuse sihtide ja põhimõtete kujundamisel üleskerkivate küsimuste arutamine, ning antud alal uute tegevusalade ja vahendite selgitamine. Nõukogusse kuulusid IK juhataja, abijuhataja ja ühiskondliku osakonna juhataja, haridusministeeriumi esindaja, nelja suurema päevalehe esindajad ning kuni kümme liiget, kes määrati valitsuse poolt seltskondlike organisatsioonide juhtkondadesse kuuluvate isikute hulgast üheks aastaks.¹¹¹

¹⁰⁵ seltskondliku ja noorsoo-organisatsioonide tegevuse arendamine, riikliku meelsuse süvendamine, riiklikele ja rahvuslikele ülesannetele kaasaaitamine, rahva vaba aja kasuliku veetmise edendamine jne.

¹⁰⁶ Riigivolikogu stenograafilised aruanded 1939/40. VI istungjärk. Lk 931.

¹⁰⁷ Samas. Lk 929-930.

¹⁰⁸ Riigivolikogu stenograafilised aruanded 1939/40. VI istungjärk. Lk 932.

¹⁰⁹ ERA. 1093- 1- 9. L 12-14.

¹¹⁰ Riigivolikogu stenograafiliste aruannete lisad 1939/40. VI istungjärk. Lk 321-323.

¹¹¹ Samas. Lk 321-323.

Nõukogude moodustamisega taotleti veelgi tõhusama kontrolli kehtestamist informatsiooni jagamise ja korraldamise ning seltskondlike organisatsioonide üle. Teiselt poolt võinuks nende alade juhtimine muutuda paindlikumaks, arvestades et nõukogudesse kaasati ka ajakirjanduse ja organisatsioonide esindajad ning mõlema nõukogu tegevus pidi seisnema aruteludes, selgitustöös ja läbirääkimistes. Kuid seaduse järgi said nõukogud arvamust avaldada siiski vaid nende küsimuste kohta, mis neile olid ette pandud IK juhataja poolt. Kuna mõne kuu pärast IK suleti, siis arvestatava sisulise tööni kummaski nõukogus ei jõutudki.

Seega kujutas RPT ümberkorraldamine Informatsiooni Keskuseks rohkem vormi kui sisu muutust. Seda võib muidugi osalt põhjendada ka väga lühikeseks jäänud tegevusajaga. Informatsiooni Keskus likvideeriti pärast Eesti okupeerimist 20. augustil 1940, mil selle asjaajamine anti üle NSVL telegraafi agentuuri (TASS) osakonnana tegutsevale Eesti telegraafi agentuurile (ETA).¹¹²

2.4. Propagandatalituse töötajad

RPT-s ametis olnud Kaul-Andrus Kadaku sõnul töötas talituses vaid kümme inimest, lisaks pool tosinat kantseleiametnikku.¹¹³ Arhiivimaterjalidest nähtub, et tegelikult oli töötajaid siiski veidi rohkem, ehkki propagandatalituse ametnikkond ei olnud tõepoolest kuigi suur. Enamus juhtivtöötajaid olid talituses ametis kogu selle tegevusaja vältel, kuid nende ametinimetused ja ülesanded muutusid korduvalt. Mõned töötajad ja tehniline personal (masinakirjutajad, stenografistid, käskjalad jt) vaheldusid üsna sageli. Seejuures oli osa neist ametis kord propagandatalituse, kord Riigikantselei koosseisus.¹¹⁴ Jüri Andi andmetel oli 1939. aastal talituses ametis vaid 17 inimest, kuna see asutus oli just nimelt mõeldudki toimima üldjuhina igasugu kampaaniate ja ürituste korraldamisel, kaasates seejuures tegelikku töösse Isamaaliidu, ajakirjanduse, organisatsioone jne.¹¹⁵

Valdav osa RPT töötajaskonnast, ennekõike talituse juhid ja poliitilise osakonna ametnikud, komplekteeriti endiste erakondade peastaapide tegelastest, kes olid nüüd

¹¹² ERA. 1093- 1- 11. L 35-36.

¹¹³ **K.-A. Kadak.** Lk 86.

¹¹⁴ ERA. 1093- 1- 1...11. Vt Lisa nr 2.

¹¹⁵ **Jüri Ant.** Eesti 1939-1941: Rahvast, valitsemisest, saatusest. Tallinn, 1999. Lk 33.

Isamaaliidus. Kõik kolm RPT juhatajat – Hugo Kukke, Ants Oidermaa ja Edgar Kigaste – olid ka Isamaaliidu asutajaliikmed.¹¹⁶

Propagandatalituse juhid vahetusid viie ja poole aasta jooksul peaaegu niisama tihti kui valitsused enne vaikivat ajastut. Ilmselt ei olnud Päts ja Eenpalu propagandajuhtidega rahul. Roolaht märgib oma mälestusteraamatus, et Pätsil oli propagandapealikega tihti lahkarvamusi, sest viimased kippusid tolerantsust näitama seal, kus see Pätsi arvates lubamatu oli.¹¹⁷ Arvamust, et Pätsil oli propagandajuhtidega vähe õnne, avaldas ka William Tomingas, lisades, et just seetõttu ei õnnestunud riigipeal kogu avalikku elu *kasarmukorrale* allutada, nagu ta Saksamaa eeskujul tahtnuks teha.¹¹⁸

Nagu mainitud, pakkus Konstantin Päts propagandajuhi ametit esimesena oma ammusele sõbrale Oskar Looritsale, viimane aga keeldus: */.../ oma elu missiooniks olen valinud eesti vanavara kui meie suurima rahvusliku kultuuripärandi läbitöötamise, /.../ ma ei kavatse küll kuidagi mitte astuda tegelikku poliitikasse, vaid töötan kaasa ainult kriitilistel silmapilkudel ja täitsa südametunnistuse käsul, sidumata end ühegi kambaga.*¹¹⁹ Siis uuris Päts Looritsalt, kas propagandajuhiks võiks sobida mõni ajakirjanik, näiteks välisministeeriumi kogemusega *Vaba Maa* peatoimetaja Eduard Laaman, kuna ta ei taha põhimõtte pärast anda seda kohta oma parteikaaslaste kätte. Loorits polnud vaimustatud ei Laamanist ega mõnest teisest ajakirjanikust.

Pärast kaalutlemist määras riigipea propagandajuhi ametisse Hugo Villi Kukke. See poliitikas veel üsna noor mees oli varem kuulunud Jaan Tõnissoni leeri, töötanud *Postimehes* ja valitud Rahvusliku Keskerakonna nimekirjas Riigikogu viiendasse koosseisu. Kuid pärast riigipööret, vahetas ta poolt, leides ilmselt Pätsi juures paremaid karjäärivõimalusi.¹²⁰ Loorits hindas Tõnissoni ühe lähema kaastöölise ülemeelitamist Pätsi poolt kui *poliitikageeniuse meistrisammu.*¹²¹

7. septembril 1934 nimetas Päts Kukke siseministri abiks, seejärel 18. septembril, veel enne VIPT loomist, propagandajuhiks¹²². Endise *tõnissonlase* seadmine vastloodud keskasutuse etteotsa oli ilmselt mõeldud teiste poliitikute rahustamiseks, kes ei saanud enam öelda, et Päts määrab juhtivatesse ametitesse ainult oma erakonna mehi. Talituse informatsiooniosakonna juhatajana oli Kukke peamine ülesanne koostada välismaal

¹¹⁶ W. Tomingas. Lk 523.

¹¹⁷ A. Roolaht. Lk 111.

¹¹⁸ W. Tomingas. Lk 522.

¹¹⁹ O. Loorits. Lk 168-170.

¹²⁰ W. Tomingas. Lk 522.

¹²¹ O. Loorits. Lk 170.

¹²² W. Tomingas. Lk 522.

levitamiseks ülevaateid Eesti riigielu, kultuuri, majanduse jms kohta ning teha kokkuvõtteid välisajakirjandusest.

Ametis sai Kukke olla siiski vaid aasta, sest 1935. aasta septembris, kui VIPT-ist sai RPT, määrati talitusele uus juht – Ants Oidermaa.¹²³ Oidermaa oli varem olnud Põllumeestekogude peasekretär, ajalehe *Kaja* peatoimetaja ja Eesti Vabariigi saadik Kaunases.

27. veebruaril 1937 vabastas Päts Oidermaa ametist ja määras aprillis (vahepeal oli propagandatalituse juhataja ajutiseks kohusetäitjaks informatsiooni osakonna juhataja Juhan Kaarlimäe) tema asemele uuesti vahepeal Isamaaliidus ja *Uus Eestis* töötanud Hugo Kukke.¹²⁴

Kukke seekordne ametiaeg jäi hoopis lühikeseks – juba augustis tagandati ta teistkordselt. Uueks propagandajuhiks määras riigipea endise Asunike Koondise sekretäri, kuid hiljem Isamaaliidus karjääri teinud Edgar Kigaste.¹²⁵ Kuid temagi tähelend ei kestnud kuigi kaua – jaanuaris 1939 määrati propagandajuhiks teistkordselt Oidermaa, kellele anti ka kõlavam ametinimetus – propagandaminister.¹²⁶ Sedapuhku püsis Oidermaa ametis kuni Nõukogude okupatsioonini, ehkki 1939. aasta oktoobris oli tema koht veel kord ohus.

Hjalmar Mäe on oma mälestustes väitnud, et pärast Eenpalu valitsuse tagasiastumist pakutud talle Jüri Uluotsa kabinetis propagandaministri kohta. Mäe vastanud, et temal pole sellist ministrikohta vaja, kuna teda tahetakse valitsusse kui vabadussõjalast, kuid vabadussõjalased ei ole nii odavad. *Ma oletasin, et vist Päts soovitas Uluotsale valitsuse koostamisel võtta arvesse mind, kuna Uluots minu vahekorda Pätsiga ei teadnud ja Päts seda temale ise ka ütelda ei tahtnud, siis arvas Uluots, et informatsiooniministri kohast mulle jätkub ja Pätsu soovitus rahuldatud.*¹²⁷

Nõukogude okupatsiooni algusjärgus (25. juunist 20. augustini) jõudis Informatsiooni Keskust juhtida Varese valitsuse asepeaminister Hans Kruus,¹²⁸ kelle kõrval etendas olulist rolli keskuse abijuhatajaks nimetatud Johannes Lauristin.

Hoolimata ametisolnud propagandajuhtidest, võib talituse tegelikuks juhiks pidada pigem Kaarel Eenpalu. Kuni tema juhitava valitsuse kukkumiseni 1939. aasta oktoobris, seega pea kogu RPT tegevusaja vältel kontrollis ja suunas Eenpalu talituse tööd – andis juhtnööre selle töötajatele ja oli paljude ettevõtmiste ideede genereerija. Mitmed autorid on avaldanud

¹²³ ERA. 1093- 1- 3. L 2.

¹²⁴ ERA. 1093- 1- 3. L 29, 32, 34; **Epp Lauk, Maret Mälk, Anu Pallas, Juhan Peegel.** Eesti ajakirjanike lühielulood. // Peatükke Eesti ajakirjanduse ajaloost. Lk 215, 222; **Silver Mägi.** Ajalehe “Uus Eesti” välispoliitiline suunitlus 1938-1939. // Eesti ajakirjanduse ajaloost VII. Tartu, 1991. Lk 137-138

¹²⁵ ERA. 1093- 1- 3. L 54, 58.

¹²⁶ RT 1939, 10, 77.

¹²⁷ **Hjalmar Mäe.** Kuidas kõik teostus: Minu mälestusi. Stockholm, 1993. Lk 140.

arvamust, et RPT juhid ei olnud eriti võimekad ega andekad ning jäid kõvasti alla energilisele ja teotahelisele Eenpalule.¹²⁹ Roolaht nimetab Eenpalu korduvalt talituse tegelikuks bossiks või šefiks.¹³⁰ Kuid ega Eenpalu ka kõike teha ei jõudnud. Nii näiteks Isamaaliidu loomisel ja ülesehitamisel pidid kandvaks jõuks olema propagandatalituse töötajad, kes ei suutnud aga kujundada organisatsioonist üldrahvalikku erakonda, mida taotles Eenpalu.¹³¹

Võib arvata, et propagandatalitusesse tööle ei sobinud mitte iga keskmise haritud inimene, vaid selleks oli vaja teatud erilisi iseloomuomadusi. Sobivaks peetud uued töötajad (enamasti noored inimesed) tuli vanemate olijate poolt välja koolitada. Ja mitte igäüks ei pidanud talituses pikka aega vastu. Roolaht on meenutanud, kuidas teda, Tartu ülikooli tudengit, RPT info-osakonnas tsensoriks välja õpetati. Osakonnajuhataja Ilmar Raudma manitses, et keelt peab oskama hammaste taga ja emotsioone vaka all hoida ning et mitte kedagi ei tohi usaldada. Tsensor ei tohi end petta lasta koorukesest, vaid peab otsima iva, mõtet, mis on peidetud ridade vahele. Kui noor töötaja esitas ülemusele oma esimese punase tsensoripliatsiga ülekäidud töö – ajakirja *Tänapäev* 1937. aasta märtsinumbri, sai ta kommentaariks: *võsa sa näed, metsa aga veel mitte!*¹³² Vastava kirjanduse najal propaganda teooriaga tutvumine oli talituse ametnikele igatahes kohustuslik.

Nagu propagandatalitusele tervikuna, nii on ka selle töötajatele antud hinnangud vastuolulised. Kui W. Tomingas suhtub oma raamatus RPT ametnikesse niisama negatiivselt kui talitusesse endasse, siis hoopis vastupidine on K.-A. Kadaku arvamus kolleegidest. Oma mälestustes kirjeldab ta neid kui huvitavaid, intellektuaalseid, omapäraseid ja võimekaid isiksusi. *Olime nagu poliitiline ratsareserv, keda võidi rakendada igasse ettenähtavasse või ettenähtamatusse tehtavasse endastmõistatava usaldusega, et ülesanne täidetakse.* Veel lisab ta ilmse uhkustundega Eenpalu valitsuse sotsiaalministri Oskar Kase iseloomustuse RPT töötajaist kui isepärasustest, *kes igäüks omal viisil erinevat tavalisist tegelasist eesti poliitilise tänava üldpildis.*¹³³ Informatsiooni osakonna sekretärina töötanud Roolaht meenutab samuti oma kaastöötajaid valdavalt hea sõnaga, samas kui ta mitmete kultuuri- ja avaliku elu tegelaste kohta puistab üpris krõbedaid märkusi. RPT töötajaist on ta sarkastiline ainult kultuurinõuniku, hiljem kultuuriajakirja *Varamu* toimetajana töötanud sulemees Henrik Visnapuu suhtes.¹³⁴

¹²⁸ ERA. 1093- 1- 11. L 11, 35.

¹²⁹ vt nt **M. Raud**. Lk 202.

¹³⁰ **A. Roolaht**. Lk 120, 128, 134 jne.

¹³¹ **M. Raud**. Lk 201-202.

¹³² **A. Roolaht**. Lk 116-123.

¹³³ **K.-A. Kadak**. Lk 86-90.

¹³⁴ **A. Roolaht**. Lk 148-154.

Mälestusteraamatuist võib leida veelgi huvipakkuvaid kilde, mis on küll äärmiselt subjektiivsed, kuid aitavad mõnestki inimesest paremat ettekujutust saada. Nii näiteks kirjeldas Ilmar Raamot oma mälestustes üht kõnelust 1934. aastal Jaan Tõnissoniga teemal, keda määrata konsistooriumi uueks sekretäriks. Kui Tõnisson tahtis soovitada Hugo Kukket, laitis Raamot selle mõtte maha, avaldades arvamust, et Kukke võib Tõnissoni esimesel võimalusel maha müüa. Raamot väitis, et Kukkel oli *vägagi kesine aumehelikkus ja otse taltsutamatu karjääriiha*.¹³⁵ See iseloomustus on üpris kõnekas, arvestades seda, et Tõnissoni endine usaldusalune Kukke, kes olevat veel 1934. suvel talle lojaalsust kinnitanud, poliitilise olukorra muutudes pea üleöö liitus Pätsi leeriga ja sai seal arvestatava tähtsusega funktsionäriks.

Teise huvipakkuva iseloomustuse annab August Ots, kes tundis hilisemat RPT juhatajat Edgar Kigastet juba koolipõlvest. Ots iseloomustas Kigastet kui meest, kel puudus tasakaal ning kes tegi karjääri, kasutades selleks teisi isikuid ja varjates oma nõrkusi. Antud juhul leidis Ots, et Kigaste oli korraldanud tema ootamatu tagandamise ajalehe *Sakala* peatoimetaja kohalt 1933. aasta suvel, kuna lootis sellega osutada teene oma erakonnale, Asunike Koondisele.¹³⁶ Kigaste mahhinatsioon on maininud ka Raamot, kelle arvates polnud ei Kukkel ega Kigastel (*kes olid demokraatliku opostisiooni rindelt esimesed oportunistlikud ülejoosikud*) vajalikku kaalu, et kedagi endaga kaasa tõmmata. Tema hinnangul kukkusid Päts ja Eenpalu neid mehi propagandapealikeks edutades sisse.¹³⁷ Isamaaliidu eesotsas oli nende meeste panus aga ilmselt veelgi väiksem.

August Ots on äärmiselt negatiivseid mälestuskilde jaganud ka RPT informatsiooni osakonnas töötanud Voldemar Kuresse kohta. *Reporter Kures on kodumaal teeninud kõiki totalitaarseid ja diktaatorlikke režiime. Ühe režiimi lõppemisel on ta kiiresti siirdunud uude, kus on alustanud usalduse võitmiseks ja uutele peremeestele pugemiseks eelmise leivaisa materdamisest*. Ots kirjutab, et vaikival ajastul RPT ustavaks sõna- ja trükivabadust teostavaks ametnikuks olnud Kures jäi riigipöörde järel samasse asutusse tööle Hans Kruusi ja Johannes Lauristini käelauseks, hiljem üritas aga pääseda kommunistliku ajalehe *Sovetskaja Estonia* kaastööliseks. Selle väljaande veergudel olevat ta mustanud ka oma eelmisi leivaisasid, Eesti Vabariigi juhtkonda. Otsa arvates kahjustas Kures hiljem Rootsis paguluses olles oma vastutustundetute kirjutustega sealse eestlaskonna seltskondlikku ja poliitilist tegevust.¹³⁸

¹³⁵ I. Raamot. Lk 10.

¹³⁶ A. Ots. 1976. Lk 75.

¹³⁷ I. Raamot. Lk 71-72.

¹³⁸ A. Ots. 1976. Lk 199-201.

Need väljavõtted memuaaridest on erapoolikud ning neis sisalduvad hinnangud olenevad suuresti kirjutaja suhetest iseloomustatavaga. Nende põhjal ei saa väita, nagu oleks propagandatalituse tööle valitud üksnes alatuid, pugejalikke ja karjäärihimulisi mehi.

2.5. Hinnangud propagandatalitusele

Propagandatalituse suhtes on küllaltki raske seisukohta võtta. Kas suhtuda sellesse negatiivselt, kui autoritaarse režiimi ühte võimuhuoba, või positiivselt, kui asutusse, mille algatusel said teoks arvukad rahvuslikud aktsioonid ja kultuuriüritused? Küsimus seisneb ka selles, millised olid RPT töömeetodid – jäigad või paindlikud. Kas propagandatalituse loomine oli õigustatud või mitte?

Kaasaegsed ajakirjanikud taunisid propagandatalitust üsna üksmeelselt. Kuigi avalikult ei olnud eriti võimalik vastuseisu väljendada, ei tähenda see, et kaudseid vahendeid kasutades poleks igati püütud talituse ettekirjutustest mööda hiilida. 1930. aastate üks tuntumaid ja mõjukamaid ajakirjanikke Harald Tammer, kritiseeris 1935. aastal *Eesti Kroonikas* talitust lausa otsesõnu: *Valitsuse juures ellu kutsutud Valitsuse Informatsiooni ja Propaganda Talituse tegevus on kahjuks seisnud peamiselt valitsuse otsuste paljundamises ja levitamises ega ole nähtavasti suutnud piiratud koosseisu tõttu täita niisugust selgitavat ülesannet, nagu oli Riigikogul oma debattide ja küsimuste mitmekülgse valgustamisega. Ajakirjanduse kohta maksma pandud sundmäärus on teinud poliitiliste küsimuste käsitlemise üha harvemaks. See seisnebki peamiselt valitsuse info avaldamises, ilma et ajakirjandusel oleks suuremaid võimalusi poliitiliste probleemide edasinihutamisel.*¹³⁹ 1935. aastal oli veel võimalik sellist seisukohta avaldada, seda enam, et *Eesti Kroonikat* anti välja Tartus, mille vabameelsete ringkondade üle oli valitsusel raskem kontrolli saavutada kui Tallinna kirjastuste üle.

Üksikuid üksteisele küllaltki vastukäivaid hinnanguid RPT-le võib leida memuaarteostest. Talituse abijuhatajana töötanud Kadak ei ütle oma mälestustes RPT kohta ühtki halba sõna ja püüab igati õigustada selle olemasolu, leides, et sellist avalikku arvamust suunavat, poliitilist organiseerimist korraldavat ja ajakohast selgitustööd tegevat asutust oli vaikiva aja valitsusele hädasti tarvis, kuna *jätukvais segastes meeoludes vajas valitsus rahva arusaamist ja toetust ettevõetavaile sammudele, mis pidid riigielu juhtima tagasi tasasematele teedele.*¹⁴⁰ Kadaku arvates ei saanudki talitus seejuures lähtuda demokraatlikest printsiipidest

¹³⁹ H. Tammer. Eesti sisepoliitiline elu a. 1934. // Eesti Kroonika 1934. Tartu, 1935. Lk 29.

¹⁴⁰ K.-A. Kadak. Lk 84.

(*opositsiooni retseptide järgi*), vaid pidi ennekõike avalikkusele põhjendama valitsuse samme. Tema hinnangul ei olnud RPT sugugi mingi paindumatu ajakirjandust suukorvistav asutus, vaid tegutses vägagi dünaamiliselt, läbirääkimiste ja diskussiooni teel, kaudseid propagandavahendeid ja -võtteid kasutades. Rõhk olevat asetatud ajakirjanduse oma vastutustundele ja koostöötahtele. Ka rahvuslike aktsioonide teostamine olevat toimunud erinevate seltskondlike organisatsioonide vabatahtliku koostöö korras ning ürituste poliitiline iseloom jäänud tagaplaanile. Kadaku arvates oleks propagandatalituse vormis algatatud informatsiooniteenistus jäänud ka aja möödudes ja normaaloludes riigi administratsiooni püsima. Ta kritiseeris vaid sõna *propaganda* kasutamist talituse nimes, kuna sellel on halb ja tendentslik kõla.¹⁴¹

Pooldav on teisegi talituse töötaja, Andrus Roolahe suhtumine. Ta peab täiesti loomulikuks, et riigivalitsemises vajatakse propagandat selleks, *et inimeste mõtteid ja tundeid teatavas suunas liikuma panna, et teatavatele ideedele poolehoidu võita ja inimesi nende ideede kasuks tegudele õhutada, et astunud samme rahvale vastuvõetavaks teha, et üldse inimesi enese poole võita.*¹⁴² Sellele vaatamata kumab Roolahe memuaarides kohati läbi sarkasm ja iroonia talituse tegemiste ja kogu tollase riigivõimu olemuse suhtes.

Talitusest on kirjutanud ka kogu selle tegevusaja vältel seal filmiinspektorina töötanud Artur Adson, tõstes ühena vähestest esile RPT viljakat kultuurilist tegevust. Adsoni hinnangul andsid talituse aktsioonid tunnistust, *et valitsusasutus võib temale pandud riigivõimu teostamistegevuse kõrval omada ka ideid ja võib osata ka suunata meie avalikku elu terveloomulises kultuurilises ja rahvuslikus vaimus.*¹⁴³ Ka iseenda tegevust filmiinspektorina hindab ta väga oluliseks ega näe tsensori töös midagi taunimisväärset.¹⁴⁴

Omaaegsel vabadussõjalaste toetajal ja Pätsi režiimi vastasel William Tomingasel oli propagandatalitusest hoopis teistsugune arvamus: *Säärast nii laialdaste ülesannetega riigiasutust, mis korraldab kogu avalikku arvamist ja ühiskondlikku elu, kaasa arvatud isegi töövõtjaskonna ja tööandjaskonna vahekordi – säärast ülemaalist tasalülitamist Eestis varem ei tuntud. Demokraatlikus riigis ei ole kodanike mõtte- ja tegevusvabaduse korraldamine ja juhtimine valitsusvõimu suva järele üldse kujuteldav.*¹⁴⁵ Tomingase hinnangul ei olnud RPT tegevus kuigivõrd edukas ega andnud loodetud tulemusi (erinevalt Saksamaal tegutsenud Goebbelsi poolt juhitud propagandaministeeriumist). Juba propagandajuhtide sage

¹⁴¹ Samas. Lk 84-85, 99.

¹⁴² **A. Roolaht**. Lk 110.

¹⁴³ **A. Adson**. Lk 190.

¹⁴⁴ Samas. Lk 219-231.

¹⁴⁵ **W. Tomingas**. Lk 522.

vahetumine ei olnud talituse tegevuse seisukohalt hea märk. Tema arvates jäi propagandatalitus algusest lõpuni bürokraatlikuks kroonuasutuseks ega leidnud rahva seas poolehoidu. Valitsuse poolt loodetud vaimustuse, elevuse ja spontaanse kaasalöömise asemel reageeris rahvas RPT pingutustele vaid leigelt või isegi vastumeelselt, mille peale võimudel tuli nentida, et eestlase iseloomule ei sobi tema eraellu sekkumine ning tema seltskondlike eluavalduste suunamine kõrgemalt poolt.¹⁴⁶

August Ots oma mälestustes jagab täielikult Tomingase negatiivset suhtumist.¹⁴⁷ Ka Roolaht näib oma nõukogudeaegses Rein Kordese varjunime all avaldatud üllitises sarnast seisukohta jagavat, tsiteerides peaaegu sõna-sõnalt, kuigi viitamata, Tomingast.¹⁴⁸ Inda Rajasalu leiab, et Roolahe ja Kordese hinnangud RPT juhtkonnale langevad kokku.¹⁴⁹ Siiski on kahes raamatus esitatud seisukohad erinevad. Roolaht, olles ise olnud RPT töötaja, kirjeldab selle tegevust emotsionaalselt ja valdavalt positiivselt; Kordese raamat on sõna otseses mõttes reportaaž, kus ta ei esita oma seisukohti, vaid kordab teiste omi. Ühe ja sama inimese erinevaid hinnanguid võib põhjendada kahe erineva ajastuga, mil need ilmusid. Kordes ei saanud 1976. aastal kuidagi väljendada samu seisukohti kui Roolaht 1990. aastal, mil asjadest sai juba tõepärasemalt rääkida. Kuid Roolahe *muundumine* Kordeseks sunnib küsima, kas ehk propagandatalituse töötajad olidki poliitiliselt selgrootud.

Samuti nõukogudeaja vaimust kantud Olaf Kuuli raamat *Vapsidest Isamaaliiduni* kirjeldab propagandatalitust kui *Pätsi diktatuurvõimu* üht tööriista loomulikult väga negatiivsetes toonides.¹⁵⁰

Kuna hiljem on Riiklikust Propaganda Talitusest kirjutatud peaaegu ainult seoses ajakirjandusvabaduse piiramisega, siis on propagandatalitusele antav hinnang jäänud negatiivseks.¹⁵¹ Teiselt poolt on väga vähe käsitletud talituse panust rahvuslike ja kultuuriliste aktsioonide, ürituste ja tähtpäevade korraldamisel. Vastamata on jäänud küsimus, kuivõrd suutis RPT eesti rahvast kaasa haarata näiteks kodukaunistamisse, Eesti lipu, Eesti nime jt rahvuslikesse aktsioonidesse, või panna inimesi vaimustunult kaasa elama Vabariigi aastapäeva, Võidupüha või emadepäeva üleriigilisele pühitsemisele.

¹⁴⁶ Samas. Lk 523.

¹⁴⁷ A. Ots. 1981. Lk 57.

¹⁴⁸ R. Kordes. Lk 52-53.

¹⁴⁹ I. Rajasalu. 1993. Lk 96-106.

¹⁵⁰ O. Kuuli. Lk 164–167.

¹⁵¹ Nt Halliki Harro ja Epp Laugu kirjutised.

3. Propagandatalitus ja rahvuslikud tähtpäevad, aktsioonid ning kultuuriüritused

Rahvusluse ja isamaalisuse rõhutamine ei olnud Pätsi režiimi ajal sugugi uus nähtus, juba sajandi algul oli sellega silma paistnud Jaan Tõnisson, hiljem aga vabadussõjalased. Kuna rahvusaade ei jätnud eesti rahvast külmaks, otsustasid ka Päts ja Laidoner, kes varem polnud oma isamaalisust kuigivõrd eksponeerinud, pärast riigipööret seda eriliselt esile tõstma hakata. See oli ka hea võimalus tegelikelt riigielus valitsevatelt probleemidelt tähelepanu kõrvale juhtida. Võimukolmiku kolmas liige Kaarel Eenpalu, kelle poliitiline kujunemine toimus nooruses Tõnissoni mõju all, oli mõnede hinnangute järgi lausa *rahvuslik tulihing*¹⁵² ning tema hakkaski isamaalisi kampaaniaid energiliselt ellu viima. Paljude uute rahvuskultuuriliste ettevõtmiste initsiatiiv tuli Eenpalult, *sest siseministeeriumi juhi pea oli täis igasuguseid algatusi ja neid kõiki tahtis ta ise juhtida. Ta tahtis teostada oma noorepõlve unistusi ja kultuurilisi kavatsusi. Ta tõmbas kaasa ka K. Pätsi, kes ikka tundis vaimustust uutest positiivsetest kavatsustest. K. Eenpalu oskas neile ettevõtetele hinge sisse puhuda.*¹⁵³

Eenpalu oli ka autoritaarsel ajajärgul Eestis kujundatava ideoloogia peamine looja ja kandja. Uue ideoloogia propageerimiseks rajati Riiklik Propaganda Talitus, mille kaudu kasutati rahva mõjutamiseks kirikut, teatrit, kino, ajakirjandust, rahvapidustusi, kirjandust, kunsti ja teisi vahendeid.¹⁵⁴ Eelnevast tulenevalt hõlmasid suure osa propagandatalituse tööst väga mitmesugused laiaulatuslikud rahvuslikud ja kultuurilised üritused. Kujunes omapärane olukord, kus propagandatalitus töötas paralleelselt haridusministeeriumiga ja teostas mõningaid viimase ülesandeid.

Suuremad riiklikud algatused, nõ aktsioonid ehk kampaaniad, olid nimede eestistamine, rahvuslipu levitamine, kodukaunistamine, Raamatuaasta, hümnnitaoliste ühis- ja pidulaulude

¹⁵² Vt nt **M. Raud**. Lk 198-202.

¹⁵³ **M. Raud**. Lk 200.

võistlus, rahvakunsti elustamine ja rahvarõiva kampaania. Samuti kutsus RPT ellu filmikavandite võistluse ja massilavastuse käsikirjade võistluse. Talitus koordineeris üleriiklikult olulisemate riigipühade ja tähtpäevade, nagu Vabariigi aastapäev, emadepäev ja Vöidupüha, pühitsemist, mis muutus aasta-aastalt üha suurejoonelisemaks. Kitsama kandepinnaga üritustest korraldati 1935. aasta suvel teatripäev ja 1936. aasta detsembris merenduspäev. Ettevalmistusi tehti kahe ärkamisaja suurmehe, Jakob Hurda ja Carl Robert Jakobsoni 100. sünniaastapäevade suurejooneliseks pühitsemiseks vastavalt 1939. ja 1941. aastal.¹⁵⁵ Samuti aitas RPT kaasa kohalike rahvus-, noorte-, lõikus- jm päevade korraldamisele või organiseeris kõnelejate saatmist.

Peale otseselt propagandatalituse poolt teostatavate ülesannete osalesid RPT töötajad paljudes komisjonides, komiteedes, nõukogudes ja žüriides, mis olid kutsutud ellu valitsusasutuste ja organisatsioonide poolt eriküsimuste lahendamiseks. Aktiivselt võttis talitus osa 1935. aastal loodud Rahvakultuuri- ja Rahvahariduse nõukogu tööst, olles koos haridusministeeriumiga nõukogus otsustamisele tulevate küsimuste ettevalmistajaks.¹⁵⁶ Selle nõukogu tegevusega mitte rahule jäädes, esitas propagandatalitus 1938. aastal kava uue avalik-õiguslikul alusel tegutseva ja seltskondlikke organisatsioone koondava Rahvahariduskoja loomiseks.¹⁵⁷ Samuti koostati kavad noorte tööteenistuse organiseeritud korraldamiseks ja rahvasporti populariseeriva organisatsiooni rajamiseks.¹⁵⁸

RPT tahtis saavutada kontrolli suuremate organisatsioonide ja asutuste poolt aasta jooksul korraldatavate ürituste üle, et koostada vastav üldkalendaarium ja hoida ära ettevõtmiste ajaliskokkulangemist.¹⁵⁹ Propagandatalituse funktsioonide mitmepalgelisust rõhutab eriti hästi veel see, et seal tegeldi ka piirimaade küsimustega ning seda mitte ainult kultuuripoliitika alal, vaid laiemalt. Loetletud ettevõtmised moodustasid olulisima osa RPT tegevusest.

Enamuse 1930. aastatel riiklikult korraldatud rahvuslike ja kultuuriliste ürituste otseseks koordineerijaks ja läbiviijaks oli propagandatalituse kultuuriosakond, mis 1937. aastal liideti üldosakonnaga. Kultuuriosakonnas oli 6-7 töötajat: juhataja, nõunik, sekretär, piirimaade sekretär, filmiinspektor, kaastöölised. Kultuuri- ja hiljem üldosakonda on juhtinud Hugo Kukke, Edgar Kigaste, Kaul Kadak.

¹⁵⁴ F. Toomus. Lk 239.

¹⁵⁵ ERA. 1093- 1- 264.

¹⁵⁶ Valitsusasutuste tegevus 1934/35. Lk 11.

¹⁵⁷ Vt Lisa nr 3.

¹⁵⁸ ERA. 1093- 1- 298. E. Kigaste ja K. Kadaku ettekanded peaministrile.

¹⁵⁹ Vt Lisa nr 4.

Väga avar tegevuspõld oli osakonna kultuurinõunikul (Henrik Visnapuu): kirjanduse, rahvalike teaduste ja teatri ala korraldamine, arendamine ning suunamine; vaimse loomingu auhindamine ja sel alal töötavate isikute majandusliku ning seltskondliku olukorra kindlustamine, toetussummade jaotamine kultuurivaldkonnas; Raamatuaasta, raamatukogunduse ja raamatufondi korraldamine kontaktis selle ala organisatsioonidega, algkoolide varustamine raamatute, õppevahendite, tarbe- ja kunstiesemetega; vabaharidustöö korraldamine; rahvuslike, traditsiooniliste, kunstiliste ning sportlike rahvapidustuste ideoloogia ja süsteemi väljatöötamine; hümni ja peolaulude hankimine; rahvuskultuurilise ideoloogia ja kultuuripropaganda kavade väljatöötamine ning töö Rahvakultuuri ja Rahvahariduse nõukogus.

Sugugi vähem tegevust ei olnud kultuurisekretäril (alguses Erika Viirsalu – esimene naisdiktoria Riigi Ringhäälingus, seejärel Hella Rajasaare), kelle pädevusse kuulusid: rahvakunsti (rahvariide, -tantsu, -viiside, -pillide, -luule) propaganda ja sellega seotud eeltööde korraldamine, emadepäeva korraldamine, raadio saatekava küsimused, naisorganisatsioonid, heategevuslikud organisatsioonid, lastekaitse, kodu ja perekond, kodune raamatunurk, üliõpilaselu korraldamine, osakonna kirjavahetus ja protokollid.

Üks kultuuriosakonna kaastöolistest (kes vahetusid korduvalt) juhtis rahvuslipu ja kodukaunistamise kampaaniaid ning tegutses ühtlasi Nimeede Eestistamise Keskbüroo juures. Teise kaastöölise, kunstnik Rudolf Parise tegevusalad olid järgmised: kontaktis kultuurinõunikuga kunstide ideeline suunamine ja propaganda kavad; rahvakunsti elustamine, kodude ja asutuste sisustus; kunstinõuded era- ja avalikes asutustes, kirikukunst ja matmispaikade kaunistamine, riigijuhtide ja kultuuritegelaste piltide ja büstide levitamine, kunstilised ja rahvuslikud nõuded kõige Eestit puudutava kohta välis(aja)kirjanduses.¹⁶⁰

Kultuuriosakonnale (hiljem vastavalt üldosakonnale ning poliitilisele osakonnale) allusid veel filmiinspektor ja piirimaade sekretär.¹⁶¹ Filmiinspektori tegevusvaldkonda reguleeris filmiseadus. Tal tuli silmas pidada rahvuspropaganda nõudeid Eesti Kulturfilmis ja Eestis valmistatavais filmides, ta lahendas kino puudutavaid küsimusi organisatoorselt ja majanduslikult. Samuti oli filmiinspektori ülesandeks koos kultuurinõunikuga rahvuskultuuri ning eetilise seisukohalt silmas pidada nii teatrietendusi kui avalikke ettekandeid.¹⁶²

Pärast kultuuri- ja üldosakonna ühendamist 1937. aasta mais jaotusid eespoolkirjeldatud arvukad ülesanded viie üldosakonna nõuniku vahel, kelle suurt teovõimet

¹⁶⁰ Eelnevad kolm lõiku: ERA. 1093- 1- 246. L 1-5.

¹⁶¹ ERA. 1093- 1- 3. L 41-42.

¹⁶² ERA. 1093- 1- 246. L 1-5.

ja erudeeritust on kiitnud A. Roolaht.¹⁶³ Rahvuslike tähtpäevade – Vabariigi aastapäeva ja Võidupüha – piduliku üldrahvaliku pühitsemise ettevalmistamisse oli muidugi haaratud praktiliselt kogu talituse töötajaskond.

3.1. Propagandatalitus ja rahvuslikud tähtpäevad

Valitsejad on läbi ajaloo sageli tundnud vajadust oma võimu manifesteerida, mida uhkemat, seda parem. Eriti ilmneb see autoritaarsete režiimide puhul. Suured pidustused on üks võimalus haaramaks kaasa rahvamasse, kes vajavad lisaks leivale ka tsirkust. Nii hakati ka Pätsi režiimi ajal teatud tähtpäevi riiklikult rohkem esile tõstma kui 1920. aastatel demokraatlikus Eestis, ja neid siis aasta-aastalt üha suurejoonelisemalt pühitsema. Vabariigi aastapäeva oli iseenesestmõistetavalt üleriigiliselt pühitsetud igal aastal pärast iseseisvumist; emadepäeva peeti Eestis esimest korda 1923. aastal. Kuid 1930. aastate keskpaigast hakati mõlemale pühale varasemast oluliselt enam tähelepanu pöörama. Lisandusid pidustused Võidupühal, 23. juunil, milliseid varem ei organiseeritud. Nüüd oli ju Eestis pealegi olemas asutus, mille otseste tööülesannete hulka kuulus ka üleriigiliste pidustuste korraldamine. Riikliku Propaganda Talituse tegevus selles valdkonnas kujunes küllalt laiaulatuslikuks. See toimus koostöös teiste valitsusasutustega ja paljude seltskondlike organisatsioonidega; talitusel endal oli peamiselt algatav ja koordineeriv funktsioon.

3.1.1. Vabariigi aastapäev ja Võidupüha

Vabariigi aastapäeva ülemaalist korraldamist teostasid omavalitsused, koolid, kirikud, seltskondlikud organisatsioonid, kaitsevägi ja Kaitseliit. RPT ülesandeks, nagu teistegi tähtpäevade puhul, oli üldine koordineerimine ja tähistamise kava rakendamine. Reeglina kaks-kolm kuud enne 24. veebruari saatis propagandatalitus laiali ringkirjalised üleskutsed asutustele ja organisatsioonidele seekordse tähistamise üldjoonelise kavaga. Linnapeadele, maavalitsustele, Eesti Õpetajate Liidule, Eesti Keskkooliõpetajate Kogule, Tartu üliõpilaskonna Edustusele, Kaitseliidule, Naiskodukaitsele jpt organisatsioonidele 1935.

¹⁶³ A. Roolaht. Lk 258-259.

aastal saadetud üleskutse algas järgnevate õhutavate ridadega: *Eesti vabariigi aastapäeva puhul 24. veebruaril 1935 on traditsiooniliselt kavatsusel korraldada kõnekoosolekuid ja kontsertaktusi kogu maal. Selle päeva kandvamaks motiiviks olgu: Eesti omariikluse väärtuste esiletõstmine ning selle mõtte süvendamine, iseseisvuse aja saavutuste kujukas ja võrdlev esiletoomine; rahvusliku üksmeele ja optimismi õhutamine, näidates suurtele ülesannetele, mis praegusel ajal Eesti elu uuendamiseks tuleb täita riigil kui ka kõigi üksmeelsel kaastööl.*¹⁶⁴

Igas maakonnas loodi Kaitseliidu, linnavalitsuste, maavalitsuste ja mitmesuguste organisatsioonide esindajaist maakondlikud komiteed. Nende toimkondade ülesandeks oli kaasa aidata kontsertide ja aktuste korraldamisele ning eeskätt mobiliseerida kõnelejate kaadrit. Heal tasemel kõnelejate väljasaatmist üle maa peeti väga oluliseks, kuna kohapealseid esinejaid polnud kõikjal võtta või siis taheti uute ja huvitavate nägudega rahva tähelepanu paremini köita ning värskust säilitada. Keskasutusena organiseeris seda propagandatalitus. Vabariigi aastapäeva ajal oli kõnemeeste saatmisse teise peakeskusena kaasatud Tartu üliõpilaskond, kes oli nn *kõnelende* korraldanud juba varasematelgi aastatel. Lisaks kahest keskusest saadetavatele kõnelejatele mobiliseeriti esinejate kaadrit üle maa kõikvõimalikest organisatsioonidest, inimesi õhutati end ise kõnelejaks üles andma.¹⁶⁵

Eelnevalt toimus tavaliselt ka rahva ette astujate kiire väljaõpetamine ja instrueerimine. Nii näiteks korraldas Tartu üliõpilaste kultuuritoimkond spetsiaalsed kõnekursused, kus anti kiire ülevaade järgmistest teemadest: kõneleja tüübid ja kõnetakistused; hea kõne tunnused, materjali hankimine ja kõne ettevalmistus; kuulajaskonna häälestamine ettekandele; propagandakõne eritingimusi ja massipsühholoogia arvestamine.¹⁶⁶ RPT poolt olid igal aastal kõikjale saadetud kõnekavad, mille kasutamine ettekannete koostamisel polnud küll kohustuslik, kuid äärmiselt soovitatav. Näiteks 1935. aastal saadeti koolidesse laiali kõnekava *Eesti riigi sünnipäevaks*, mille oli koostanud Jaan Lattik; maakonnatoimkondade kaudu levitati erinevaid propagandistliku sisuga kõnesid, nagu *Omariikluse võite, Eesti enne ja nüüd, Igaiüks oma töös – kõik riigitöös.*¹⁶⁷ Kõik need sisaldasid andmeid Eesti riigi poliitilise arengu, majanduslike ja kultuuriliste saavutuste kohta.

Nagu selgub propagandatalituse nõudmisel tagasisidena koostatud aruannetest, saadeti üliõpilaste kõnelennu kaudu 1935. aastal välja kõnepidajatena 128, jutlustajatena 36 ja

¹⁶⁴ ERA. 1093- 1- 218. L 1, 7, 11, 14.

¹⁶⁵ ERA. 1093- 1- 218. L 3-4, 12-13.

¹⁶⁶ ERA. 1093- 1- 218. L 30.

¹⁶⁷ ERA. 1093- 1- 218. L 40-42, 59-61, 89-92.

laulusolistidena 11 isikut, kokku seega 175, (1934. aastal oli vastav arv olnud 156).¹⁶⁸ Üliõpilaste, õpetajate ja muudest aktivistidest aktusekõnelejate kõrval sõitsid ka paljud kõrgemad riigimehed üle riigi enamasti linnadesse, kuid mõned ka väiksematesse kohtadesse aastapäevatervitusi jagama. Vabariigi 17. aastapäeval esinesid riigivanem K. Päts, kaitseminister P. Lill ja välisminister J. Seljamaa Tallinnas, kaitsevägede juhataja J. Laidoner Tartus, peaministri asetäitja siseminister K. Eenpalu Riias, majandusminister K. Selter Pärnus, haridus- ja sotsiaalminister N. Kann Võrus, kohtuminister J. Müller Rakveres, põllutööminister N. Talts Kuressaares, teedeminister O. Sternbeck Viljandis, välisministri abi H. Laretei Kiltsis, propagandatalituse juhataja H. Kukke Haapsalus, RPT propaganda osakonna juhataja A. Oidermaa Paides jne.¹⁶⁹

Võidupüha üleriiklikul tähistamisel oli propagandatalitusel samuti oma osa, jällegi peamiselt koordineeriv. 23. juunil toimunud pidustuste pearaskust kandis siiski Kaitseliit, mis viis ürituse korraldamise omavalitsuste ja organisatsioonide kaastööl praktikas läbi. Võidupüha tähistati esimest korda ülemaaliselt 1934. aasta suvel, veel enne propagandatalituse loomist. Juba sel esimesel korral pöörati sellele nii riiklikult kui ajakirjanduses väga suurt tähelepanu. Päevalehe juhtkirjas ütles autor järgmist: *Jaaniööl loidavad jälle tõrvikud ja tuled üle kodumaa. Seekord ei loida nad ainult elurõõmu ja ilutsemise tähistena, vaid neil on suurem ja sümbolsem tähendus – need on võidutuled, viieteistkümnenda aasta eest Eesti saatuslikumal hetkel ajaloolise vastase üle saavutatud võidu tähised. Eesti suurim võit on langenud Eesti armastatuma suvepühaga kokku. Seda kahekordset tähistust, seda kahekordset rõõmu ja tänutunnet – looduse ja oma rahva kangelaste vastu, kuulutavad nüüdsest peale jaanituled Eesti rahvaesinduse otsuse kohaselt. Ja on loota, et see uus püha, võidupüha, kujuneb suure tähtsusega iga-aastaseks sündmuseks, mis suudab vaimustada, sütitada kangelasmeelt ja kodumaa-armastust, kandudes põlvest põlve rahva iseseisvust märkiva raudvarana. /.../*¹⁷⁰

Aasta-aastalt muutus Võidupüha tähistamine üha laiaulatuslikumaks. Sel päeval, 23. juunil, olid Vabadussõjas langenud kangelaste mälestuseks ja suure võidu meenutamiseks nii pealinnas kui paljudes teistes kohtades üle Eesti kavas pidulikud rongkäigud, jumalateenistused, kõned, näidendid. Päev kulmineerus kõikjal võidutulede süütamisega. Erilise aura lisas tulesüütamisele asjaolu, et kõik Eestis loitvad võidutuled said alguse riigivanema (hiljem presidendi) poolt süüdatud tõrvikust.

¹⁶⁸ ERA. 1093- 1- 218. L 28-29; 1093- 1- 222. L 1-7.

¹⁶⁹ ERA. 1093- 1- 218. L 83.

¹⁷⁰ **H. Tammer.** Võidutuled. // Päevaleht, 22.06.1934.

Ametlike aruannete ja ajakirjanduse kommentaaride järgi läksid Vabariigi aastapäevade ja Võidupühade tähistamised hästi korda: rahvas võttis aktiivselt osa, meeleolu oli kõikjal üksmeelselt isamaaline. Sellised pidustused aitasid kaasa riigitunde tugevdamisele rahva kõige laiemais hulkades.¹⁷¹ Vaid harvades aruannetes tõdeti rahva vähest osavõttu või mingi maanurga (nt Munalaskme Harjumaal) üldist madalat arengut, mis oli pärssivaks teguriks ka õige riigi- ja rahvustunde väljaarenemisel.¹⁷²

1936. aastal seoti Vabariigi aastapäeva tähistamisega 23.-25. veebruaril toimunud rahvahääletus, mis pidi otsustama Rahvuskogu kokkukutsumise uue põhiseaduse väljatöötamiseks. Rahvuskogu kokkukutsumise küsimuse olulisuse tõttu olid RPT ettevalmistused riigi 18. aastapäevaks veelgi mahukamad kui möödunud aastal. Rahvahääletuse sidumine Eesti iseseisvumisele pühendatud pidustustega oli positiivse propaganda seisukohalt väga õnnestunud käik. Kaalutus, et riigi sünnipäeva ajal väljendub inimeste riigitruudus ja patriotism kindlasti ka aktiivsemas hääletusel või valimistel osalemises, on ju õige. Nüüd oli oluline *rahva tahe* vaid õigesti ja võimuladvikule sobivalt kanaliseerida. Propagandatalituse ülesanne oli eelnev aktiivne selgitustöö, mis jõuaks igasse maanurka. Rahvahääletuse tähtsuse selgitamiseks inimestele mobiliseeriti esmajoones Vabariigi aastapäeva kohalikud korralduskomiteed, ringhääling ja ajakirjandus.

1936. aasta rahvahääletuse eel saatis RPT laiali lendlehti (nt *Eesti rahvas, sinu saatus on kaalul*) ja plakateid (nt *Kindla riigikorra ja rahu nimel*); Isamaaliidu kohalikele sekretäridele edastati brošüür *Mispärast vajame Rahvuskogu kokkutulekut* ning Pätsi ja Laidoneri kõne *Eesti rahva parema tuleviku poole*, mille levitamise kohta olid antud üksikasjalikud näpunäited. Usaldusmeestel tuli need välja jagada nii, et iga perekond saaks eksemplari. Jaotada ei tohtinud koosolekutel ja muudes avalikes kohtades, sest siis võis mõni saada mitu ja teine jääda ilma. Levitamisele aitasid kaasa kohalikud Kaitseliidu maleva pealikud ja omavalitsused.¹⁷³ Taolised täpsed ettekirjutused näitavad, kuivõrd oluliseks peeti õige propaganda külvamist, mis tagaks lõikusel piisava saagi. RPT aitas korraldada ka suuri üleriiklikke kokkutulekuid ja nõupidamisi omavalitsus-, põllumajandus- ja metsandustegelastele, kus kõrgemad riigijuhid esinesid kõnedega rahvahääletuse tähtsusest, et see info vahendatuna omakorda jõuaks laiemate rahvahulkadeni.¹⁷⁴

Propagandasulest pärinevad ka järgmised Rahvuskogu kokkukutsumise vajalikkust põhjendavad read, mis tagantjärele irooniliselt muigama panevad: */.../ praeguse*

¹⁷¹ Valitsusasutiste tegevus 1934/35. Lk 105; ERA. 1093- 1- 12. L 14.

¹⁷² ERA. 1093- 1- 222. L 1-7.

¹⁷³ ERA. 1093- 1- 248. L 11, 44, 93.

¹⁷⁴ ERA. 1093- 1- 13. L 16; Valitsusasutiste tegevus 1935/36. Lk 12.

põhiseadusega ei suudeta kindlustada eesti rahva rahulikku, vapustusteta arenemist. /.../ Eesti ei või mingil juhul minna nn Läti teed, mis tähendab sarnast korda, kus riigielus on läbi viidud nn juhipõhimõtte, kus igalpool on maksev ülevalt poolt nimetatud üksikisiku tahe ja kus rahval omalt poolt pole mingit ütlemist. See tee on meie rahva vaimulaadile võõras ning vastuvõtmatu ja meie riigivanem kui ka ülemjuhataja on korduvalt seletanud, et nad seda teed Eestile otstarbekohaseks ei pea.¹⁷⁵

Vabariigi 18. aastapäeval toimunud rahvahääletus andis võimuladvikule meelepärase tulemuse. Tähtis osa selles oli õnnestunud propagandatööl.

Kui aasta-aastalt olid Vabariigi aastapäeva, aga ka Võidupüha pidustused üha suurejoonelisemaks muutunud, siis tiptase saavutati 1938. aastal. Riigi 20. sünnipäeva puhul toimus üritusi terve aasta jooksul, kuid eriline rõhk oli pandud suvele – Võidupüha pidustustele ja Eesti Mängudele.

Alguse said Vabariigi juubeliaastapäeva pidustused juba 1. jaanuaril 1938, kui pühitseti suurejooneliselt uue põhiseaduse jõustumist. Propagandatalituses oli selleks taas kord koostatud üksikasjalik kava, mis saadeti laiali kohalikele omavalitsustele, Isamaaliidu kohalikele organisatsioonidele, kirikukogudustele, sõjaväeosadele, Kaitseliidu üksustele, seltskondlikele organisatsioonidele, ringhäälingule, ajalehetoimetustele.¹⁷⁶ Jääb mulje, et põhiseaduse jõustumist peeti palju olulisemaks kui uue aasta algamist, sest mitte igal aastavahetusel ei viidud Eesti Vabariigis selliseid pidustusi läbi. Õieti sai need kaks sündmust ju suurepäraselt ühendada, et järjekordselt rahva seas laiemat tähelepanu äratada. Pidustuste kavas nähti muu seas ette tähtsamate riigiasutuste illumineerimist, puhkpilliorkestrite suurejoonelist esinemist Tallinnas, riigihoidja kõnet, mis kanti üle ka ringhäälingus, ning 21 suurtükipaugu laskmist südaööl niihästi pealinnas kui mujal. Kinodes pidi seansside vahele näidatama põhiseaduse jõustumisest teada andvat pidulikku teksti.¹⁷⁷ Propagandatalitus koordineeris, teised asutused ja institutsioonid viisid ellu.

24.-25. veebruaril toimusid uue põhiseaduse kohaselt Riigivolikogu valimised. Nii nagu kahe aasta eest ajastati rahvahääletus Vabariigi aastapäevale, nii kasutas valitsus seekordki valimisteks ära juubelimeeleolusid. Nii pandigi veebruaris rõhk rohkem valimistele kui muudele üritustele. Valitsuse poolt heakskiidetud kava kohaselt toimusid Iseseisvuspäeva pidustused eelkõige kohalikul tasandil ning Tallinna olid suurejoonelised üritused koondatud

¹⁷⁵ ERA. 1093- 1- 248. L 12-15.

¹⁷⁶ ERA. 1093- 1- 279. L 56.

¹⁷⁷ ERA. 1093- 1- 279. L 59, 69.

Võidupüha ajaks: XI üldlaulupidu, Kaitseliidu paraad, uhke vabaõhuetendus, rahvatantsu- ja võimlemisetendused jm.¹⁷⁸

Ettevalmistused juubeliaastapäevaks olid alanud juba oluliselt varem kui eelmiste aastapäevade puhul. Tavapärasele korraldustele lisandus veel hulk uusi algatusi, mille abil muuta riigi 20. sünnipäev eriliselt meeldejäävaks. Neist võiks mainida näiteks filmikavandite võistlust, mille tulemusel valmis esinduslik ülevaatefilm Eesti eluavaldustest ja silmapaistvamatest saavutustest neil aladel. Ka teatritegelased koondati Eesti Draamateatri rakenduslikul korraldusel Võidupüha ajal massilavastuse esitamisele lauluväljakul, mille järel toimus võidutulede süütamine. Eelnevalt oli RPT läbi viinud massilavastuse käsikirjade võistluse, millele saadetud töödest valis esinduslik žürii (Hugo Raudsepp, Friedebert Tuglas, Ants Lauter, Priit Põldroos, Leo Kalmet, Rasmus Kangro-Pool) välja Henrik Visnapuu näidendi *Maa vabaduse eest*. Kogu ürituse ettevalmistamist korraldas toimkond Lauljate Liidu, Kaitseliidu, Kultuurkapitali näitekunsti sihtkapitali valitsuse ja RPT esindajaist.¹⁷⁹

Kuna 23. juunil 1938. aastal oli eriti suur rõhk pealinnas toimuvatel üritustel, kuhu suunati hulgaliselt kõnelejaid ja orkestreid, siis ülejäänud Eestis jäi Võidupüha korraldus seekord tagasihoidlikumaks. Kaitseliidu kui peakorraldaja peamised jõud olid suunatud üldparaadiks Tallinna ning kohtadel korraldamise pearaskus oli üle antud omavalitsustele ja organisatsioonidele. Pealinnaga otsekontakti hoidmiseks tuli ringhäälingul RPT korraldusel kõikjal üle riigi võimaldada tähtsamate pidustuste ülekandmist.¹⁸⁰

1930. aastate lõpus pööras propagandatalitus Võidupühal ja Vabariigi aastapäeval erilist tähelepanu ka tähtsamate avalike kohtade, hoonete ja vaateakende dekoreerimisele ja illumineerimisele. RPT poolt kokkukutsutud asjatundjate ja arhitektide nõupidamisel töötati välja põhimõtted ja üksikasjalikud juhendid, mis lõpliku lihvi said propagandatalituse üldosakonnas, kus sellealast tööd juhtis kunstnik Rudolf Paris. Eriti suurt rõhku pandi valitsushoonete – Toompea lossi ja selle ümbruse, Kadrioru lossi, mõnede ministeeriumide (majandus-, välis-, jt) maitsekale illumineerimisele nii veebruari- kui juunikuistel pidustustel. Ajaloolise väärtusega hoonetest peeti oluliseks spetsiaalse valgustuse abil esile tõsta *Kiek-in-de-kök*, Toomkirik, Oleviste ja Niguliste kirikud. Dekoratsioonid ja valgustus pidid igal juhul rõhutama tähtpäeva olulisust. Vabariigi 20. aastapäeva pidustuste puhul kulutati illumineerimisele 10 000 krooni.¹⁸¹ Nii 24. veebruaril kui 23. juuni hilisõhtul korraldas

¹⁷⁸ Valitsusasutiste tegevus 1938/39. Lk 7; ERA. 1093- 1- 16. L 6.

¹⁷⁹ ERA. 1093- 1- 289. L 2, 14; 1093- 1- 14 ja 16; Valitsusasutiste tegevus 1936/37, 1937/38, 1938/39.

¹⁸⁰ ERA. 1093- 1- 296. L 2-5.

¹⁸¹ ERA. 1093- 1- 280. L 28, 32-35; 1093- 1- 288. L 20; 1093- 1- 299. L 1-2.

propagandatalitus kõige krooniks Tallinnas Harjumäel suurejoonelise ilutulestiku, mille läbiviimiseks vajalikud pürotehnilised materjalid hangiti Poola firmalt A/S Lignoza.¹⁸²

Kuna Vabariigi 20. aastapäeva suurpidustustele 1938. aasta suvel oli oodata ka hulgaliselt väliskülalisi ning turiste, loodi RPT algatusel ja seltskondlike organisatsioonide esindajate osavõtul külaliste vastuvõtu peatoimkond, mis omakorda moodustas abitoimkondi erinevate valdkondadega tegelemiseks.¹⁸³ Lisaks suurejoonelistele pidustustele kodumaal oli propagandatalituse kohustus riigi pidupäevade puhul varustada välissaatkondi ja konsulaate asjakohaste artiklite ning pildimaterjaliga Eesti tutvustamiseks ja propageerimiseks. Neid materjale edastati ka välisriikide ajakirjandusväljaannetele. Nii levitati 1938. aastal välismaal diplomaatilistes ringkondades, kõrgemas ametnikkonnas, teadlaste ja haritlaste seas brošüüri, kus oli juttu Eesti asendist, rahvastikust, riigikorrast, Vabadussõjast, haridussüsteemist, majandusest ja peaaegu olematust tööpuudusest. Sarnase propagandistliku sisuga artikleid ilmus ka välislehtedes; väljaandest *Välis-Eesti* ilmus erinumber. Välisraadiojaamades esinesid eesti solistid ning saadikud või konsulid 10-15 minutiliste kõnedega.¹⁸⁴

1940. aastal, kui riigis olid juba Nõukogude Liidu baasiväed, plaaniti endiselt nii Iseseisvuspäeva kui Võidupüha pidulikke tähistamist RPT ja Kaitseliidu eestvõttel. Propagandatalituse poolt levitatud Vabariigi aastapäeva kõnekavas püüti rahvale veel optimistlikke mõtteid edastada, kuigi on äärmiselt kaheldav, et ükski vähegi mõtleb poliitikat enam midagi sellist uskus. Kirjutati aga järgmist: *Tänu riigijuhtide kainusele ja ettenägelikkusele ning rahvahulkade riiklikule meelele lahenesid välispoliitilised keerdsõlmed rahulikult ja otstarbekalt. NL-ga sõlmitud vastastikuse abistamise leping süvendab neid heanaaberlikke vahekordi, mis said alguse 1920. a. Tartu rahulepinguga. Sellele järgnev Saksa vähemusrahvuse äraminek oma endisele kodumaale kõrvaldas võimaliku arusaamatuste ja sekelduste lähte meie rahva hulgast.*¹⁸⁵

Siiski leiti 1940. aastal paljudes kohtades, et võõrvägede viibimisest Eesti riigi pinnal tingitud eriolukorra tõttu seekord suurejoonelisi paraade ei korraldata, seevastu pöörati 24. veebruaril erilist tähelepanu pidulikele jumalateenistusele ja aktustele.¹⁸⁶ See oli ka viimane avalik ja riiklikult korraldatud Vabariigi aastapäeva pühitsemine enne, kui Eesti oma iseseisvuse kaotas. Võidupüha ajal, 23. juunil, ei olnud vaba Eesti riiki enam olemas.

¹⁸² ERA. 1093- 1- 280. L 66; 1093- 1- 288. L 12.

¹⁸³ ERA. 1093- 1- 15. L 7; Valitsusasutiste tegevus 1937/38. Lk 7.

¹⁸⁴ ERA. 1093- 1- 280. L 1-12.

¹⁸⁵ ERA. 1093- 1- 317. L 9.

¹⁸⁶ ERA. 1093- 1- 317. L 22.

Riiklikult ja rahvuslikult oluliste tähtpäevade pühitsemine toimub igas riigis, kus tagasihoidlikumalt, kus pompöössemalt. Peab tõdema, et Eestis ei sõltunud need üritused tegelikult kuigivõrd propagandatalituse olemasolust. Talitus oli lihtsalt peakorraldaja, kes järgis Pätsi režiimi teiste, veel kõrgemate võimumeeste ettekirjutusi. RPT kui kõike koordineeriva asutuse tegevus oli siiski üsna viljakas ja tänuväärne, kuna kahtlemata oli taolise riiklikult organiseeriva keskuse tegevuse puhul võimalik üritusi korraldada suurejoonelisemalt kui varem. Ei piirdunud ka ainult riiklik-poliitiliste tähtpäevadega, vaid korralduskavasse kaasati teisigi pühi ja üritusi, neist olulisim oli emadepäev.

3.1.2. Emadepäev

1935. aastal pühitseti Eestis emadepäeva esmakordselt üleriiklikult keskasutuse, st propagandatalituse poolt koordineerituna. Üldse esimene emadepäeva tähistamine oli Eestis aset leidnud 1923. aastal Udernas, kus selle algatas nais- ja karskusliikumise tegelane Helmi Mäelo,¹⁸⁷ kellest kujuneski aastateks korraldamise initsiaator ja juht. Aasta-aastalt levis emadepäeva pühitsemine üle Eesti ja seda korraldati peamiselt koolide algatusel üha enamates kohtades. Tõeliseks massiürituseks, kui selle niivõrd perekondliku tähtpäeva kohta nõnda võib öelda, kujunes see aga alates 1935. aastast.

13. emadepäeva pühitsemine 12. mail 1935. aastal toimus Valitsuse Informatsiooni ja Propaganda Talituse eestvõttel ning koostöös seltskondlike organisatsioonide, kohalike omavalitsuste, koolide ja kirikutega. Rahvakultuuri ja Rahvahariduse Nõukogu otsusel oli moodustatud üleriiklik emadepäeva peakomitee (ehk keskkomitee), eesotsas H. Mäeloga ja asukohaga Tartus. Sellesse kuulusid esindajad propagandatalitusest, Naiste Karskusliidust, Eesti Naisliidust, Eesti Maanaiste Keskseksist, Eesti Haridusliidust, Eesti Õpetajate Liidust, luteri ja katoliku kirikust, õigeusu sinodist.¹⁸⁸ 1936. aastast kuulusid emadepäeva komiteesse lisaks veel Naiskodukaitse, KNNÜ, KNMÜ, ÜENÜ, Isamaaliidu ja üliõpilaskonna esindajad.¹⁸⁹ 1937. aasta veebruaris toimunud naisorganisatsioonide liitude nõupidamisel pandi lõplikult alus püsivale Emadepäeva Peakomiteele, mille töösse valitsusasutustest lülitus ka haridus- ja sotsiaalministeerium.¹⁹⁰

¹⁸⁷ ERA. 1093- 1- 227. L 5.

¹⁸⁸ ERA. 1093- 1- 223. L 10.

¹⁸⁹ ERA. 1093- 1- 252.

¹⁹⁰ Valitsusasutiste tegevus 1936/37. Lk 7-8; Valitsusasutiste tegevus 1937/38. Lk 9.

Üle Eesti organiseeriti kohalikud komiteed, mis said propagandatalituse kaudu ringkirjaliselt vastavad pidustuste juhendid ja Naiste Karskusliidu poolt koostatud kavavihiku. Tähistamise kava nägi ette hommikul emadepäevale pühendatud jumalateenistusi kirikutes, keskpäeva paiku aktuseid ja koosolekuid koolides, seltsimajades või organisatsioonide ruumides, õhtul ettekandeid, kõnesid, sobivaid näidendeid ja filme kinodes ning teatrites. Kõnede ja jutluste juhtmotiiviks sai ema-, laste- ja kodukultuse arendamine.¹⁹¹ Näidenditeks olid igal aastal uued sobivasisulised tükid, nt 1939. aastal Marta Sillaotsa *Ema linnasõit*.¹⁹² Riigi poolt organiseeriti kõige lasterohkemate emade erilist premeerimist: 1935. aastal kutsuti 50 lasterikast ema Tallinna valitsuse pidulikule vastuvõtule, võimaldades neile tasuta sõidu raudteel¹⁹³ (seda tehti ka paaril järgneval aastal); 1936. aastal tehti Tallinnas kingitusi 200-le kehvemal järjel eeskujulikule emale, samuti aidati emasid Narvas, Valgas, Petseris.¹⁹⁴ Kuid 1939. aastal ei toimunud enam ei presidendi vastuvõttu lasterikastele emadele ega eraldanud ka Emadepäeva peakomitee summasid puudustkannatavatele perekondadele. Põhjuseks toodi välja rahanappust¹⁹⁵ – ilmselt olid riiklikud prioriteedid sel välispoliitiliselt ähvardaval ajal teised ja summad suunati mujale.

Emadepäev kuulutati riiklikult tunnustatud pühaks ning samaaegselt keelati korraldada muid avalikke ettevõtmisi, ettekandeid, löbustusi ja pidustusi, mis ei olnud seoses emadepäeva sisuga.¹⁹⁶ Propagandatalitus andis kinoomanikele korralduse, et emadepäeval tuleb näidata sobivaid filme ja seansside vaheaegadel organiseerida vastavasisulisi lühikesi kõnesid-ettekandeid. Teatritel paluti repertuaari võtta päevale sobivad etendused. Ajalehtede toimetusi ja Riigi Ringhäälingut kohustati emadepäeva tähtsusele lehtedes ja raadiosaadetes piisavalt tähelepanu pühendama.¹⁹⁷ Talituse poolt organiseeriti pidupäevaks kõnelejaid paljudesse kohtadesse, päeva mõtet selgitavaid kõnesid peeti ka raadios. Talitus kandis suurema osa kuludest, kuna tema eelarves propagandale määratud krediitidest eraldati vastavad summad emadepäeva komiteele korraldustöödeks, näiteks 1936. aastal 1000 krooni.¹⁹⁸ 1937. aastal eraldas RPT ainuüksi rahvuslikuks propagandaks vajalike emadepäeva-aineliste piltpostkaartide valmistamise tarvis kunstnikelt vajalike originaalkavandite saamiseks 300 krooni, kuid toetuse alla käisid siiski vaid kavandid, millel oli kasutatud ühte

¹⁹¹ ERA. 1093- 1- 223. L 10-15.

¹⁹² ERA. 1093- 1- 307.

¹⁹³ ERA. 1093- 1- 223. L 39; Valitsusasutiste tegevus 1935/36. Lk 10.

¹⁹⁴ ERA. 1093- 1- 14. L 10; Valitsusasutiste tegevus 1936/37. Lk 7.

¹⁹⁵ ERA. 1093- 1- 307.

¹⁹⁶ ERA. 1093- 1- 223. L 17.

¹⁹⁷ ERA. 1093- 1- 223. L 19-24, 31.

¹⁹⁸ ERA. 1093- 1- 252. L 3-4.

kolmest talituse soovitatud motiivist: sümbolistlikku kompositsiooni kas Eesti riigist, rahvast või kultuurist.¹⁹⁹

Propagandatalitus saatis ka pärast emadepäeva üle Eesti kohapealsetele korraldajatele laiali ankeetlehed, mis tuli täidetuna tagastada. Vastavalt tagasi saadetud ankeetlehtedele korraldati 1935. aastal emadepäev 904 kohas 189 925 osavõtjaga. Seega olid pidustused eelmise aastaga võrreldes (509 kohta, 83 189 osavõtjat) kasvanud üle 50%. 1936. aasta aruande järgi korraldati emadepäeva 967 kohas, 189 904 osavõtjaga.²⁰⁰

Emadepäev on kahtlemata üks ilusamaid ja olulisemaid pühasid, kuid samas on see ka väga intiimne ja perekeskne. Propagandatalituse ja seltskondlike organisatsioonide poolt üleriiklikult korraldatud emadepäeva pühitsemine oli küll positiivne algatus, kuid selle mõttekus on siiski küsitav. Riiklikul initsiatiivil tähistamine kindlasti haaras rohkem rahvamaasse kaasa, kuid samas oskasid inimesed selle päeva tähtsust hinnata ka ilma, et seda neile keskasutusest meelde tuletataks. Paljud perekonnad tähistasid emadepäeva juba aastaid. Jumalateenistused ja aktused koolides toimusid nagunii. Üleriiklikul korraldamisel oli propagandistlik maik juures, kuid teisalt polnud tublide eesti naiste austamises ka midagi taunimisväärset. See oli siiski üheks positiivseks algatuseks paljude teiste seas, millega riigivõimu poolt taotleti rahva ühtekuuluvustunde suurendamist.

3.2. Propagandatalitus ja rahvuslikud suuraktsioonid

Tähtpäevade korraldamisest palju olulisemad olid mitmed Riikliku Propaganda Talituse juhtimisel ellu viidud üldrahvalikud suuraktsioonid, eelkõige nimede eestistamine, Eesti lipu kampaania ja kodukaunistamine, kuid ka tagasihoidlikuma ulatusega rahvakultuuri elustamise ja Raamatuaasta kampaaniad. Tõenäoliselt taotles riigi kõrgem juhtkond neid organiseerides eeskätt rahva poolehoidu ja ehk isegi opositsiooni toetust. Tähtsaimaks tuleb aga hinnata seda panust Eesti rahvusriikluse tugevdamisse, mille RPT andis taoliste üldrahvalike ja kultuuriliste ürituste organiseerimisega.

Riiklik Propaganda Talitus korraldas kampaaniaid ja algatusi koostöös paljude seltskondlike organisatsioonidega või kutsus selleks ellu uusi. Teostamisele tulevad aktsioonid olid eelnevalt arutamisel ja otsustamisel Rahvakultuuri ja Rahvahariduse

¹⁹⁹ ERA. 1093- 1- 273. L 4-5.

²⁰⁰ ERA. 1093- 1- 223 ja 252.

Nõukogus, mis oli loodud presidendi dekreeedi alusel 2. veebruaril 1935. aastal.²⁰¹ Seaduse järgi kuulus mainitud nõukogusse ka propagandatalituse juhataja. Nõukogus otsustamisele tulevate küsimuste ettevalmistajaks olid kõrvuti nii haridus- ja sotsiaalministeerium kui propagandatalitus. Juba nõukogu avamiskoosolekule 24. märtsil esitati mitu rahvuskultuuri seisukohalt olulist projekti, mis osaliselt olid eelnevalt RPT-s välja töötatud: Eesti Raamatuaasta korraldamine ja sellele järgnevad ülesanded tulevikuks, üleriikliku emadepäeva korraldamine, rahvalike peo- ja ühislaulude küsimus ning eestluse välisembleemide (nimed, lipp) rahva sekka viimise algatus.²⁰² Mainitud aktsioonide heakskiitmise järel sai propagandatalitus nende peakorraldajaks.

3.2.1. Nimede eestistamine

Kui toetuda statistilistele andmetele, võib väita, et propagandatalituse initsiatiivil läbiviidud aktsioonidest kujunes kõige suurejoonelisemaks ja kordaläinumaks nimede eestistamine. 1939. aastal tehtud kokkuvõtete põhjal oli viie aasta jooksul perekonnanime muutnud umbes 195 000 ja eesnime ligikaudu 25 000 isikut,²⁰³ mida kahtlemata tuleb pidada heaks saavutuseks. Seda, et samal ajal veel ligikaudu 130 000 inimest polnud vaevunud või tahtnud oma perekonnanime eestipäraseks muuta, peeti väga kahetsusväärseks.

Kuigi kampaania korras võeti nimede eestistamine ette 1935. aastast alates, ei olnud see mõte sugugi uus. Küsimus oli tegelikult juba aastakümneid õhus rippunud. Siinkohal olekski õige teha väike ekskurss minevikku, selgitamaks probleemi tagamaid. Probleemi juured ulatusid 19. sajandi algusesse, kui eesti talurahva vabastamisega seoses (Eestimaal 1816, Liivimaal 1819) said eestlased ka perekonnanimed. Nimed anti ja registreeriti mõisates. Eeskirjade järgi oli küll igal inimesel õigus endale ise nime valida, kuid teadmatusel ja kogemuste puudumise pärast ei osanud paljud seda teha, mille tõttu hulk eestlasi sai mõisnikult või mõisavalitsejalt saksakeelse või hoopiski halvakõlalise perekonnanime. Peale selle toimus kogu 19. sajandi jooksul juba antud eestikeelsete nimede saksastamine. Inimeste nimesid deformeeriti dokumentides sageli sel teel, et tõlgiti eesti sõna saksa keelde, nt Rauast sai Eisen, Jänesest Hase jne. Kuna nimi on üks inimese rahvuse ja identiteedi olulisimaid näitajaid, siis tekkis 19. sajandi teisel poolel süvenevas rahvusliku ärkamisaja õhkkonnas

²⁰¹ Rahvakultuuri ja rahvahariduse nõukogu seadus. // RT 1935, 12, 116.

²⁰² Valitsusasutiste tegevus 1934/35. Lk 106; Valitsusasutiste tegevus 1935/36. Lk 9.

²⁰³ ERA. 1093-1- 16. L 10; Valitsusasutiste tegevus 1938/39. Lk 8.

teatud ringkondades järjest suurem püüd eestlasliku nime järgi, mida tõendavad näiteks kirjanike ja teiste haritlaste varjunimed 19. sajandist ja 20. sajandi algusest: F. R. Kreutzwald võttis varjunimeks Ristmets, K. R. Jakobson – Linnutaja, Lydia Jannsen – Koidula, Friedebert Michelson – Tuglas, Anton Hansen – Tammsaare, Mait Hubel – Metsanurk, Villem Grünthal – Ridala jne.²⁰⁴

Reaalne võimalus võõrapärasest nimest vabanemiseks tekkis eestlastel alles Eesti iseseisvumise järel. Eesti Kirjanduse Seltsi ja Akadeemilise Emakeele Seltsi ühisalgatusel moodustati 1921. aastal keskoimkond, mis hakkas tegelema järjekindla nimede eestistamise propagandaga: peeti ärgitavaid kõnesid koosolekutel, avaldati üleskutseid ajakirjanduses, anti välja teemakohaseid brošüüre ning isegi koguteos *Eestlasele eesti nimi*. Kõigest hoolimata olid tulemused väga tagasihoidlikud, kuna aastatel 1920-1934 leidis aset kõigest 1124 nimemuutmisakti, mille käigus said uue nime 2672 isikut (neist otseselt eestistamisi oli kõigest 820).²⁰⁵ Selle põhjuseks võis olla asjaajamise keerukus – alguses riigikohtu, siis siseministeriumi kaudu, veel rohkem aga see, et nimemuutmine oli maksuline. Oma kõnes Riigivolikogu koosolekul aga leidis Järvo Tandre (Rudolf Stokeby) 1920. aastate kohta: *Kultuuriprobleeme kui selliseid meil ei olnud ja nimede eestistamise küsimus piirdus peamiselt akadeemilise ringkonnaga ja sealgi võeti seda pühapäeva-hommikuse tervitusena muu seas, ilma et sellele oleks tõsiselt mõeldud /.../*.²⁰⁶ Sellega väljendas ta üsna laialt levinud arvamust, et noore vabariigi algusaegadel andsid pigem tooni majanduslikud ja poliitilised probleemid ning polnud palju neid, kes oleks pead vaevanud kultuuriliste ja rahvuslike küsimustega.

Siiski oli 1920. aastatel pandud nimede eestistamisele alus, millelt 1930. aastate keskpaigas sai hakata kampaaniat üles ehitama. Tugineti varasematele kogemustele ja juba tuntuks saanud nimede eestistamise teoreetikutele – Juulius Mägistele, Andrus Saarestele, Elmar Elistole ja soomlasele Lauri Kettunenile. (Viimasele viidates väitis kampaaniate suhtes skeptiline Jaan Tõnisson, et Eestis saigi nimede eestistamine aktsioonina alguse suurel määral Soome eeskuju tõttu).²⁰⁷ Kuna 1934. aasta rahvaloenduse andmetel oli eestipärane perekonnanimi kõigest 60,5 protsendil eesti soost inimestest,²⁰⁸ siis pidi edasine töö nimede eestistamise vallas kujunema väga ulatuslikuks.

²⁰⁴ E. Elisto. Lk 3; I. Rajasalu. 1993. Lk 99-100.

²⁰⁵ E. Elisto. Lk 4.

²⁰⁶ Riigivolikogu stenograafilised aruanded 1938. II istungjärk. Lk 583.

²⁰⁷ Riigivolikogu stenograafilised aruanded 1938. II istungjärk. Lk 589.

²⁰⁸ I. Rajasalu. 1993. Lk 99.

Professor Juulius Mägiste vastas küsimusele, kas nime eestistada või mitte järgmiselt: *Nimede rahvustamine on kõigi väiksemate rahvaste enesealalhoiu-tungi üks vajalisemaid avaldusi. Võõrnimelisena väikerahval on ümberrahvastumise, suurrahvastesse sulamise hädaoht hoopis suurem kui muidu. Omakeelse nimikonnaga väikerahvas moodustab ka väliselt oma ekspansiivsete naabrite vastukaaluks ühtlase, kindlapiirilise terviku, mille igale liikmele juba tema nimi alaliselt meelde tuletab tema rahvuslikku kuuluvust ja sellega kooskäivaid kohustusi oma rahvusterviku vastu. Nimede rahvustamine, meil nimede eestistamine, on seega oma rahvuse kaitsevahend /.../.²⁰⁹*

Kuna nimede eestistamine oli uue ideoloogia kohaselt muudetud riiklikult väga tähtsaks küsimuseks, oli aktsiooni õnnestumiseks kindlasti vaja muuta ka sellekohast seadusandlust. Otsa tegi lahti 22. oktoobril 1934. aastal riigivanema poolt välja antud dekreet perekonnanimede muutmise ja korraldamise kohta.²¹⁰ See pani esialgu kaheks aastaks (1.01.1935-1.01.1937, millist tähtaega hiljem mitu korda aasta kaupa pikendati) maksma perekonnanimede muutmise lihtsustatud korra – siseministeeriumi asemel kohalike perekonnaseisuametnike juures ja tasuta. Lihtsustatud kord kehtis siiski ainult tingimustel, kui taheti vabaneda võõrapärasest, halvakõlalisest või halva tähendusega nimest; muud nimemuutmised toimusid hariliku korra järgi. Konkreetsemalt reguleeris nimede korraldamist 26. novembril välja antud siseministri määrus.²¹¹ Seaduse järgi oli nimede eestistamine vabatahtlik ja nimevalik üldjuhul vaba, kuid viimase osas oli ka erandeid. Keelatud oli võtta perekonnanimeks nimesid, mis olid kantud kaitseregistrisse, mis olid liiga laialt tarvitusel,²¹² mida kandis mõni tuntud perekond või inimene, mis olid halva tähenduse või kõlaga ja eesti soost inimeste puhul nimesid, mis olid võõrkeelse kujuga.

Seadusandlusega oli 1935. aastaks loodud soodus pinnas aktsiooni läbiviimiseks. Riikliku Propaganda Talituse kui keskse koordineerija initsiatiivil ja kaastegevusel loodi 14. septembril 1934. aastal Nimede Eestistamise Keskoimkond (alates 1935. aasta novembrist Nimede Eestistamise Liit =NEL), millesse kuulusid umbes 15 organisatsiooni ja asutuse esindajad esialgu Johannes Aaviku, novembrist alates aga Tallinna linnaeapa kindral Jaan Sootsi juhatuse all. Novembris alustas tegevust ka Nimede Eestistamise Keskbüroo (NEK), mis hakkas riiklikul toetusel süstemaatiliselt nimede eestistamise kampaaniat organiseerima, luues selleks kohalikul tasandil 250 toimkonda.²¹³ Büroo aktiivset tegevust hakkas juhtima

²⁰⁹ Eesti nimi. Lk 4.

²¹⁰ Perekonnanimede korraldamise seadus. // RT 1934, 91, 735.

²¹¹ Perekonnanimede ja nimede korraldamise määrus. // RT 1934, 102, 803.

²¹² Esimene liiga laialt kasutusel olevate nimede nimestik avaldati Riigi Teatajas 1934, 107, 842.

²¹³ ERA. 1093- 1- 219. L 57-66.

Riiklikust Propaganda Talitusest spetsiaalselt komandeeritud ja selle palgal Adam Randalu,²¹⁴ 1937. aasta juunist aga endine RPT kaastöeline Arnold Taioste, kes oli Nimede Eestistamise Keskbüroo ja Eesti Lipu Toimkonna juurde tööle saadetud juba 1935. aasta lõpus.²¹⁵ Propagandatalitus oli oma töötajate kaudu pidevalt tihedalt Nimede Eestistamise Keskbüroo ja Liiduga seotud, samuti tulid RPT kaudu aktsiooni jaoks eraldatud summad ja toetused.

Talituse peaülesanne oli propagandatöö laiema organiseerimine, selgitamiseks nimede eestistamise tähtsust. Rahvale oli vaja arusaadavaks teha, miks on nimede eestistamine niivõrd oluline. Rõhutati, et vaba Eesti kodaniku rahvuslik iseteadvus on kõige otsesemas seoses nimega, ühtlasi on eestipärane nimi rahvale kui enesekaitsevahend ja tuleviku kindlustaja.²¹⁶ Arvatavasti sai lihtinimesele aga kõige mõistetavamaks asjaolu, et paljude võõrapäraste nimedid kandnud ja kandvate eestlaste kultuuriline looming kanti välismaal võõraste rahvaste (st sakslaste) arvele ja sellisele olukorrale tuli lõpp teha. Näitena lähiminevikust toodi esile, kuidas *Rigasche Rundschau* oli 1936. aastal kirjutanud, et Berliini olümpial saavutas suure võidu üks eestimaalane, nüüdse nimega Palusalu, endise nimega Trossmann. Eestlastes pidid meelepaha esile kutsuma ka sellised teated peamiselt saksa ajalehtedes, et Vabadussõja ajal juhtisid eesti riiki ja sõjaväge sakslased ja et eesti kirjanduses valitsevad saksa soost baltlased, kelle arvele kirjutati ka rikkalik rahvaluule kogumine.²¹⁷ Sarnaseid näiteid leiti veel küllaga. Taoliste kahetsusväärsete juhtumite vältimiseks oli ilmtingimata vaja, et Eesti poliitika-, kultuuri- ja muud avaliku elu tegelased oleksid kõik eestipäraste nimedega. Väga oluliseks peeti, et just tuntud inimesed näitaks teed kogu rahvale, mistõttu nende poole, kes kandsid võõrapärast nime, pöörduti isegi ringkirjaga, kus juhiti tähelepanu nende eeskujule nimede eestistamisel.²¹⁸

Selgituste rahvani viimiseks trükiti esialgu mõned lend- ja müürilehed (nt *Võidupühaks eestlasele eesti nimi*), kus eelkõige rõhutati isamaalisust ja rahvuslust.²¹⁹ Suur vajadus oli vastavasisulise kirjanduse järgi, mida RPT toetusel andis välja Akadeemiline Emakeele Selts. Esimese olulise raamatuna ilmus 1935. aasta märtsis J. Mägiste ja E. Elisto koostatud kogumik *Eesti nimi. Valik uusi perekonnanimesid*, mis sisaldas 15 000 eestipärast perekonnanime ja asjakohaseid nõuandeid, kuidas endale uut perekonnanime valida. Kuna see teos oli kohtadel kasutamiseks äärmiselt vajalik, ostis siseministeerium tasuta levitamiseks

²¹⁴ ERA. 1093- 1- 1. L 3.

²¹⁵ ERA. 1093- 1- 4. L 2.

²¹⁶ **E. Elisto.** Lk 7.

²¹⁷ **I. Rajasalu.** 1993. Lk 103; **E. Elisto.** Lk 7; Riigivolikogu stenograafilised aruanded 1938. II istungjärk. Lk 580.

²¹⁸ ERA. 1093- 1- 13. L 13; Valitsusasutiste tegevus 1935/36. Lk 11.

²¹⁹ ERA. 1093- 1- 219. L 26.

2500 raamatut, mis seejärel saadeti laiali perekonnaseisuametitesse, kogudustesse, koolidesse, raamatukogudesse ja mujale.²²⁰ Peeti väga oluliseks, et igas Eestimaa nurgas oleks inimestel omale uue nime valimisel võimalik seda väljaannet kasutada.

Kõigi nimetatud raamatus keelemeeste poolt antud nõuannete ja soovitude seast võiks siinkohal välja tuua paar huvitavamat. Näiteks ei soovitatud inimestel võtta endale nime, mis oleks liiga magusakõlaline, nagu nt *Ihaste, Ehasalu, Õnneleid, Ilula, Hüvala, Udutar, Luulela, Mõnula, Mängumets, Tuulemaa, Koidumaa*, või siis vastupidiselt hoopiski õudu tekitava tähendusega, nagu nt *Õudlaane, Tontlaane, Mässumaa, Marukari, Arukaru* jne. Kui aga keegi tahtis oma saksapärasest nime otse eesti keelde ära tõlkida, siis tuli vaadata, et see imelikuna ei kõlaks. Siinkohal toodi näidetena välja nt *Habenichts* ja *Kindermacher*, mida ei peetud sugugi tõlkimiskõlblikuks.²²¹

Nimede eestistamise propaganda muudeti propagandatalituse juhtimisel tõeliselt laiaulatuslikuks. RPT ja NEK korraldasid hulgaliselt selgitusi andvaid kõnekoosolekuid ning saatsid kõnelejaid ka muudele rahvakogunemistele (kusjuures kõnelejad said raudteel tasuta sõita). 3. mail 1936 leidis aset nn rünnakupäev, mil peeti üle Eesti rohkem kui 200 koosolekut.²²² Peeti ka seltskondlikke kohtuid võõrapäraste nimede üle. Propagandatöö viidi läbi koolides, üliõpilaskonnas, kaitseväes, Kaitseliidus, riigi- ja omavalitsusametkondades, organisatsioonides, Isamaaliidus jne. Ajalehtedes ja ajakirjades ilmus hulgaliselt selgitustööd tegevaid artikleid, ringhäälingus esineti vastavate kõnedega. Riiklik Propaganda Talitus tagas propagandaaktsioonideks vajalikud summad, kuid suurema sisulise töö tegi ikkagi ära spetsiaalselt selleks loodud Nimede Eestistamise Keskbüroo, mis töötas äärmiselt suure koormusega. Näiteks 1936. aastal oli tegevusplaanis: 1. suurema seltskondliku kohtu korraldamine, 2. aktsioon kirikuõpetajate seas, 3. propaganda kirikus, 4. propaganda pedagoogiumi lõpetajaskonnas, 5. propaganda kooliõpetajaskonnas, 6. propaganda olümpiameeskonnas, 7. isiklikud visiidid silmapaistvate kaitseväelaste, kaitseliitlaste, riigi-, omavalitsus-, majandus-, kunsti-, teadus- ja seltskonnategelaste juurde nime muutmise otstarbel, 8. osakondade organiseerimise koosolekud linnades, 9. kõnedega esinemine maakohtades, 10. ametiasutustes teenivate isikute mõjutamine nimede eestistamise kasuks, 11. informatsioon ja kirjutised ajalehtedes ning ajakirjades, 12. propaganda raadios, 13. Eesti lipu aktsioon maal.²²³ Aruannetest nähtub, et plaanid viidi suures osas ka ellu. Illustreerivate näidetena võib välja tuua: 1936/37 tegevusaasta jooksul ilmus NEK-i kaastööl ajakirjanduses

²²⁰ ERA. 1093- 1- 219. L 7.

²²¹ Eesti Nimi. Lk 10.

²²² ERA. 1093- 1- 14. L 14; Valitsusasutiste tegevus 1936/37. Lk 9.

²²³ ERA. 1093- 1- 219. L 97-98.

750 kirjutist, raadios peeti 40 kõnet, telefoni teel nõustati 2000 ja suuliselt 3500 inimest, kirju saadeti välja 5200.²²⁴

Laiaulatuslik propaganda ja selgitustöö ei saanud silmnähtavate tulemusteta jääda. Nii oligi 1935. aastal perekonnanime muutmisaktide hulk rohkem kui kümme korda ja uue nime võtnud isikute arv üle kolme korra suurem kui möödunud 15 aasta jooksul kokku, mida peeti isegi üllatavalt suureks eduks niivõrd lühikese aja jooksul.²²⁵ 1936. aasta ületas eelmise veel enam kui kahekordselt. Viie aasta jooksul perekonnanimede eestistamise alal tehtud töö võtab arvudes kokku järgnev tabel.²²⁶

Aeg	Perekonnanime muutmisaktide arv	Perekonnanime muutnud isikute arv
1920-1934	1 124	10 672
1935	13 667	34 196
1936	31 265	78 164
1937	17 227	43 069
1938		26 037*
1939		10 862*
Kokku		u 195 000

* kuni 1. detsembrini

Maapiirkondades oli nimede muutmisi keskmiselt kaks korda enam kui linnades. Paikkonniti nimede eestistamisega kaasaminek oli küllaltki erinev. 1938. aastal tõsteti Riigivolikogu koosolekul positiivse näitena esile Saaremaa, kus eestipäraseid nimesid oli 71% (samas oli aga Kuressaare linnana kõige ebaedukam – vaid 15%), teisel kohal oli Petserimaa 64%-ga (ainult eestlased), kolmandal Tartumaa 60%. Kuid viimasel kohal paikneval Valgamaal oli eesti nimesid kõigest 33%. Linnade olukorda hinnati mõnevõrra paremaks, kuna 118 000-st võõrapärase nimega isikust oli seal nime ära muutnud juba 61 000. Väidetavalt kandsid mõnes linnas, nagu Türil, Kilingi-Nõmmel, Elvas, Kallastel ja Mustvees aga juba kõik eestlased rahvuslikku nime,²²⁷ mis on siiski üpriski kaheldav.

Kuigi nimede eestistamine oli seaduse järgi täiesti vabatahtlik, oli siiski märgata teatud survet inimestele. Ühelt poolt räägiti sellest aktsioonist kõikjal ja pidevalt, et mõjutada selles osalema võimalikult suurt hulka inimesi. Teiseks pöördui survetavaldavate ja

²²⁴ ERA. 1093- 1- 14. L 14; Valitsusasutiste tegevus 1936/37. Lk 9.

²²⁵ E. Elisto. Lk 6.

²²⁶ Tabel toetub järgmistele allikatele: E. Elisto. Lk 6; Riigivolikogu stenograafilised aruanded 1938. II istungjärk. Lk 578; Valitsusasutiste tegevus 1938/39. Lk 8-9; I. Rajasalu. 1993. Lk 104. Eestistajate arvu kogu nimemuutmiste hulgast eraldi pole arvestatud, kuid E. Elisto andmetel oli see u 90-95%.

²²⁷ Riigivolikogu stenograafilised aruanded 1938. II istungjärk. Lk 578-579.

etteheitvate (ring)kirjadega nende ringkondade, eeskätt tuntud avaliku elu tegelaste ja kõrgemate ametnike poole, kes polnud veel oma nime eestipäraseks muuta lasknud. Nii ütles siseminister Richard Veermaa (endine Vreeman) oma läkituses omavalitsusjuhtidele juunikuus 1938. aastal, et võõrapärase perekonnanimega isikut *koheldakse kui ajast mahajäänud, rahvuslikult loidu inimest*.²²⁸

Mõistagi tekitasid kampaania korras tegutsemine ja uksest-aknast sissetungiv propaganda küllalt paljudes inimestes ka protesti. Nii näiteks oli Riigivolikogu liige Aleksander Aben äärmiselt solvunud isiklikult temale saadetud NEL esimehe J. Sootsi ja NEK juhataja A. Taioste poolt allkirjastatud kirja üle, kus muuhulgas öeldi: *Kuna Teie, kui silmapaistev riigielu tegelane, kannate veel võõrapärast nime, siis palume Teid võtta kaalumisele küsimus, kas Teie ei ühineks nende 800.000 eestlasega, kes kannavad eestipärast nime. Teie, kui silmapaistva tegelase ühinemine nimede eestistamise ründtööga aitaks mõjukalt kaasa selleks, et nimede eestistamise liikumine võiks juba lähemal ajal saavutada oma eesmärgi – igal eestlasel eesti nimi*.²²⁹ Abenit häiris kiri eelkõige sellepärast, et keeleteadlased olid tema nime igati eestipäraseks tunnistanud.

Demokraatliku opositsiooni liider Jaan Tõnisson taunis samuti nimedemuutmise aktsioonilist iseloomu, väites, et nende perekonnaringis oli juba uus nimigi välja valitud, kuid kui tuli järjest ägedam propaganda, keeldusid nad üksmeelselt nime vahetamast.²³⁰ Veel väga paljud kõrgema juhtkonna ja avaliku elu tegelased ei vaevunud või ei tahtnud aktsiooniga kaasa minna. Kui siseministerium koos RPT-ga seisis esirinnas eestistatud nimede poolest (96% kõigist töötajaist; esimestena näitasid eeskuju Kaarel Eenpalu ja Ants Oidermaa), siis kohtu- ja välisministeriumis oli võõrapäraseid nimesid ikka veel üle 30% ja välisesindustes umbes 50%.²³¹

Kahtlemata mõjutas avaliku elu tegelaste leige suhtumine kampaania kulgu kogu rahva seas. Mõned inimesed pidasid aga isegi lihtsustatud korras asjaajamist tüütuks ega vaevunud sellega tegelema. Sellegipoolest tõdeti juba kaasajal, et nimede eestistamine on rahva hulgas suurt poolehoidu võitnud ja selles osas on väga suur töö ära tehtud. Ei saanudki ju eeldada, et aktsiooni tulemusena oleks eestlased 100%-liselt rahvuslikke nimesid kandma hakanud. Ka tänapäeval ajaloolise distantsi tagant RPT poolt organiseeritud aktsioone hinnates näib just nimede eestistamine kõige olulisemana. Pealegi on sel ettevõtmisel kõige

²²⁸ A. Ruusmann. Lk 122.

²²⁹ Riigivolikogu stenograafilised aruanded 1938. II istungjärk. Lk 587.

²³⁰ Samas. Lk 590.

²³¹ Samas. Lk 579.

kaugemale ulatuvad tagajärjed, sest kampaania ajal võetud uusi nimesid kannab märkimisväärselt suur hulk eestlasi.

3.2.2. Rahvuslipu levitamine

Siseministri algatusel pandi 1935. aasta alguses Rahvakultuuri ja Rahvahariduse Nõukogus muuhulgas paika järgmine seisukoht: Võidupühaks, 23. juuniks tuleb viia riigi- ja rahvuslipp igasse tallu, majja ja kodusse, millise aktsiooni korraldamiseks ja läbiviimiseks on vaja moodustada komitee, kuhu palutakse esindajaid Eesti Haridusliidust, Eesti Maanaiste Kesksest, Põllutöökojast, Eesti Maaomavalitsuste Liidust, Kaitseliidust ja Naiskodukaitsest, põllutöoministeriumist ja siseministeriumist. Sini-must-valge riigi- ja rahvuslipu levitamise aktsiooni läbiviimiseks loodi 15. aprillil 1935. aastal Nimede Eestistamise Keskoimkonna juurde Eesti Lipu Toimkond, kuhu kuulusid 9 keskorganisatsiooni esindajad ja peale nende NEK juhtivad jõud. Toimkonna esimeheks sai ajakirja *Kaitse Kodu* tegevtoimetaja, kapten Aadu Truuvere. Aktsiooni üldjuhtimine jäigi NEK kätte, kuna asja majandusliku külje (lipuriide muretsemine, lippude valmistamine jne) pidi korraldama Põllutöökoda Eesti Maanaiste Kesksest abil.²³² Kampaania suurim aktivist kapten A. Truuvere toonitas, et Eesti lipu toimkonna peamisteks ülesanneteks on *kaaskodanikes ideoloogilise ahuse süvendamine, lipukultuse arendamine, lipu tarvitamise ja kaitse avarama seaduse väljatöötamine, lipu propageerimine ja kättesaadavaks tegemine ja nõuanne lipuga seoses olevais küsimusis.*²³³

Rahvuslipu levitamise kampaaniat igasse Eesti asulasse ja igasse majapidamisse hakati teostama paralleelselt ja sarnaselt nimede eestistamise propagandaga, kaasates selgitustöösse ajakirjanduse, Riigi Ringhäälingu, kohalikud omavalitsused jt. Mitmed sini-must-valget propageerivad artiklid ilmusid ajakirjades *Kaitse Kodu* ja *ERK*.²³⁴ Spetsiaalsete propagandistlike üllitistena anti Eesti Lipu Toimkonna poolt 1935. aastal välja kaks lendleht-brošüüri: M. Aarelaidi koostatud *Eesti Lipp* ning Põllutöökoja, Eesti Maanaiste Kesksest ja Ülemaalse Maanoorte Ühenduse kaastööl A. Tammeväli koostatud *Eesti kodule Eesti lipp*.²³⁵ Vahetult enne Võidupüha avaldas *Üliõpilasleht* propagandatalituse juhataja Hugo Kukke

²³² ERA. 1093- 1- 219. L 14-19.

²³³ A. Taska. 1971. Lk 82.

²³⁴ A. Taska. 1971. Lk 82-83. (ERK – üld-, majandus- ja kultuuripoliitiline ajakiri, mida andis välja Eesti Rahvuslaste Klubi).

²³⁵ ERA. 1093- 1- 219. L 30-39; A. Taska. 1971. Lk 85.

laiahaardelise sisuga ja hoogsalt voolava stiiliga²³⁶ artikli, milles autor toonitas veel kord, et on tarvilik hoolitseda selle eest, et kogu meie väline eluavaldu kannaks kujukalt meie rahvuslikku värvingut /.../ Eesti sini-must-valge lipp on eesti rahva uuestisünni uhkeks tunnustuseks, eesti rahva tulevikulootuste ja töö, töotuste ja truuduse, usu ja armastuse, ta riikliku ja rahvusliku iseseisvuse igaveseks kinnituseks.²³⁷

Et eesmärgiks oli juba aktsiooni esimese aasta 23. juunil, seega vaid 2-3 kuu pärast, näha sini-must-valgeid lippe lehvimas igas linnas ja külas ning võimalikult paljude majade fassaadidel või taluõuedes, siis loodi valitsuse poolt selleks soodsad tingimused. Eeskätt tähendas see kiire huvi üles näitamise ja soovi esitamise korral võimalust saada 1935.-1936. aasta jooksul riigimetsast tasuta lattu lipuvarda jaoks (soodustingimuste tähtaega pikendati hiljem).²³⁸ Lipuriie tuli siiski ise kinni maksta. Selle saamiseks tuli esitada tellimus, märkides ära, kas tahetakse linast või villast riidet.²³⁹ 1935. aasta Võidupüha järel aktsioonist esimesi kokkuvõtteid tehes tuli siiski tunnistada, et just asja tehniline külg – vastuvõetava hinnaga lipuriide ning õige ja vastupidava sinise värvi hankimine – oli seni suuri raskusi valmistanud.²⁴⁰

Eialgu ei läinud rahvas aktsiooniga kuigivõrd aktiivselt kaasa. 1. oktoobriks 1935 oli laekunud vaid 7488 lippude tellimust, millest omakorda oli täidetud 6914, sest paljud inimesed veel loobusid.²⁴¹ Peagi aga olukord muutus. 1. märtsiks 1936 hinnati lippude arvuks väljaspool linnu juba 51 511 (33%-l majapidamistest), kuna 100 908 hoonel need veel puudusid.²⁴² Eesti lipu aktiivne propaganda jätkus ka järgneval paaril aastal, mil see sai osaks kodukaunistamise kampaaniast. *Eesti Kroonika* tõstis 1936. aastale tagasi vaadates muuhulgas ka Eesti lipu levitamise aktsiooni positiivsena esile, märkides, et viljaka töö tulemusena on suudetud igasse teise talumajapidamisse rahvuslipp lehvima viia.²⁴³

Seda, et rahvuslikkuse ja riikluse väliste embleemide, nagu seda eelkõige ongi riigilipp, uhkusega silmapaistval kohal väljatoomine eesti rahvale küllaltki korda läks, näitab ka järgnevate aastate kohta käiv statistika. Vabariigi 20. aastapäeval lehvits maakohtades juba üle 100 000 rahvuslipu, mida oli u 30 000 võrra rohkem kui eelmisel aastal. Väikseid

²³⁶ A. Taska. 1971. Lk 84-85.

²³⁷ H. Kukke. Saagem ka välisilmelt eestlasteks. Eesti nimi ja Eesti lipp uuesti aukohale. // Üliõpilasleht 1935, 8. 22.06.1935. Lk 286-288.

²³⁸ ERA. 1093- 1- 219. L 14-18.

²³⁹ ERA. 1093- 1- 219. L 23.

²⁴⁰ A. Taska. 1971. Lk 86.

²⁴¹ ERA. 1093- 1- 219. L 57-65.

²⁴² ERA. 1093- 1- 13. L 14; Valitsusasutiste tegevus 1935/36. Lk 12.

²⁴³ H. Tammer. Eesti sisepoliitiline elu 1936. // Eesti Kroonika 1936. Lk 28.

laualippe olid inimesed muretsenud endale u 35 000.²⁴⁴ Eesmärk oli see aktsioon nüüd kiiresti lõpule viia, niivõrd kui see võimalik oli, kuna igal pool lipp nagunii veel ei lehvinud ja levitamine pidi jätkuma edaspidigi. 1939. aastaks oli rahvuslipu kampaania lõpetatud. Selle tulemusena lehvis sini-must-valge ainuüksi maakohtades enam kui 150 000 hoone või majapidamise juures.²⁴⁵

Algul nimede eestistamise, hiljem kodukaunistamisega käsikäes toimunud rahvuslipu kampaania oli kahtlemata üks neist positiivsetest algatustest, mis Riikliku Propaganda Talituse eestvõttel teostati. Valitsuse poolt juhitud laiem rahvuslik ja kultuuriline propaganda, ülesandega süvendada rahvustunnet ja tõsta lugupidamist kõige eestiliku vastu, leidis muuhulgas Eesti lipu levitamise aktsiooni näol ühe kanaliseerumisvõimaluse. Rahvas ei jäänud passiivseks ning õige pea kaunistas sini-must-valge lipp tõepoolest enamuse asulate väga paljusid majapidamisi.

3.2.3 Kodukaunistamine

Nimede eestistamise ja eesti lipu kampaania kõrval leidis 1930. aastate teisel poolel kolmanda suurema aktsioonina Eestis aset üleriigiline kodukaunistamine. Sellele ulatuslikule kampaaniale lükati riiklikus korras hoog sisse 1936. aasta kevadel ning sellega olid seotud väga paljud asutused ja organisatsioonid üle terve riigi, kaasa arvatud Riiklik Propaganda Talitus. Esmajärjekorras oli RPT ülesandeks eelnevalt pinda sondeerida ning kodukanistamise ideid populariseerida, saates laiali mitmesuguseid juhiseid, kavasid ja õppematerjale.

Jüripäeval, 23. aprillil 1936. aastal toimus esimene kodukaunistamisalane koosolek, millel pidas innustava kõne riigivanem Konstantin Päts. Ta rääkis Eesti maamajade ja koduaedade armetust välimusest, eriti Põhja-Eestis, kus inimestele nende kodanikuõigused Lõuna-Eestiga võrreldes hiljem kätte tulid. Riigivanema sõnade kohaselt elas Põhja-Eesti talupoeg *nagu hunt oma augus*. Kui inimene on nii armetus olukorras, ei arene ka ilutunne. Lisaks omaenda ümbruse esteetilisemaks muutmisele pidi algav kodukaunistamine avaldama muljet ka väliskülalistele, sest *välimuse järgi tehakse otsus maa kultuuri, rahva ja kõige kohta*. Pätsi arvates kohtas enamasti vanemate inimeste seas tihti suhtumist, et oma elamise kaunistamine on liigse toreduse tagaajamine, seega tuli hoogtöö juures rõhku panna eriti noorematele inimestele. Riigivanema arvates oli rahva ilumeele arendamine tähtis sotsiaalne

²⁴⁴ ERA. 1093- 1- 15. L 10; Valitsusasutiste tegevus 1937/38. Lk 9.

²⁴⁵ ERA. 1093- 1- 16l. L 11; Valitsusasutiste tegevus 1938/39. Lk 9.

ülesanne. /.../ *Kui oleme kodu suhtes esteetiliselt suuremate nõudmistega ja puhtuse armastajad, siis on kergem ka kogu seltskonna elu kõrgemale tõsta ja üles ehitada.*²⁴⁶

Samal koosolekul moodustati kodukaunistamise aktsiooni üleriigiliseks juhtimiseks Kodukaunistamise Hoogtöö Peakomitee (KKHP).²⁴⁷ Esialgu kuulus sellesse 32 esindajat ministriumidest, valitsusasutustest, ettevõtetest ja organisatsioonidest: sise-, põllutöö-, teede-, haridus-, sotsiaalminister, RPT juhataja, EELK piiskop, EAÕK metropoliit, Kaitseliidu ülem, Riigimaade ja Metsade Valitsuse direktor, Koolivalitsuse direktor, Riigiparkide Valitsuse direktor, Maaomavalitsuste Liidu esimees, Linnadeliidu esimees, Põllutöökoja direktor, Majaomanikkude Koja direktor, Põllutööministeeriumi Asundusameti juhataja, Teedeministeeriumi Ehitusjärelvalve inspektor, Isamaaliidu esimees, Tuletõrje Liidu esimees, Põllutöökoja Ehitustalituse juhataja, Eesti Maanaiste Keskseksi esinaine, Eesti Õpetajate Liidu esimees, Eesti Metsaühingute Liidu teaduslik sekretär, Eesti Maakodu Kaunistamise Seltsi esimees, Ülemaalise Maanoorte Ühenduse esimees, Ülemaalise Eesti Noorsoo Ühenduse (ÜENÜ) keskjuhatuse esimees, Eesti Haridusliidu esimees, Piimaühingute Keskliidu esimees, Eesti Tarvitajateühisuste Keskühisuse juhatuse esimees, Eesti Põllumeeste Keskseksi esimees, Rakenduskunsti Ühingu esimees.²⁴⁸ Edaspidi täiendati peakomiteed veel mitmete liikmetega, nii et nende arv ulatus 49-ni.²⁴⁹

Kodukaunistamise Hoogtöö Peakomitee juhatuse esimeheks oli sotsiaalminister, tema asetäitjaks RPT juhataja. Juhatusse kuulus talitusest ka nõunik Rudolf Paris. Hoogtöö tegelik asjaajamine pandigi propagandatalituse peale. KKHP-le eraldatud summad kanti Põllumeeste Keskpanga RPT arvele nimetusega Kodukaunistamise Hoogtöö Peakomitee eriarve. Propagandatalitusele anti seega kontroll peakomitee rahakasutuse üle. Raha väljamaksmine toimus RPT kantselei kaudu üksnes KKHP juhatuse esimehe asetäitja, RPT juhataja allkirjastatud tšekkidenä.²⁵⁰ Kodukaunistamise peakomitee ei tegutsenud mitte riikliku eelarve alusel saadavate summade, vaid majanduslike organisatsioonide ja ametiasutuste toetuste abil.²⁵¹ Eelarve ei olnud kuigi suur, näiteks 1937. aastaks kinnitati see üksnes 17 000 krooni ulatuses (võrdle nt piirimaade toetuseks antud summadega), millesse suurima panuse andsid Riigivanem, Kultuurkapital, Eesti Pank, Maapank.²⁵² KKHP tegeles rahataotluste tegemisega ja kohalike komiteede toetamisega. Kohtadel pidid suurema osa kulusid siiski kandma

²⁴⁶ ERA. 1093- 2- 14.

²⁴⁷ Valitsusasutuste tegevus 1936/37. Lk 8.

²⁴⁸ ERA. 1093- 2- 1. L 14-20; 1093- 2- 13. L 8.

²⁴⁹ ERA. 1093- 2- 1. L 5, 24; Valitsusasutuste tegevus 1936/37. Lk 8.

²⁵⁰ ERA. 1093- 2- 1. L 3-4.

²⁵¹ ERA. 1093- 2- 4; Terve see säilik sisaldab arvukalt rahataotluskirju asutustele ja organisatsioonidele.

²⁵² ERA. 1093- 2- 1. L 24-27; 1093- 2- 7 jm.

kohapealsed asutused, ettevõtted jt asjaosalised. Peakomitee võttis seisukoha, et tema eelarvest toetussummade andmine asutustele ja erisikutele toimub ainult mõnel erandjuhul.²⁵³

Kodukaunistamisega seotud eriküsimuste lahendamiseks kutsuti KKHP poolt ellu mitu erikomiteed: Põllutöökoja juures – maaga, Teedeministeeriumi juures – linnade, alevite ja värvimistöodega, Põllutööministeeriumi juures – aiandusega seoses olevate küsimuste lahendamiseks. Erikomisjonid lahendasid vastavaid valdkondi puudutavaid küsimusi ja koostasid trükkimiseks juhendeid, nt *Üldjuhendeid puude ja põõsaste istutamiseks, Hoonete välisvärvimine, Maakodu ümbrus kaunimaks*.²⁵⁴

Maakondades, linnades ja valdades loodi 1936. aasta maikuus sadu kohalikke kodukaunistamise komiteesid ja alakomiteesid – mõnel pool, nagu nt Viru-, Võru- ja Pärnumaal aktiivsemalt, kuid teisel, nagu nt Saare-, Tartu- ja Petserimaal palju väiksema innuga.²⁵⁵ Nende tegevusest võtsid osa kohalike omavalitsuste ja organisatsioonide esindajad, konsulendid, metsametnikud jt spetsialistid ning aktiivsemad tegelased. Kohalike komiteede ellukutumine jätkus ka edaspidi, eelkõige piirkondades, kus tegevus seni loium oli olnud. Kuid näiteks Kuressaares leiti, et taolise komitee loomiseks pole vajadust, kuna seal kui ühes turistide lemmiklinnas on korrastamise ja kaunistamise töid juba pikemat aega tehtud ning üldpilt on niigi hea. Mõõndi siiski, et eramajad ja aiad vajavad kohati veel järeleaitamist.²⁵⁶ Sarnane seisukoht võeti ka Põltsamaal, kus puukool oli rajatud juba 1931. aastal ning linna kaunistamise selts tegutses aktiivselt juba enne kampaania algust.²⁵⁷

Ülevaate komiteede arvust maakondade kaupa ning nende liikmeskonna suurusest annab järgnev tabel.²⁵⁸

Maakond	Komiteed 1936 maikuus	Komiteed 10.04.1938	Liikmeskond 10.04.1938
Harjumaa	?	114	1125
Järvamaa	51	58	393
Läänemaa	45	46	653
Petserimaa	11	35	427
Pärnumaa	91	85	1115
Saaremaa	18	48	335

²⁵³ ERA. 1093- 2- 1. L 1-2.

²⁵⁴ Valitsusasutuste tegevus 1936/37. Lk 9.

²⁵⁵ ERA. 1093- 2- 1. L 14-20.

²⁵⁶ ERA. 1093- 2- 15. L 244-245.

²⁵⁷ ERA. 1093- 2- 18. L 14.

²⁵⁸ Koostatud järgmiste allikate põhjal: ERA 1093- 2- 1. L 14-20; 1093- 2- 2. L 2-8.

Tartumaa	36	104	878
Valgamaa	?	31	297
Viljandimaa	74	95	764
Virumaa	148	206	1568
Võrumaa	94	94	440
Kokku	?	916	7995

Kodukaunistamise kampaania peamiste eesmärkidenä pandi paika: 1) kodude ja koduümbruse välisilme parandamine ja arendamine, 2) avalike paikade ja hoonete välisilme korrastamine ja kaunistamine, 3) puisteede ja parkide rajamine, istutustööd, 4) mälestusmärkide ümbruse jm mälestuspaikade korrastamine, 5) kirikute ümbruse ja kalmistute korrastamine, 6) Eesti lipu aktsiooni teostamisele kaasaaitamine.²⁵⁹ Kohapealsete komiteede ülesandeks oli koostada kohalik tegevuskava, jagada selgitusi ja õpetusi, korraldada istutamispäevi ja talgud, hankida puudeistikuid ja muud vajalikku materjali.²⁶⁰

Kodukaunistamise kampaania raskuspunkt esimesel aastal asetati eelkõige avalike hoonete ja paikade korrastamisele, et sellega eraalgatusele eeskujusid tekitada. Kõige rohkem tähelepanu pöörati haljastustöödele, eriti puude istutamisele hoonete ümbruse kaunistamiseks. Rajati ka uusi parke ning puisteid. Riigimetsast võimaldati hulgaliselt tasuta metsaistikuid, metsametnikud jagasid tarvilikku nõuannet. Istutusmaterjali saamiseks loodi üle riigi ka hulgaliselt uusi puukoole. Oma puukoolid rajas näiteks Raudteedevalitsus, et edaspidi kasutada sealt saadavat materjali raudteejaamade ümbruse haljastamiseks.²⁶¹ Leidus aga ka mõõdukusele üleskutsuvaid arvamusi, et puukoolide asutamisega minnakse juba liiale, rajades neid mõnesse suvalisse külla või isegi kutsudes üles koolijuhatajaid asutama iga lapse koju väikest puukooli. Selge, et selline liigne agarus polnud otstarbekas, kuna väikestes puukoolides ei suudetaks saavutada sama taset, mis senistes suurtes, metskondade ning kodundus- ja põllutöökoolide juures asuvates puukoolides. Samas väheneks viimastel oma saaduste realiseerimise võimalus. Otstarbekam oluks hoopiski laiendada seniseid puukoole, kus emapuuaiad olid juba välja arendatud ja töötas vilunud personal.²⁶²

Kuna 1936. aasta kevadel kodukaunistamise komiteesid alles loodi ning organiseerimistöö oli algusjärgus, samas kui kevad tuli päris varakult, jäädi osaliselt istutamisega hiljaks. Sellegipoolest jõuti mõnel pool väga palju ära teha. Näiteks nii Tartusse kui Põltsamaale istutati 4330 noort puud, Otepääle 1600, Haapsalus Paralepa rannale aga 1,5

²⁵⁹ ERA. 1093-2-14. L 8.

²⁶⁰ ERA. 1093-2-17. L 58; Valitsusasutuste tegevus 1936/37. Lk 8.

²⁶¹ ERA. 1093-2-1. L 17-18.

²⁶² **Aleksander Siimon.** Puukoolide asutamise propaganda kipub minema liiale. // Aed 1937, 12. Lk 339-340.

km ulatuses puiesteid jne.²⁶³ Järgmisel, 1937. aastal ulatus üle riigi istutatud puude arv poole miljonini, asutati 69 parki ning 25 võidutule paika.²⁶⁴

Kõige suurema ulatusega plaan nägi ette Tallinn – Narva maantee ümbruse korrastamise ja kujundamise. Teatavasti kulges see piki lagedat paenõlvakut, jättes üsnagi kõrbestunud ning söödistunud mulje. Harju kodukaunistamise maakomitee koostöös Eesti Metsaühingute Liiduga pidi seal korraldama maanteeäärsed istutustööd. Osadel töödel, näiteks pae õhkimisel (puudele aukude valmistamiseks), pidi abiks olema kaitsevägi. Istutamine pidi toimuma kuni 25 km ulatuses, Jõelähtmeni välja.²⁶⁵

Avalike paikade haljastamise kõrval hakati järjest enam tähelepanu pöörama eraaedadele. Kohalike komiteede kaudu jagati inimestele juhtnööre, kuidas maad ette valmistada, milliseid puid valida, kuidas neid istutada, hooldada ja kust lisanõuannet saada. Hekke soovitati rajada kuusest, elupuust, viirpuust, läätspuust, enelast, lumimarjast, sirelist, magesõstrast, sarapuust. Suurte teede äärde sobivaks peeti liike, mille oksad ei alga maa lähedalt ja mis teed liiga ei varja – nt pärn, vaher, pappel, hõbepaju, pihlakas, lehis.²⁶⁶ Üks peamisi eesmärke talundite kaunistamise juures oli kaitsta neid tõmbetuule, tormide ja tuiskude vastu, kuna enamik talusid asetses üpris lagedal. Seega tuli eraaedades alustada kaitsepuude istutamisega. Talviste põhja- ja kirdetuulte kaitseks leiti paremini sobivat okaspuud, kuna sügisesi läänetuuli hoidvat kinni ka lehtpuud. Põhilise istutusmaterjalina soovitati kasutada kodumaa puid ja neile vajadusel lisada võõramaa omi. Ei peetud sobivaks paljude eestlaste suhtumist, et hea ja kaunis on vaid see, mis pärit võõrsilt. *Säärase vaimse kallakuga inimeste kodukaunistamist ei juhi mitte õilsad kultuurinõuded ja esteetilised tunded, vaid upsakus ja uhkustamine.*²⁶⁷ Samas paratamatult võrreldi Eestit mõne kodukaunistamise alal kaugemale jõudnud maaga (nt Taaniga) ning soovitati nii mõndagi tähele panna ja eeskujuks võtta.²⁶⁸

Asjatundjate arvates oli kodukaunistamine Eestis tõepoolest alles lapsekingades. Toodi välja järgmised põhjused: 1) ei tunta tänapäeva iluaia ülesandeid ega osata seda siduda tervikliku ja vajaliku lülina elusüsteemi; 2) enamasti nähakse ikka veel esikohal isiklikku materiaalsel kasu, st *kõht ja kukkur valitsevad veel kõikjal südame ja pea üle*. Ja seda sageli just jõukamates kihtides, kus *iga vaba nurgake elamu ümber topitakse täis marjapõõsaid, tomateid, kartuleid, kõrvitsaid jne. See taim nagu polegi taim, mis ei anna midagi söödavat*

²⁶³ ERA. 1093- 2- 1. L 17-18.

²⁶⁴ Valitsusasutuste tegevus 1937/38. Lk 9.

²⁶⁵ ERA. 1093- 2- 1. L 17-18; 1093- 2- 14. L 267-268.

²⁶⁶ ERA. 1093- 2- 14. L 15-21, 61-67.

²⁶⁷ **Jaan Port.** Talundite kaunistamisest. // Eesti Mets 1938, 4. Lk 146-149.

ega müüdav; 3) pole koduümbruse kaunistamise traditsiooni, kuna meie esivanematel puudus oma kodu, eeskju ja vaba aeg ning nende ilumeel ei leidnud sel alal mingit rakendust; 4) puuduvad vajalikud oskused ja teadmised. Ka need, kes innuga kodukaunistamise kallale on asunud, ei oska sageli tabada õiget joont, mattes oma aia liikide ja sortide korraldamata kirjusse rägastikku.²⁶⁹

Aedade haljastamise osas leidis mõni asjatundja, et ei tohiks rajada nn iluaedu, mis pole ei jõu- ega otstarbekohased. Toodi eeskjuks, et ka välismaal oli juba hakatud iluaia asemel rohkem rääkima eluaiast (*Wohngarten*), mis teenib eelkõige praktilis-hügieenilisi ülesandeid. *Ta on vabaõhu eluruum ja sisustatakse nii, et teda võimalikult palju ja mitmekesiselt saab kasutada igapäevases jooksvas töös ja elus. Ta on puhkeruumiks jõudeajal, võõrastetoaks külastusel, tööpaigaks pererahvale, mängukohaks lastele ja võimlemise ning kehalise kasvatus* paigaks – võimalikult igasuguse ilmaga.²⁷⁰

Haljastustööde kõrval pöörati suurimat tähelepanu värvimistöödele, mille käigus said uue kuue nii paljud ühiskondlikud hooned kui eramajad ja talud. Juba 1936. aasta mais-juunis korraldati maakondlikke värvimiskursusi, järgneval paaril aastal sai hoonete ülevõõpamine veel suurema hoo sisse. Pärnumaa kodukaunistamise hoogtöö komitee soovis isegi lasta Riiklikus Katsekojas uurida kohalikku pruunikat mulda – et kas see sobiks värvimullaks. KKHP korraldas need uuringud ja plaanis ka ulatuslikumat Eesti värvimuldade uurimise korraldamist.²⁷¹ Üldiselt aga soovitati värvimiseks peamiselt kasutada nn rootsi punast värvi, mis oli vastupidav ja suhteliselt odav. Kuid sellele leidis ka kriitikuid. Näiteks tõi R. Kangro-Pool kodukaunistamise ühe kitsaskohana välja, et kuna hoonete värvimise propageerimisel soovitati muudkui tume-tuhmi rootsi punast värvi, olid majad nüüd pea niisama luitunud ja üheilmelised, nagu nad enne olid hallidena. Tema arvates oleks pidanud propageerima hoopis suuremat värvivalikut ja aitama seda inimestel teostada.²⁷²

Tublimate kodukaunistajate vahel peamiselt varanduslikult vähem kindlustatud perede seast jagati 1. juuniks 1938. aastal 2000 preemiat 3 puuda ehk 48 kg värvimulla näol, tingimusel, et värvimine viidaks läbi juunikuu kestel, nii et eelolevaks Võidupühaks oleks juba suur hulk talusid ja maju kena välimusega. Seejuures avaldati lootust, et pärast kaheaastast ettevalmistust, selgitustööd ning rohkeid kursusi on värvimisoskus kogu maal laiemalt levinud. Preemiatest 1500 läks talude, väikekohtade, külade, asunduste ja alevike

²⁶⁸ **Valter Kiisler.** Vajame kavakindlamat kodukaunistamistööd. // Aed 1938, 10. Lk 285.

²⁶⁹ **Hans Kõiva.** Mõtteid koduümbruse kaunistamisel. // Aed: aianduse ajakiri 1936, 9. Lk 235-237.

²⁷⁰ Samas. Lk 235-237.

²⁷¹ ERA. 1093- 2- 14. L 238.

²⁷² **Rasmus Kangro-Pool.** Korrigeerigem kodukaunistamist. // Tänapäev 1936, 11-12. Lk 178-179.

peale, 500 linnadele ja alevitele. Peale selle jättis KKHP endale ligikaudu 200-preemialise reservi, millest võimaluse ja vajaduse korral anda lisapreemiaid või millega mõnes kohas teostada terve piirkonna terviklikku mustervärvimist. Leiti, et see võiks toimuda näiteks mõne linna või suvituskoha ümbruses, mõnda raudteeliini pidi või tähtsama maantee ääres.²⁷³

Kodukaunistamise aktsiooni käigus korraldati üle maa hulgaliselt kõnekoosolekuid, kodukaunistamispäevi, kodukultuurinädalaid, õppepäevi, kursusi, võistlusi, istutamise- ja korrastamistalguid. Palju tegelikku tööd tegid kohtadel ära Teedeministeeriumi Raudteetalitus (istutustööd), Maanoorte Koondis (referaadid, kursused), ÜENÜ, kodutütred (võistlused), Eesti Maanaiste Keskselts (võistlused), Eesti Kodumajanduskoda (üleriigiline kodukultuuripäev 12.09.37 120 kohas 35 000 osavõtjaga), Eesti Naisliit (kodukaunistamispäevade korraldamine), Eesti Haridusliit.²⁷⁴ 24.-30. mail 1937 korraldas Ülemaalise Eesti Noorsoo Ühenduse Keskjuhatus KKHP algatusel üle riigi kevadise korrastus- ja puhastusnädala.²⁷⁵ Leidus isegi arvamusi, et kõiki vahendeid pole sugugi kodukaunistamise propagandas veel ära kasutatud. Kaasa võinuks aidata ka film, mis haaraks kaasa needki inimesed, kelleni ajakirjandus, kirjandus ja kõnekoosolekud pole jõudnud. Visuaalselt jõuab inimestele ju palju enam kohale kui mõnel muul teel. Film võib loengut selgitada, kuid annab tegelikult juba loengutagi edasi seda, milleni tahetakse jõuda.²⁷⁶

Kodukaunistamisse püüti iseenesestmõistetavalt esmajoones kaasa haarata noorsugu ja noorteorganisatsioone. Põllutöökoja eestvõttel kuulutati näiteks välja laiaulatuslik kodukaunistamise võistlus maapiirkondade noorteorganisatsioonidele. Osa võttis 103 organisatsiooni. Alguses peeti töökoosolekuid, kus kõnedes selgitati noortele töö tähtsust. Korraldati õppereise paremini korrastatud taludesse. Paljud ringid asutasid oma liikmete tarvis taimeaeda, puukoole, lilleistandusi. Peale üldise kodukaunistamise korraldati erivõistlusi õueplaanide valmistamise, tubade korraldamise jm alal. Iga noor püüdis oma kodus teostada jõukohaseid ülesandeid, nagu koristamine, sissesõidutee kordaseadmine, lipuvarraste püstitamine, lehtlate rajamine. Kõige laiaulatuslikumalt toimus puude ja põõsaste istutamine (38 966 tk). Hoonete välisvärvimine oli keerulisem seetõttu, et sõltus vanematelt saadavast rahalisest abist. Kuid siiski värviti 314 hoonet, peale selle plankaedu, lipuvardaid. Tütarlaste meelistöo oli siseruumide korraldamine ja kujundamine. Peale isiklike kodude kordaseadmise toimus ka talgud ja kodukaunistamise päevi rahvamajade, peoplatside, koolimajade, mälestussammaste ja muinaslinnuste ümbruste korrastamiseks. Organiseeritud maanoored kui

²⁷³ ERA. 1093-2-15. L 328.

²⁷⁴ ERA. 1093-2-2. L 2-8.

²⁷⁵ ERA. 1093-2-8. L 2a.

²⁷⁶ A. Peel. Koduümbrus ja film. // Eesti Mets 1937, 3. Lk 94-97.

ärksam element maal üritas sageli mõjutada kogu külaühiskonda aktsioonist aktiivsemale osavõtmisele. Selleks korraldati 99 kodukaunistamise päeva. Mõnel pool selgitati kodukaunistamise tähtsust rahvale vastavasisulise seltskondliku kohtu korraldamisega.²⁷⁷

Kodukaunistamine oli kahtlemata tänuväärt ettevõtmine, kuid kõik ei laabunud sugugi alati nii, nagu pidanuks ning nii mõnigi kitsaskoht sai siin-seal kriitika osaliseks. Näiteks nii mõnelgi pool olid kevaditi noorsoo-organisatsioonide, Kaitseliidu, haridusseltside jt organisatsioonide eestvõttel suure vaimustuse, laulu- ja kõnede saatel istutatud tuhanded ilupuud ja kilomeetrite viisi hekke jäetud hiljem täielikult hooletusse. Siinkohal oleks tulnud järgida juhtlauset: *Oled mõistnud alata, siis mõista ka lõpetada.*²⁷⁸ Kostis ka õigustatud pahameelt rahva seast selle üle, et mitmed riigi juhtivad tegelased olid jäänud rahvuslike ürituste, sh kodukaunistamise suhtes külmaks. Küsiti, kas ei lähe kodukaunistamine lõpuks samasugust narritamise teed kui nimede eestistamine, millest paljud avaliku elu tegelased kõrvale hiilisid.²⁷⁹ Veel kurtis lihtrahvas mõnel pool selle üle, et kohalikud vallajuhid või muud jõukamad inimesed ei soosi kodukaunistamise aktsiooni, kuna neil endal on kõik juba olemas ja vaesema rahva tegemised neile huvi ei paku.²⁸⁰

Ajakirjanduses kritiseeriti kodukaunistamise aktsiooni liigset paraadlikkust, mis pööras kaugelt rohkem tähelepanu fassaadile ja välisele hiilgusele kui rahva sisemise ilumeele arendamisele, kasvatades sellega tegelikult hoopiski tõusiklikkust ja ebakultuursust.²⁸¹ Sellist arvamust jagas ka rahvakirjanik A. H. Tammsaare, öeldes, et kui millelegi tehakse sellist suurt propagandat, siis näitab see, et asi tegelikult hoopis lonkab. Kodude lonkamisele viitas tema arvates kõige rohkem see, et eesti rahval oli tõsiseid probleeme sigivusega. Ta kritiseeris ka linnade ehituspoliitikat, mis pööras tema arvates liiga palju tähelepanu esindushoonete ja lõbustusasutuste väljaehitamisele, samas kui inimeste kodud muutusid üha kasarmulaadsemaks (väiksed toad, läbikostvad seinad) ning paljud koolid ja haiglad olid haletsusväärses seisukorras. Tammsaare leidis, et eesti rahva seas tuleks teha kodukultuuri propagandat, kuna kultuur algab kodust. Kui aga inimene kodust üha enam võõrandub, siis on ka kultuuriga täbarad lood.²⁸²

Pärast kaht aastat kodukaunistamist hoogtöö korras otsustati Kodukaunistamise Hoogtöö Peakomitee likvideerida ja viia kogu selle asjaajamine (finantsid, arhiiv) ja materjalid (käsiraamatud, kirjandus) alates 10. juunist 1938 üle sotsiaalministeeriumi

²⁷⁷ ERA. 1093- 2- 15. L 2-3, 225-226.

²⁷⁸ **V. Matiisen.** Koduümbruse korraldamisest maal. // Eesti Mets 1938, 4. Lk 149-150.

²⁷⁹ ERA. 1093- 2- 10. Pärnumaa kodukaunistamise aruanded.

²⁸⁰ ERA. 1093- 2- 15. L 219.

²⁸¹ **Jaan Roos.** Milline on õige kodukaunistus. // Tänapäev 1937, 9. Lk 272-273.

Loodushoiu ja Turismiinstituudi juurde ning kohalikud komiteed selle alluvusse.²⁸³ Kodukaunistamise riiklik propageerimine sellega muidugi ei lõppenud, vaid jätkus veidi rahulikuma tempoga. Kahe aasta jooksul oli palju ära tehtud, asjale tuul tiibadesse puhutud, kuid tegemist edaspidiseks nii kodude ja koduaedade kui ühiskondlike hoonete ja parkide korrastamisel jagus veel väga palju.

3.3. Propagandatalitus ja rahvuskultuur

Propagandatalitus oli oma tegevusaastate jooksul otsesemalt või kaudsemalt seotud suure hulga erinevate algatuste ja ettevõtmistega (rahvus)kultuuri valdkonnas: alates tegevusest rahvakunsti elustamiseks, lõpetades eesti kirjanike loomingu silmaspidamise ja kontrolli all hoidmisega.

Ühelt poolt võib positiivseks pidada riiklikus korras mitmete rahvakultuuri valdkondade esiletõstmist ja arendamist, kuid teisalt tuleb siingi alla kriipsutada talituse püüet nende valdkondade liigseks reguleerimiseks ja kontrolli alla võtmiseks. Siiski on leitud, et hoolimata ajakirjanduse suukorvistamisest riigivõimu poolt, säilis kultuuri- ja teadusloomingu alal üpris märkimisväärne intellektuaalse eneseavaldamise ja –väljendamise võimalus ning ametlikule kursile opositsioonilisi ideoloogiaid välja ei juuritud.²⁸⁴

Kirjanduse valdkonnas oli kahtlemata olulisim RPT kaastööl korraldatud ettevõtmine Raamatuaasta (RA), mille riigivanem Konstantin Päts Vabariigi aastapäeva eelõhtul, 23. veebruaril 1935. aastal oma kõnes välja kuulutas. Raamatuaasta konstruktsiooni ja tegevuskava valmistas propagandatalitus ette ning esitas Rahvakultuuri ja Rahvahariduse Nõukogule juba selle avamiskoosolekul 24. märtsil 1935. aastal.²⁸⁵ Järgneva aasta jooksul aitas talitus otseselt kaasa Raamatuaasta läbiviimisele: RPT esindaja kuulus RA peakomiteesse ja võttis osa erinevate komisjonide tööst; RPT eraldas peakomiteele laenuna

²⁸² Anton Hansen Tammsaare. Kodukultuurist. // Tänapäev 1937, 10. Lk 290-291.

²⁸³ RT 1938, 31. Lk 822-827; ERA. 1093- 2- 1. L 30-32; 1093- 2- 2. L 1-2.

²⁸⁴ T. Karjahärm. Konstantin Pätsi poliitilised ideed. // Konstantin Pätsi tegevusest. Artiklite kogumik. Koostanud Küllö Arjakas. Tallinn 2002. Lk 94.

²⁸⁵ ERA. 1093- 1- 13. L 17; Valitsusasutiste tegevus 1935/36. Lk 9.

osa korraldamiseks vajalikke summasid.²⁸⁶ Talituses kinnitati plaan: aega 25. augustini kasutatakse raamatu juubelipäevade ettevalmistustöödeks, pärast seda toimub saavutuste demonstreerimine ja raamatualane propaganda.²⁸⁷

Ettevalmistustööd toimusid eelkõige RA peakomitee erinevates komisjonides (nt juubelipidustuste, raamatu levitamise, 200 valitud raamatu ja algkoolidele raamatuannetuste tegemise komisjonid). Üle Eesti moodustati u 400 komiteed 5000 liikmega. Ajalehtedele saatis RPT korraldused Raamatuaasta alaste kirjutiste avaldamiseks (näiteks H. Visnapuu artikkel *Raamatu rahvuslik tegu*, D. Palgi kirjutis *Raamat on üks Eesti nurgakivisid*, A. Gailiti artikkel *Raamat rahva sekka* ja mõned klišeed esimese Eesti raamatu lehekülgedest).²⁸⁸ Trükitoodete märgistamiseks hakati kasutama Raamatuaasta märki, müügile tuli RA mälestusmedal, vändati film *Eesti raamat* jne.²⁸⁹ Aasta ettevõtmistest kõige omapärasem ja üllatuslikum oli ausamba püstitamine kirjanik Anton Hansen Tammsaarele, mis lõi Eestis pretsedendi, sest elavale inimesele pole üldiselt kombeks sellist au osutada.

Eesti raamatu 400-aastase juubeli pidustused algasid septembris 1935. aastal. Üle maa korraldati aktusi, loenguid, kirjandusõhtuid, raamatunäitusi. 8. septembril toimus Estonia kontserdisaalis esinduslik peaaktus ja Kaarli kirikus Raamatuaastale pühendatud peajumalateenistus, mis RPT korralduse kohaselt kanti üle raadios.²⁹⁰ Raamatuaasta loeti ametlikult lõppenuks 1. aprillil 1936. aastal ja selle pärand (sh 34 600 krooni) anti üle haridusministeeriumi juures loodud sihtasutusele Eesti Raamatufond.²⁹¹ RA tulemusi loeti kordaläinuks: 19 300 krooni eest oli jagatud kirjanduslikke ja teaduslikke preemiaid,²⁹² oli tehtud hulgaliselt annetusi koolidele ja raamatukogudele ning eelarve oli plussis. Raamatuaasta korraldamisega anti elustav tuge kirjanduse suuremale levikule üle maa. Eesti Kroonikas märgiti Raamatuaasta kohta muuhulgas, et *seesugune kultuurpropaganda oli rahvuspoliitika propagandaks parimas mõttes ja mõjus kahtlemata äratavalt rahvustundele ja rahvuslikule iseteadvusele.*²⁹³

1938. aasta 4.-9. detsembril peeti RPT kaasabil maha üleriigiline raamatunädal, mille eesmärk oli taas kord juhtida raamatu propagandat laiematesse rahvahulkadesse ja elustada

²⁸⁶ ERA. 1093- 1- 221. L 41. Tõsi küll, 1935. aastal eraldatud 12 000 krooni soovis RPT samal sügisel kiiremas korras tagasi saada, kuna *vajas seda ise*.

²⁸⁷ ERA. 1093- 1- 221. L 2.

²⁸⁸ ERA. 1093- 1- 221. L 2-14.

²⁸⁹ Eesti Kroonika 1935. Lk 86-87.

²⁹⁰ ERA. 1093- 1- 221. L 38.

²⁹¹ ERA. 1093- 1- 14. L 10; Valitsusasutiste tegevus 1936/37. Lk 7.

²⁹² Valitsusasutuste tegevus 1935/36. Lk 9.

²⁹³ **H. Tammer.** Eesti sisepoliitiline elu 1935. // Eesti Kroonika 1935. Lk 27.

RA loosungeid, eriti koduste raamatukogude soetamist ning raamatute annetamist oma kodukoha koolile ja raamatukogule.²⁹⁴

Üldiselt võib öelda, et Raamatuaasta oli päris edukas ja aitas kindlasti üksjagu kaasa raamatute levikule Eesti kodusesse. Samas oli see jällegi üks üritus, mida korraldati suurejoonelise kampaania korras. Raamatuaasta toimus paraadliku *kisa ja käraga*, kuid pärast seda ei pööratud sellele valdkonnale enam kuigi palju tähelepanu. Leidus arvamusi, et näiteks kodukaunistamise aktsiooni käigus oleks võinud muuhulgas teha ka raamatupropagandat, kuna ka raamatud on ilumeele kasvatamise vahendiks. Kodukaunistamine pidanuks samuti kaasa aitama raamatute kodusesse viimisele ning sellele, et need ei jääks seal üksnes luksusesemeteks ja uhkustamise objektiks, vaid oleks aktiivselt kasutuses.²⁹⁵

Omaette huvitav teema on propagandatalituse suhted Eesti kirjanikkonnaga, mida päris põhjalikult ja emotsionaalselt on oma memuaarides valgustanud Andrus Roolaht. Ta räägib, et talitust ei huvitanud kirjandus kui looming ega see, millises stiilis mõni kirjanik kirjutas, vaid üksnes see, et ei kritiseeritaks ega parodeeritaks Pätsi ja Eenpalu võimu. Tema väitel ei sekkunud RPT kunstiküsimustesse kunagi bürokraatlik-administratiivsete vahenditega, kuna *kirjandus ja kunst on üliõrnad taimed, mis võivad kasvada ainult loominguvabaduse tingimustes*; sundpropaganda poolt kontrollituna aga pole nad enam kunstiteosed. Propagandatalitus polevat seetõttu üritanudki mingeid oma ideid kunstivormi valada, küll aga olevat seda teinud mõned kirjanikud omaalgatuslikus korras, eriti just vaikival ajastul *õitsele puhkenud* ajaloolise romaani valdkonnas.²⁹⁶

Kui sulemeeste ilukirjanduslik looming enamasti propagandatalituse amplituudisse ei kuulunud, siis nende ajakirjanduslikud üllitised jäid RPT tsensoritele sageli ette. Viimased kippusid tihti poliitilis-ideoloogilised olema ning talituse tsensorite ülesanne oli neist artiklitest üles leida ridade vahele peidetud režiimivastased mõtted. Näiteks kirjutab Roolaht, et A. H. Tammsaare kui inimese ja kirjaniku suhtes polnud propagandatalitusel midagi halba öelda, kuid tema artiklites, mis ilmusid ajakirjanduse veergudel, rikuti peaaegu alati kehtivat trükiseadust ja ignoreeriti RPT poolt toimetustele edasi antud keelde ja käske. Roolahe sõnul oli Eenpalu poolt välja käidud Eesti suurimale kirjanikule ausamba püstitamise idee sisuliselt poliitiline provokatsioon, et Tammsaare ajakirjanduses avaldatavates artiklites sisalduval kriitikal tuul purjedest ära võtta.²⁹⁷

²⁹⁴ ERA. 1093- 1- 298.

²⁹⁵ J. Roos. Lk 272-273.

²⁹⁶ A. Roolaht. Lk 114-115.

²⁹⁷ Samas. Lk 200-202.

Roolaht on ka kirjutanud, et kirjanike ja muude intellektuaalide omavahelised intriigid olid üksnes *vesi propagandatalituse veskile*. Eriti teretunud olevat olnud Tallinna ja Tartu kirjanikkondade vahelised tülid ja hõõrumised, mis tipnesid 1937. aasta alguses. RPT aitas seejuures suuremat skandaali lõkkele puhuda. Eesmärgiks oli sellega murda *Loomingu* kui ainsa kirjandusajakirja monopoliseisund, kuna leiti, et selle toimetuses maksab liiga palju Tõnissoni autoriteet. Tallinnas aga rajati uus kirjastus-osaühing *Kultuurikoondis*, mille osanikeks said enamik Tallinna kirjanikke. Kirjastus asus välja andma uut laia profiiliga kultuuriajakirja *Varamu*, mille toimetajaks esialgu sai Henrik Visnapuu. Selle käiguga olid jälle Tartu *opositsionääride sõnavõttud mõnevõrra keerulisemaks tehtud*.²⁹⁸ Tartu kirjanikud olevat Visnapuud seejärel *nõusnikuks* nimetama hakanud, mis pidi tähendama seda, et see mees on kõigega nõus, mida *ministrihärrad ütlevad ja käsivad*. See-eest Artur Adson oma mälestustes tõstab Visnapuu teeneid positiivse külje pealt esile.²⁹⁹

Üks omamoodi markantne üritus leidis aset 27.-30. septembril 1938. aastal, kui peaminister Eenpalu algatusel korraldas propagandatalitus kahe autobussiga ringsõidu eesti kirjanikele, tutvustamaks neid suurtööstustega Põhja-Eesti põlevkivirajoonis, Narvas, Viru rannikul ja Tallinnas. Osales umbes 35 kirjanikku, *kellele ringsõit oli küllaltki huvipakkuv eriti meie suurtööstuse olukorra ja arenemise seisukohalt*.³⁰⁰ Kummalisemat kooslust kui kirjamehed ja tööstus on raske ette kujutada. Seepärast sobib üritusele hästi nimetuseks Bernhard Kangro antud *Juhurvedu*. Ta kirjeldab: *Niisiis alustasime teisipäeval 26. septembril Toompealt peale Kaul Kadaku lühikest sõnavõttu: Narva maanteed välja, üle Jõelähtme, Jägala, Kiiu /.../ esimene peatus Kiviõli*.³⁰¹ Mitmepäevaselt ringreisilt tagasi tulnud kirjanikke ootas esinduslik peaministri vastuvõtt, kus valitsuseliikmetest olid kohal veel majandus-, sotsiaal- ja haridusminister, lisaks hulk propagandatalituse töötajaid ja ajakirjanikke. 30. septembri *Uus Eesti* avaldas rea jutuajamisi osalenud kirjanikega, raadio kaudu anti edasi intervjuud kümne osavõtjaga, järgnevat kahte *Loomingu* numbrit läbisid temaatilised kirjatükid. B. Kangro ja A. Adsoni sõnade kohaselt jäid kirjanikud ringsõiduga väga rahule.³⁰² Kuid siiski tekib küsimus, mida riigivõim sellise üritusega taotles. Kangro küll väidab, et tal ei jäänud muljet, nagu see oleks olnud *mingi kirjanike värbamiskatse, poliitiline propagandajutt*.³⁰³ Ilmselt aga ikkagi olid just sellised taotlused kogu ürituse taga.

²⁹⁸ A. Roolaht. Lk 183-184.

²⁹⁹ A. Adson. Lk 191.

³⁰⁰ ERA. 1093- 1- 16. L 9; Valitsusasutiste tegevus 1938/39. L 8.

³⁰¹ B. Kangro. Lk 139.

³⁰² Samas. Lk 143; A. Adson. Lk 229.

³⁰³ B. Kangro. Lk 142.

Pole kahtlust, et propagandatalituses peeti Eesti kirjanikkonna tegemisi hoolega silmas. RPT jagas Eesti kirjanikud sisuliselt kaheks: need, kelle loomingul tuli pidevalt silm peal hoida ja need, kellele polnud midagi ette heita. Kriitilisi ja terava sulega kirjamehi oli palju ning nende ideede leviku piiramine oli riigivõimule oluline. Teisalt leidis ka kirjamehi, kes tegid propagandatalitusega koostööd, näiteks kandsid oma kolleegide mittesobilikke väljendusi riigivõimule ette. Otseselt talituse ametnikena töötasid kirjanikest Henrik Visnapuu ja Artur Adson.

Kogu muu tegevuse kõrval algatas ja koordineeris propagandatalitus ka mitmeid ettevõtmisi Eesti rahvakultuuri eri valdkondade alalhoidmiseks, propageerimiseks ja rahva sekka viimiseks. 1935. aastal alustati rahvakunsti elustamise aktsiooniga, mille eesmärgiks oli rahvakunsti harrastamise *õigetele alustele viimine*, seniajani arhiivi- ja muuseumiriivil tolmu kogunud rikkalike rahvakunsti kogude rahvale tutvustamine ja propaganda. RPT koostas ja valmistas ette rahvakunsti elustamise teostamiskavad. Aktsiooni läbiviimisse olid kaasatud Eesti Rahva Muuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv, Ülemaaline Eesti Noorsoo Ühendus, Isamaaliit, Ülemaaline Maanoorte Ühendus, Maanaiste Keskseks ja Eesti Haridusliit. ÜENÜ kätte usaldati näiteks rahvatantsu ja -muusika järelkorjanduse teostamine, mille tulemusena koguti 9 senitundmata rahvatantsu, 64 tantsuviisi, lisaks rahvamänge ja katkendeid.³⁰⁴

Propagandatalituse materiaalsel toetusel ning Eesti Muusikamuuseumi ja Eesti Rahvaluule Arhiivi algatusel valmistas ringhääling 1936. aastal 30 rahvamuusika ja – lauludega heliplaati, millel esinesid vanad rahvalaulikud ja –pillimehed.³⁰⁵

Rahvakunsti elustamise aktsiooni kava nägi ka ette kahe komitee loomise trükiteoste väljaandmiseks nii rahvarõivaste kohta kui rahvatantsude alal. Komiteede juhatajaks oli RPT kultuuriosakonna juhataja, sekretärideks osakonna kaastöölised. Rahvarõiva ja –tantsu kampaania praktiliseks eesmärgiks oli viia 1938. aasta laulupeoks rahvariie laiematesse rahvahulkadesse.³⁰⁶

1936. aastal viidi rahvakunsti elustamise kampaania üldjuhtimine üle haridusministeeriumi kompetentsi.³⁰⁷ Kuid endiselt jäi RPT ülesandeks eeskätt rahvarõivaste propageerimine, mistarvis loodi talituse juurde ka Rahvarõiva Komitee (hiljem asus Kodumajanduskoja juures), mille tegevusest võtsid osa mitmete organisatsioonide

³⁰⁴ Valitsusasutuste tegevus 1935/36. Lk 10; ERA. 1093- 1- 220. L 2-5, 30-31.

³⁰⁵ Valitsusasutuste tegevus 1936/37. Lk 8.

³⁰⁶ Valitsusasutuste tegevus 1935/36. Lk 10.

³⁰⁷ Valitsusasutuste tegevus 1936/37. Lk 8.

esindajad.³⁰⁸ Komitee asus tegema laiemat rahvarõiva propagandat ja korraldas üle maa rahvariiete valmistamise kursusi seitsmekümne Eesti Rahva Muuseumi juures ettevalmistuse saanud käsitööõpetaja ja spetsialisti juhendamisel. 1938. aasta kevadel toimus üle riigi kursusi 95 kohas, samuti töötasid nõuandebürood ERM-i ja Kodumajanduskoja juures. Propagandatöö ja kursuste korraldamise tulemusena võidi tõdeda, et XI üldlaulupeol ja II Eesti mängudel oli juba päris suur hulk osavõtjaid eesti rahvariietes.³⁰⁹

RPT juures loodi ka Rahvatantsu Komitee, mis asus populariseerima rahvatantse nii ettekande- kui seltskonnatantsudena. Eriti pandi rõhku rahvatantsule kui seltskonnatantsule, kuna esinemiskavad olid juba niigi küllaltki levinud. Valiti välja 3 tantsu – viru valss, jämjaja labajalg ja jooksu polka, mille populariseerimisele iseäranis tähelepanu pöörati.³¹⁰ Propageerimine toimus tantsukursuste, demonstratsioonide, koolide ja ajakirjanduse kaudu. Rahvatantsu Komitee hankis tantsude taustamuusikat nii klaverile kui orkestrile ning tegeles ka selle heliplaadistamise korraldamisega.³¹¹

Kahtlemata on üsnagi keeruline hinnata RPT panust kultuurielu suunamisel, korraldamisel ja toetamisel, kuna kõike seda varjutab ajastule omane ideoloogiline pitser. Pealegi ei kuulunud kultuurialane tegevus talituse peamiste tegevusvaldkondade hulka, vaid jäi suhteliselt teisejärguliseks. Samas võib siiski konstateerida, et mõningad propagandatalituse algatusel korraldatud kampaaniad rahvakultuuri elustamiseks, mitmesugused võistlused, Raamatuaasta jms olid igati positiivseteks nähtusteks eesti kultuuri valdkonnas, pöörates tähelepanu ka mõnele seni tagaplaanile jäänud ja napilt finantseeritud valdkonnale.

³⁰⁸ Valitsusasutuste tegevus 1937/38. Lk 6, 9.

³⁰⁹ Valitsusasutuste tegevus 1938/39. Lk 8.

³¹⁰ ERA. 1093- 1- 300. L 19, 26.

³¹¹ Valitsusasutuste tegevus 1938/39. Lk 8.

4. Propagandatalitus ja informatsiooni kontroll

Riikliku Propaganda Talituse tegevust informatsiooni hankimise, kontrollimise ja andmise alal on mõned ajakirjandusajaloo uurijad pidanud selle asutuse peamiseks funktsiooniks. See seostub ühtlasi tihedalt ajakirjandusevabaduste piiramisega. *Ja kui seda öeldakse, et ajakirjandusele antakse näpunäiteid ja meil on selleks tehtud büroo – seda tehakse terves maailmas; sagedasti on ajakirjanikud tänulikud, et neile on asju teatavaks tehtud, mida nad ise ei tea /.../.³¹²*

Kuid propagandatalituse informatsiooni- ja teabealane töö ei seisnenud üksnes Eesti ajakirjandusega suhtlemises (mis muidugi oli peamine). RPT organiseeris ka välispropagandat – saatis Eestit tutvustavaid materjale teisele poole riigipiire ning kogus omakorda ise valitud teemadel väljalõikeid välisajalehtedest. Propagandatalitusega tegid koostööd mõningad kultuuritegelased ja aktiivsed patriootilised inimesed, kes vahendasid välisriikidesse RPT-lt saadud materjale või korraldasid eesti-ainelisi kultuuriüritusi.

4.1. Trükiajakirjanduse ohjamine

Seaduse järgi oli 1934. aasta septembris loodud Valitsuse Informatsiooni ja Propaganda Talituse peamisi funktsioone informatsiooni andmine ajakirjandusele valitsuse ja ta asutuste tegevusest. Riigikantselei väljaandes *Valitsusasutiste tegevus* selgitati, et uut asutust oli vaja rahvale valitsuse tööst täieliku ülevaate andmiseks, mis ei tohtinud aga kujuneda riigivõimu sammude ametlikuks õigustamiseks, vaid lojaalseks aruandeks avalikkusele.³¹³ Uue korra kohaselt pidi edaspidi kogu avalikkuseni jõudev teave valitsusasutustes toimuva kohta eelnevalt läbima talituse informatsiooniosakonna. Esialgu

³¹² *Ei, püssitikkude otsas ei ole meie istunud* – K. Pätsi kõne 8. novembril 1936 koolijuhatajate üleriigilisel koosolekul. // Konstantin Päts. Minu elu. Lk 257.

³¹³ *Valitsusasutiste tegevus 1934/35*. Lk 104.

küll seaduses sätestamata kujul oli selle osakonna ülesandeks aga ka otseselt ajakirjanduse kontroll ja suunamine. Seaduses sõnastati see valdkond alles RPT määruses, mis ütles, et ühenduses riikliku ja rahvusliku mõtlemisviisi ja ühistöö süvendamisega on RPT ülesanne ajakirjandust rakenduslikult korraldada ja arendada.³¹⁴ Kuid juba propagandatalituse tegevuse algusest peale tehti katse võtta täieliku kontrolli alla Eesti riigis olulise info liikumine. Esiialgu kontroll veel ladusalt toimima ei hakanud, kuid aasta-aastalt muutus teabe suunamine üha paremini organiseerituks ja rangemaks.

Informatsioonimaterjalide koostamine ja ajakirjandusele edastamine kujunes seega üheks olulisemaks tegevusvaldkonnaks propagandatalituse töös. 1935. aastal kirjutati *Valitsusasutiste tegevuses* talituse kohta, et selle tegevus *informatsiooni osakonna alal ei kujunenud informatsiooni hankimise ja andmise monopoliseerimiseks, kuna see ei oleks ei kodanikkude ega ajakirjanduse huvides.*³¹⁵ Väide ei olegi nii vale, sest vähem kui aastase tegutsemisaja jooksul polnudki võimalik sellist monopoli saavutada. Kuid püüd selle poole oli algusest peale järjekindel. Juba kaks päeva pärast Valitsuse Informatsiooni ja Propaganda Talituse loomist, 28. septembril 1934 pani Hugo Kukke paika ajalehtedele informatsiooni andmise korra, mille kohaselt pidi talituses koostatud infobülletään edaspidi iga tööpäeva hommikul kell kümme siseministeriumis valmis olema. Antav info pidi kindlasti jõudma enne ajalehetoimetusteni ning alles siis ringhäälingusse. Üldjuhul pidi hommikul edastatud informatsioon ilmuma ajalehtedes sama päeva õhtul või järgmisel päeval. Edastatud teabe kohta võis selgitusi ja täiendusi saada informatsiooniosakonna juhatajalt Hugo Kukkelt tunni jooksul pärast info valmimist.³¹⁶ Hiljem lubati vajaduse korral info-osakonna juhataja Ilmar Raudma või tema asetäitja Voldemar Kurese poole pöörduda ka kodusel telefonil ning isegi öösiti (v.a. laupäeva öösel). Seda sellepärast, et alates 18. oktoobrist 1938 seoses päevalehete siirdumisega hommikusele ilmumisajale töötas osakond ka öösel 21.30-03.00, mil keegi pidi olema kättesaadav.³¹⁷

Samal ajal anti ministeriumidele ja Riigi Majandusnõukogule korraldus saata kõigist seaduste ja määruste eelnõudest ning kavadest eksemplar propagandatalitusse, et oleks võimalik vajaduse korral rahvast aegsasti teavitada arutluses olevatest algatustest. Kuna selliste asjade arutamine avalikkuses ei tohtinud rajaneda kuuldustele ega olla enneaegne, siis esitati ministeriumidele ka soovitus, et nende ametnikel keelataks ära igasugune eraviisiline

³¹⁴ Riikliku propaganda talituse määrus. // RT 1935, 84, 710.

³¹⁵ Valitsusasutiste tegevus 1934/35. Lk 104. Järgnevatel aastatel jääb aga selles Riigikantselei väljaandes RPT töö informatsiooni osakonna alal juba praktiliselt valgustamata; ajakirjandusele seatud piirangutega seonduvat ei mainita aga loomulikult kunagi.

³¹⁶ ERA. 1093- 1- 19. L 1.

info jagamine.³¹⁸ Edaspidi panid riigiasutused oma töös maksma kindla korra informatsiooni jagamiseks; selleks olid õigused vaid piiratud arvul isikutel. Näiteks haridus- ja sotsiaalministeeriumis kehtestatud korra kohaselt jagati seal info korraliseks ja erakorraliseks. Viimast võis avalikkusele jagada ainult minister või tema abi ja see seisnes peamiselt haridus-, kasvatus-, tervishoiu-, hoolekande- ja pensionialastes põhjanevates algatustes ja suuremates ümberkorraldustes. Harilik teave oli see, mis puudutas ministeeriumi või temale alluvate asutuste jooksvat tööd.³¹⁹

Peatselt peale asutamist saatis VIPT välja ka korralduse kõigi päevalehtede ning mõnede muude olulisemate ajalehtede ja –kirjade toimetustele: alates 12. oktoobrist toimetada igast ilmunud numbrist üks eksemplar talitusse.³²⁰ Nende üle hakati järeeltsensuuri teostama veel enne, kui see seadusega sätestatud oli. Seda hoolimata sellest, et Eesti suuremates ajalehtedes ilmuv materjal sisaldas nagunii üha kasvaval hulgal propagandatalituse poolt ette valmistatud infomaterjale ning ajalehed hakkasid sisult ühetaolisteks muutuma.

1934. aasta lõpust sai propagandatalitus oma ajakirjandust ohjavas tegevuses toetuda uuele seaduslikule alusele. Seni kehtiv 1923. aasta trükiseadus oli autoritaarse riigikorra jaoks kaugelt liiga liberaalne; 1933. aasta 11. augustil Jaan Tõnissoni valitsuse poolt kaitseseisukorraga koos kehtestatud eeltsensuur ajakirjanduse üle oli aga tühistatud sama aasta 20. oktoobril seoses valitsuse tagasiastumisega.³²¹ Ka ei olnud enam jõutud vastu võtta juba valmistõttatud uut trükiseadust. Kuid nii eeltsensuuri kehtestavas sundmääruses kui trükiseaduse eelnõus sõnastatud piirangud võeti 1934. aasta sügisel osalt isegi samas sõnastuses üle. 18. detsembril pani siseminister sisekaitse ülema ülesannetes Karl Einbund maksma sundmääruse nr 19,³²² mis jäi ajakirjandust reguleerivaks baasseaduseks 1938. aastani, kui võeti vastu suure osas sundmäärusele tuginev uus trükiseadus. Siseministri sundmäärus kitsendas väga olulisel määral trükiste sisu, määrates 11-s punktis kindlaks teemad, millest ajalehed kirjutada ei tohtinud. Perioodilises trükitootes oli muuhulgas keelatud avaldada: 1) kirjutisi ja kujutisi, mis sisaldavad sihilikku lugupidamatuse avaldust Eesti Vabariigis maksva riigikorra, riigivanema, riigikogu, kaitsevägede ülemjuhataja, riigikohtu, valitsuse ja selle liikmete kohta; 2) ebaõigeid või moonutatud teateid riigiasutuste tegevuse kohta ning kirjutisi, mis objektiivse arvustuse asemel sisaldavad riigiasutuste

³¹⁷ ERA. 1093- 1- 49. L 12- 13.

³¹⁸ ERA. 1093- 1- 49. L. 2.

³¹⁹ ERA. 1093- 1- 19. L 5-6.

³²⁰ ERA. 1093- 1- 20. L 1-2.

³²¹ Tsenseerimisjuhised olid määratud sisekaitse ülema sundmääruses nr 8 – RT 1933, 68, 526. J. Tõnissoni valitsuse kehtestatud eeltsensuurist jm piirangutest ajakirjandusele ning nn ajakirjanduskriisist vaata lähemalt: **E. Lauk** 1991, 1998 ja 2000, **H. Harro** 1994. Lk 84-90.

tegevuse väärhindamist või milles esineb otsitult mahategev toon nende tegevuse kohta; 3) teateid ja kirjutisi riigiasutustes otsustamisel olevaist asjust, mille avaldamine ei ole veel lubatud jne. Vähemalt kaks korda nädalas ilmuvaid perioodilisi väljaandeid kohustas sundmäärus avaldama valitsuse teadaandeid ja seletusi esimeses pärast materjalide kättesaamist ilmuvas numbris kõige tähtsamal leheküljel. Igasugune riigivanema, kaitseväge ülemjuhataja ja valitsusasutuste tööd puudutav informatsioon pidi olema koostatud võimalikult jaatavas vormis. Ja lõpuks kohustas määrus perioodiliste trükitoodete toimetusi arvestama kõiki Informatsiooni- ja Propaganda Talituse kaudu valitsuse poolt tulevaid korraldusi.³²³ Sundmäärus pani aluse propagandatalituse poolt läbi viidud ajakirjanduse suukorvistamisele.

Kõik 1930. aastatel ajakirjandusele seatud piirangud said ühtse kuju 1938. aasta aprillis vastu võetud trükiseaduses,³²⁴ mis viis ajakirjanduse tegevuspiirid vastavusse 1. jaanuaril kehtima hakanud põhiseadusega. Põhiseaduse alusel võis sõna- ja trükivabadust seadusega kitsendada riigi julgeoleku, avaliku korra, kõlbluse ja kodaniku hea nime kaitseks. Uues trükiseaduses jäid kehtima kõik sundmääruses sisaldunud ettekirjutused ja piirangud, kuid neid lisandus veelgi (näiteks keelatud teemade loetelu oli suurenenud 11-lt 14-le punktile). Kodanike õigus oma mõtteid *sõnas, trükis, kirjas, pildis ja kujutises* vabalt avaldada asetati trükiseadusega veelgi kitsamatesse raamidesse. Väljaande asutamisavalduse juurde nõuti nüüd ka *üldist juhtkava* – võimalust kontrollida, millise suuna ja sisuga seda asutada kavatsetakse, ning väljaandmisloa tähtaega lühendati vaid poolele aastale. Huvitav on see, et ei sundmäärus ega trükiseadus pannud kehtima eeltsensuuri klassikalises mõttes. Autoritaarses Eestis teostati hoopis järeletsensuuri ja võidi rakendada sanktsioone eksinud toimetuste ja toimetajate vastu. K. Päts ütles oma 1936. aasta novembris koolijuhatajate üleriigilisel koosolekul peetud kõnes: */.../ Siis oli minu esimene nõudmine ajakirjanikele /.../ - vaadake, mina tsensuuri sisse ei sea, teie ise olete omaenese tsensoriks. Seejuures aga ütlesin, niipea, kui teie riigi kahjuks midagi teete, siis leian mina seaduses abinõusid, et teie seda kahetsete.*³²⁵

Siseministri sundmäärus ja 1938. aasta trükiseadus olid olulised lülid autoritaarse riigikorra tugevdamise ahelas. Kahe seaduse vahele jäänud veidi enam kui kolme aasta jooksul oli ajakirjandus aga juba praktiliselt tasalülitatud. Trükiseadus pani i-le punkti, mida ilmekalt illustreerib kasvõi see, kuidas seda ajalehtedes tutvustati – avaldati RPT-st saadud

³²² RT 1934, 107, 845.

³²³ RT 1934, 107, 845.

³²⁴ Trükiseadus // RT 1938, 42, 394. Vaata lisa nr 5.

³²⁵ *Ei, püssitikkude otsas ei ole meie istunud.* // K. Päts. Minu elu. Lk 257.

tekst muutmata kujul. *Trükiseaduse eeskirjad taotleavad trükiseaduse kasutamise juures vältida kõike seda, mis sisaldab lugupidamatust, põlgust ja sihilikkust riigikorra, riigijuhtide ja –asutuste vastu ning toetada ja tõsta esiplaanile seda, mis mõõduka mõtlemisviisi väljendajana on riigile ja rahvale kõige kasulikum /.../ ning kaasa aitab kõigi meie rahvakihtide ülesehitavatele pingutustele ühiselulise solidariteedi ja sotsiaalse ühistöö vaimus.*³²⁶

Kooskõlas esialgu sundmäärusega, hiljem trükiseadusega viis propagandatalitus ajakirjanduse tasalülitamist ellu. Eespool kirjeldatud korra kohaselt hakkas informatsiooniosakond ajalehetoimetusi üha kasvaval hulgal ametlike materjalidega varustama. Nende infobülletäänide koostamisega tegelesid osakonna 3-4 töötajat. Erinevatel aegadel olid osakonna juhatajateks Juhan Kaarlimäe ja Ilmar Raudma; kaastöolisteks Voldemar Kures, Arnold Taioste, Valter Soo, Jaan Murro, Andrus Roolaht.³²⁷ Tööd RPT-s on üpris põhjalikult kirjeldanud info-osakonna sekretärina töötanud Roolaht oma mälestusteraamatus. Tema sõnade järgi osalesid osakonna juhataja Raudma või informatsioonijuht Kures valitsuse koosolekul, kust nad said kaasa kirjalikud materjalid vastu võetud otsustest ning nende juurde kuuluvad ulatuslikud seletuskirjad.³²⁸ Riiginõukogu koosolekud olid ametlikult küll kinnised ja seal protokollituga võisid valitsuse liikmed tutvuda vaid koha peal, kuid RPT esindajale oli tehtud erand, millega talitusele eraldati mitteametlik ärakiri kõigi koosolekute kohta koostatud stenograafilistest aruannetest.³²⁹ Valitsuse ja riigikogu materjalide põhjal koostati talituses sobivad tekstid ajakirjandusele andmiseks.

Ainuüksi 1935. aasta jaanuarist märtsi keskpaigani ulatus edastatud materjali maht 494 leheküljeni.³³⁰ Infobülletäänid sisaldasid nii avaldamiseks lubatud kui avaldamiseks kohustuslikku informatsiooni (riigijuhtide kõned, valitsuse kavad ja teadaanded, riigis toimunud olulisemate sündmuste kirjeldused jne). Informatsiooni osakonnast väljasaadetud materjal jagunes sisuliselt kolmeks, igal kategoorial oma märgusõna: 1) seletused – materjalid, mida toimetused pidid avaldama sõna-sõnalt, omapoolsete kommentaarideta; 2) kirjeldused – kohustuslikud avaldada, kuid võis teha sisu mittemoonutavaid kärpeid; 3) informatsioon – materjal, mida ajalehetoimetused võisid lühendada või trükkimata jätta.³³¹

³²⁶ Nt *Trükiseadus kohaldatakse uuele olukorrale*. // Päevaleht 21.04.1938.

³²⁷ ERA. 1093- 1- 1, 3, 10.

³²⁸ **A. Roolaht**. Lk 111.

³²⁹ ERA. 1093- 1- 46. L 15.

³³⁰ ERA. 1093- 1- 125. Ajakirjandusele andmiseks koostatud informatsioon sisaldub säilikes 125-145 mitmete tuhandete lehekülgede kaupa.

³³¹ **A. Roolaht**. Lk 246.

Kohustuslike tekstide levitamise tõttu hakkas ajalehtedes üha rohkem ilmuma täielikult kattuvaid tekste. Samuti tegi RPT ettekirjutusi selles osas, millal, millises kohas ja missuguse kirjaga mingit materjali pidi avaldama. Eriti oluliste valitsuse teadaannete ning Pätsi ja Eenpalu kõnede tekstide juurde oli alati märgitud, et need tuleb avaldada täielikul kujul, ajalehe kõige tähtsamal kohal ning eriti suurte pealkirjade all, mis ulatuvad üle mitme veeru. Teiste riigitegelaste kõnede juures enamasti sellised märkused puudusid.³³²

Antud olukorras ei jäänudki ajalehtedel suurt muud üle, kui kõik kohustuslik materjal ära trükkida. Enamasti selles osas propagandatalitusel pretensioone ei olnudki (küll aga tekkis aeg-ajalt probleeme muu ajalehtedes trükitud informatsiooniga; sellest aga edaspidi). Ometi tuli ette juhtumeid, kus ajalehetoimetused eksisid ka kohustusliku informatsiooni trükkimisega seotud nõudmiste osas. 1936. aasta detsembris avaldasid *Päevaleht* ja *Vaba Maa* Oidermaa raadiokõne kärbetega, mille tõttu Eenpalu käsul alustati poliitilises politseis juurdlust nende päevalehtede vastutavate toimetajate üle. Sel korral toimetajad karistada ei saanud, kuna oskasid oma *vigu* hästi põhjendada. Mõlemad toimetajad olid seletanud, et kärped tuli teha trükitehnilistel põhjustel.³³³

Loomulikult tekitas kõnetekstide ja muude RPT poolt saadetud materjalide avaldamiskohustus protesti, mida avalikult siiski eriti ei esitatud. Kuid näiteks *Postimehe* toimetuse saatis propagandatalitusele 16. oktoobril 1937. aastal protestikirja, kus teatati, et RPT korralduste täitmine on kahjustanud ajalehte nii majanduslikult kui lugejate silmis. Nimelt oli talitus andnud käsu avaldada 14. oktoobril toimunud Isamaaliidu keskkomitee täiskogu istungil peetud kõned järgmise päeva lehtedes. *Postimees* oli seda ka teinud, kuigi lehele kasulikum oleks olnud avaldada need juba 14. oktoobril, kuna nüüd tuli 15. oktoobri number liiga mahukas. Protesti esitama ajendas aga see, et *Uus Eesti* oli RPT korraldusest hoolimata trükkinud kõned esinemispäeval, mille tõttu lugejad avaldasid *Postimehe* toimetusele pahameelt hilinenud informatsiooni pärast. Selle juhtumi puhul anti *Postimehe* toimetusele küll õigus, kuid RPT keelas ajalehel avalikult lugejatele selgitada, et tegemist pole toimetuse saamatusega.³³⁴

Võib eeldada, et propagandatalitus saatis ajalehetoimetustele kõikvõimalikke käske ja keelde pidevalt ning suurel hulgal. Ühed olid nii-öelda igavesed, nagu näiteks keeld kirjeldada Pätsi ja tema sugulaste eraelu või tuletada meelde, et Pätsi igipõline vastane Jaan Tõnisson Tartus ikka veel täie tervise juures on. Teine osa korraldusi olid aga ajutised ja kaotasid oma

³³² ERA. 1093- 1- 125.

³³³ H. Harro. 1994. Lk 92.

³³⁴ ERA. 1093- 1- 41. L 4-5.

kehtivuse RPT poolt antud märguande põhjal siis, kui mõni aktuaalne poliitiline päevaprobleem oli aegunud.³³⁵ Kahjuks pole säilinud Propagandatalituse fondi see osa, mis sisaldas salajasi kaustu ajakirjandusele antud korraldustega.³³⁶ Samas leidub kindlaid viiteid soovitude ja korralduste olemasolule RPT säilinud kirjavahetuses, eeskätt selles osas, mis sisaldab valitsusasutuste esindajate kaebusi ajakirjanduse poolt käskude ja keeldude eiramise kohta. Propagandatalituse korraldused olid loomulikult salajased, kuid näiteks Jaan Tõnisson valdas oma endiste töökaaslaste kaudu *Postimehe* ja *Päevalehe* toimetustest nende kohta küllaldast informatsiooni, nii et ta sai oma kõnes valijatele Vanemuise kontserdisaalis 13. novembril 1938. aastal avalikustada hulga talituse antud keelde, millest mõned olid õige markantsed.³³⁷

Ajakirjanduse informatsiooniga varustamisega paralleelselt teostas Riiklik Propaganda Talitus ka järeletsensuuri, seega oli kontroll perioodiliste trükitoodete üle kahekordne. Roolaht kirjutab, et Tallinna suuremaid ajalehti tsenseerisid Ilmar Raudma ja Voldemar Kures, kuna tema enda kui sekretäri osaks jäid provintsilehed ja ajakirjad. Kogu ülejäänud trükisõna – raamatud, albumid, brošüürid, lendlehed, plakatid jm – vaatasid läbi kohalikud poliitilise politsei komissarid, kes millegi režiimivaenuliku avastamisel saatsid materjali propagandatalitusesse tsenseerimisele.³³⁸ Kui tsensuurisõelale jäi midagi eriti võimuvaenulikku, võidi ajalehtede ja –kirjade toimetajaid karistada ja trahvida, vastav number konfiskeerida või trükitoote ilmumine üldse seisma panna. See ei kuulunud küll enam RPT tegevusvaldkonda, kuid talitusel oli selles osas nii mõndagi öelda. Ajakirjade ja –lehtede väljaandmislubade andmine ning pikendamine oli poliitilise politsei komissaride tööpõld.³³⁹

Suuremal hulgal probleeme seoses ajakirjanduses ilmuva ebasobiva informatsiooniga tekkis 1938. aastast alates. Asi ei seisnud selles, et ajakirjandus oleks vabameelsemaks muutunud (vastupidi!), vaid hoopis selles, et seoses välispoliitilise pinge suurenemisega olid ettekirjutused rangemaks ja tsensuurisõel tihedamaks muudetud. RPT ja poliitilise politsei kõrval kujunes väga oluliseks tsensuuriorganiks välisministeerium. Sel ajal esitati propagandatalitusele välisministeeriumi, kaubandus-tööstuskoja jt asutuste poolt üha enam proteste ajalehtedes ilmuva väärutihindava ja mitterahuldava informatsiooni kohta. Korduvalt

³³⁵ A. Roolaht. Lk 130.

³³⁶ Seda väidab H. Harro oma artiklis *Jaan Tõnissoni ajakirjandusliku tegevuse piiramisest 1930. aastate teisel poolel*. Ka võisin arhiivimaterjalidega töötades ise selles veenduda. Kuid kaudsemaid vihjeid leidsin küllaga.

³³⁷ Vaata lisa nr 6: Riigivolikogu liikme **Jaan Tõnissoni** aruandekõne valijaile 13. novembril 1938. aastal Vanemuise kontserdisaalis teemal *Riigivolikogu tööst*. Kõne trükiti koosolekul tehtud üleskirjutuste järgi ja on olemas ERA K. R. Pusta fondis. Publitseeritud on kõne 1960. aastal Rootsis ilmunud koguteoses Jaan Tõnissonist ja Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamatus 1998.

³³⁸ A. Roolaht. Lk 113-114.

³³⁹ ERA. 1- 7- 263...270.

patustas välispoliitiliste sõnumite edastamisel *Päevaleht*. Näiteks 16. jaanuaril 1939. aastal avaldas *Päevaleht* Saksamaa uuest riigikantselei hoonest kirjutades artikli pealkirja all *Soomuslaevataoline Hitleri loss*; 7. mail kirjutab pealkirja all *Rootsi ja Norra keelduvad?*, et mittekallaletungi lepingute sõlmimine Saksamaaga oleks nende riikide *degradeerimine malelaul*, kus neid tarviduse korral kahtlematult ohverdataks; 14. aprillil 1940 avaldas teateid sõjaliste operatsioonide kohta Norras, lähtudes Saksa ringhäälingu materjalidest, mida ETA telegrammides ei leidunud. Nende ja teiste eksimuste tõttu algatas välisministeerium 1940. aasta kevadel lehe vastutuselevõtmise aktsiooni, kuid enne Eesti ajalehtede sulgemist punavõimude poolt juunikuus ei jõutud *Päevalehe* vastu suurt midagi ette võtta.³⁴⁰

Pretensioone oli valitsusasutustel esitada ka teistele ajalehtedele, sealhulgas isegi valitsuse ametlikule häälekandjale *Uus Eesti*. Näidetena võib välja tuua välisministeeriumi kaebuse seoses 6. novembril 1939 ilmunud kirjutisega *Eesti saatkond Washingtoni. Prof. Jaan Tõnisson saadikuks Rootsi?*, milles käsitleti osalt alles kaalumisel olevaid, osalt alusetuid küsimusi, ning majandusministeeriumi kaebuse seoses jaanuaris 1940 enne ametliku info andmist ilmunud teatega aurik Vega kinnipidamise ja Paldiskisse viimise kohta.³⁴¹ Kaubandus-tööstuskoda, majandusministeerium ja teedeministeerium esitasid 1939. aasta sügisest alates korduvalt pretensioone ka selle kohta, et suuremad päevalehed ei järgi valitsuse sooviavaldust ja avaldavad endiselt teateid Eesti laevade asukohtade ja liikumise kohta. 12. aprillil 1940. aastal, pärast nõupidamisi talituse informatsiooniosakonnas andis valitsus välja uue korralduse, mis nägi ette, et laevade ja nende liiklemise kohta võis avaldada teateid ainult RPT või Veeteede talituse loal.³⁴²

Propagandatalituse fondis leiduvad materjalid lubavad tõdeda, et sugugi mitte alati ei võtnud RPT teiste valitsusasutuste kaebusi kuulda ja andis ühel või teisel põhjusel õiguse ajalehtede toimetustele. Üldjuhul piirdus talitus hoiatusega toimetustele. Siseminister Eenpalu otsustada olid võimalikud suuremad sanktsioonid. Mõnede ajakirjandusväljaannete suhtes läbi viidud repressioonid 1930. aastate teisel poolel said aga kurikuulsaks. Põhimõtteliselt võidi iga ajaleht sulgeda, kui selle *poleemika võiks kahjustada ühiskondlikku rahu*.³⁴³

Eesti ajakirjanduspilt polnud 1930. aastate keskel ja teisel poolel riikliku ohjamise ja kontrolli tõttu küll enam pooltki nii kirev kui 1920. aastatel, kuid vähemalt vaikiva ajastu alguses ei olnud tasalülitamine veel täielik ja kõigi väljaannete poliitiline meelsus ja pale veel sugugi mitte ühesugune (st võimule meelepärane). Kui enamus väljaandeid allusid võimu

³⁴⁰ ERA. 1093- 1- 52...56.

³⁴¹ ERA. 1093- 1- 52. L 26-27; 1093- 1- 53. L 26-27.

³⁴² ERA. 1093- 1- 53. L 32; 1093- 1- 56. L 7.

³⁴³ **A. Roolaht**. Lk 90.

(propagandatalituse) korraldustele üllatavalt kergelt ja edaspidi tekkis neil probleeme vaid üksikjuhtudel, kerkis siiski teiste seas esile ka opositsioonilisema hoiakuga tegijaid.

Kõige häälekam režiimile vastutöötamise kants oli Tartus Jaan Tõnissoni ajalehe ja kirjastusühisuse *Postimees* juures. *Postimehest* ei saanud opositsioonilehte sugugi mitte kohe pärast 1934. aasta 12. märtsi. Näib, et vastav areng toimus sedamööda, kui tuli K. Pätsi otsus kaitseseisukorra pikendamiseks ja riigivõim astus esimesi tõsiseid samme vaba arvamuseavalduse piiramiseks Eestis. Valitsuse tegevuse pihta suunatud kriitikanooled ei jäänud tulemusteta. Esimene teadaolev dokument *Postimehe* karistamisest pärineb 14. detsembrist 1934. See on politseivalitsuse direktori allkirjastatud otsus ajalehe vastutava toimetaja Oskar Männi karistamise kohta (600 krooni trahvi või 30 päeva aresti) põhjusel, et *Tartus ilmuv as ajalehes "Postimees" on vaatamata mitmekordistele hoiatustele korduvalt avaldatud kirjutisi, mis sisaldavad sihilikku lugupidamatust siseministri korralduste vastu ja tekitavad sellega ärevust ja lahkkelisid avaliku elu organite vahel, mis praeguses olukorras on lubamatu ja mõjub takistavalt riigielu rahulikule arengule /...³⁴⁴* Järgnevate kuude jooksul tehti *Postimehele* teisigi karistusotsuseid ning ajalehe ja riigivõimu suhted olid väga teravad. Ilmselt viimaseks piisaks valitsuse karikasse said 20. ja 22. juulil 1935. aastal avaldatud kirjutised, kus Tõnisson vaidles valitsusemeelse ajalehega *Kaja*. Tulemuseks oli, et 28. juulil 1935. aastal teatas siseminister sisekaitse ülema kohustes, Kaarel Eenpalu, ajalehe ja kirjastusühisuse *Postimees* sekvestri alla võtmisest. Põhjustena toodi nii *Postimehe* järjekindlat ajakirjanduse kohta maksvate suudeeskirjadega vastuolus olevat tegevust kui kirjastusühisuse väga suuri võlgu ja maksuraskusi. Kaebused otsust ei kõigutanud. Ajaleht vabastati sekvestri alt alles 10. detsembril 1936. aastal, kuid selleks ajaks oli see tasalülitatud ning Jaan Tõnissoni käest ära võetud.³⁴⁵

Jaan Tõnisson tegi hiljem korduvalt katset saada ühe või teise uue ajakirjandusväljaande avaldamiseks luba, kuid see tal ei õnnestunud. Näiteks 1938. aasta mais üritas ta luba saada ajakirja *Tungal* väljaandmiseks. Ta esitas plaanitava nädalaajakirja üldise sisukavandi, mille järgi ajakiri oleks hakanud sisaldama rahva ja riigielu küsimuste käsitlusi rahvuslikus vaimus demokraatlikult vaatekohalt, arutlusi poliitika, majanduse, sotsiaalelu, kultuuri, kirjanduse, kunsti ja teaduse valdomnas, igapäevasündmuste käsitlusi ja ülevaateid, ilukirjanduslikke üllitisi, igasugu teadete edasiandmist, pildimaterjale ja kuulutusi. Tartu

³⁴⁴ H. Harro 1989. Lk 45-46.

³⁴⁵ Pikemalt loe sanktsioonidest *Postimehe* suhtes ja J. Tõnissoni ajakirjandusliku tegevuse piiramisest: H. Harro. 1989, 1995; M. Põlde. "Postimehe" areng ja sekvestri alla võtmine. // Jaan Tõnisson, koguteos... Lk 270-285.

politseitalitus andis talle eitava vastuse, sama kordus teisel katsel oktoobrikuus.³⁴⁶ Seejärel esitas Tõnisson palve siseministrile, ent jäi taas pika ninaga. Riigikohtust abi otsides kirjutas Tõnisson: *Mitte ühegi seaduse alusel ei saada põhjendatult võtta minult kui Riigivolikogu liikmelt ja endiselt riigivanemalt ning elupõliselt peatoimetajalt mõtete avaldamise vabadust riigi julgeoleku, avaliku korra või kõlbluse kaitse vajadusele toetudes. Sest kellegi ei saa olla põhjust oletada minult nende riiklikkude ja avalikkude huvide rikkumist kavandatava tõsise nädalaajakirja väljaandmisel.* Igatahes ei andnud ka Riigikohtu poole pöördumine Tõnissoni jaoks soovitud tulemusi.³⁴⁷

Teine riigivõimu jaoks probleemne väljaanne oli Aleksander Veileri ja Harald Vellneri juhitud päevaleht *Vaba Maa*. Pihtide vahele võeti see 1938. aastal, mil võimude tundlikkus seoses pingeliste välispoliitiliste sündmustega oli suurenenud. Siseministri otsusega suleti *Vaba Maa* 4. märtsil 1938. aastal, põhjendusega, et ajaleht oli korduvalt avaldanud pilkavaid kujutisi ja kirjutisi välisriikide riigipeade ja teiste juhtivate riigitegelaste kohta. Konkreetse ajendi olid andnud 17. veebruaril ilmunud 5 Gori karikatuuri, mille peale Saksa saadik dr. Frohwein avaldas välisministeeriumis protesti. Välisministeerium nõudis siseministrilt süüdlase karistamist, mida ka tehti.³⁴⁸

Andrus Roolaht, kes on *Vaba Maa* skandaali pikalt valgustanud, ütleb muuhulgas järgmist: *Meie, s.o. Raudma, Kures ja mina, olime veendunud, et seegi trükiseadust rikkuv žurnalistlik "äpardus" oli üks lüli toimetuse juhtide poolt kavandatud pikaajalisest aktsioonist Eenpalu autoriteedi õhnestamiseks ja tema ametiseisundi kuritarvitamiseks.* Tema väite kohaselt peitusid skandaali tegelikud põhjused Veileri, Vellneri ja Eenpalu omavahelistes probleemsetes suhetes.³⁴⁹ Eenpalu olevat aga Roolahe sõnade järgi *Vaba Maa* sulgemisega sisse kukkunud ja propagandatalituse autoriteet raske löögi saanud, kuna just sellist otsust olid levikus pidevat langustendentsi näidanud ajalehe juhid lootnud. *"Vaba Maa" muutus märtriks ja läks hingusele kägistatuna Kaarel Eenpalu tsensuuri raudses haardes.* Tellijatele hakati selle asemel (sisuliselt trükiseadusega vastuolus olles) saatma samuti Veileri kontsernile kuulunud *Rahvalehte*, mis teenis nüüd suuri kasumeid.³⁵⁰

Periodilistest väljaannetest jäi riigivõimule ette ka ühinenud põllumeeste, sisuliselt asunike *Maaleht*. Ilmar Raamot oma mälestustes kirjutab, et selle ajalehe väljaandjad püüdsid vältida võimu jaoks väljakutsuvate kirjutiste avaldamist, et mitte anda põhjust mingiteks

³⁴⁶ ERA. 1- 7- 268. L 41-42.

³⁴⁷ ERA. 1- 7- 268. L 46-47.

³⁴⁸ Põhjalikumalt vaata: **H. Harro** 1994. Lk 95-96.

³⁴⁹ **A. Roolaht**. Lk 226-227.

³⁵⁰ **A. Roolaht**. Lk 197-198.

sanktsioonideks. Kuid peale Isamaaliidu asutamist (22. veebruaril 1935) pidas valitsus vajalikuks *Maaleht* sulgeda. Selleks oli vaid formaalset põhjust vaja. *Maalehe* toimetuses leidis töötaja, kes sokutas 18. märtsi numbrisse provotseeriva artikli, mis andiski kohe põhjuse lehe ilmumise lõpetamiseks. *Maalehe* väljaandjatel õnnestus osta väljaanne nimega *Mõistuleht*, millest propagandatalituses ja valitsusringkondades enne aimu ei saadud, kui see 12 päeva pärast ilmus ja oma veergudel lugejaid teavitas *Maalehe* sulgemise põhjustest. Otsekohe suleti seegi väljaanne.³⁵¹

Vast kõige omapärasem ja kõige raskemini allutatav väljaanne oli ajakiri *Tänapäev*, mis kritiseeris riigivõimu varjatult, ridade vahel.³⁵² *Tänapäev* asutati 1935. aasta aprillis Tartus; väljaandjaks oli 1935-1938 Noor-Eesti Kirjastus, 1939 kirjastusühisus *Tänapäev*. On huvitav, et uuele väljaandele tollastes tingimustes üldse ilmumisluba anti. See kujunes opositsiooniliste haritlaste demokraatlik-liberaalse hoiakuga vastupanu-ajakirjaks, mida on peetud ka Jaan Tõnissoni ümber koondunud ringkonna mitteametlikuks häälekandjaks. Selles käsitletavate teemade valik oli lai – kõige rohkem oli kirjutisi kultuuri ja kirjanduse vallas, kuid küllaldast tähelepanu pöörditi ka poliitikale ja majandusele. Ilmus rida sise- ja välispoliitika vaatlusi, mis sisaldasid kriitilisi noote valitsuse aadressil. Kõige enam rünnati valitsuse kultuuripoliitikat – püüdu kunsti- ja kirjandusloomingut suunata, *rahvustunde tõstmise* kampaaniate kohatist ebaintelligentsust jne.

Järgnes see, mida oligi arvata. Kõigepealt konfiskeeriti siseministri otsusega 1936. aasta 10. number ja ajakirja ilmumine pandi kaitseseisukorra lõpuni seisma. Novembris võis see siiski uue peatoimetaja, Jaan Kärneri käe all taas ilmuma hakata. Järgmiseks konfiskeeriti 1938. aasta märtsinumber, misjärel lugejateni toodi formaalselt uus väljaanne. Noor-Eesti Kirjastuse albumitena tulid trükipressi alt *Jüripäev*, *Künnipäev*, *Jaanipäev*, *7-me magaja päev*, mis sisuliselt eelkäijast millegi poolest ei erinenud. *Tänapäev* hakkas uuesti ilmuma 1939. aasta veebruarist, viimaseks lugejateni jõudnud numbriks jäi juubeliväljaanne aprillis 1940, milles meenutusena taas kord sõnastati asutamisel püstitatud eesmärgid: olla ajakiri, mis aitaks rahvast ergutada “vaikiva oleku” rammestusest.³⁵³

Nagu näha, ei läinud autoritaarsel võimul vaba sõna vaka alla panemine ja opositsiooni suu sulgemine sugugi nii kergelt. Vähemalt kangemate puhul ei mõjunud propagandatalituse ettekirjutused ja abinõud ning sundmääruse ja trükiseadusega tehtud

³⁵¹ I. Raamot. Lk 72-75.

³⁵² Vt põhjalikumalt: Kalev Kesküla. Ajakiri “Tänapäev” ja võitlev Eesti kirjanik. // Vikerkaar 1998, 3. Lk 65-69; 1998, 4. Lk 55-60.

³⁵³ Tänapäev 1940, 4. Lk 82-83.

piirangud. Tegelikuses oli mõnda opositsioonilist kollet võimalik vaikima sundida alles jõumeetodeid kasutades, st väljaannet sulgedes.

Kuid ajakirjandusmaastikul olid suures enamuses siiski võimule kuuletuvad väljaanded, mille lipulaevaks oli valitsusele eriti lojaalne *Uus Eesti*.³⁵⁴ Ilmuma hakkas *Uus Eesti* 18. septembril 1935. Ajaleht loodi eelkäija, Põllumeestekogude häälekandja *Kaja* asemele, kuna viimase tiraaž oli väiksem kui teistel päevalehtedel. Riigivõim vajab aga suurt üleriiklikku valitsusmeelset häälekandjat. *Uus Eesti* esimene number rõhutas uue ülemaalse päevalehe loomise vajadust, mis väljendaks kogu rahva huvisid. Lubati, et ajalehes hakatakse ka valitsuse väärsumme kritiseerima. Tegelikuses seda ei tehtud. Kõige paremini näitab *Uus Eesti* tugevaid sidemeid riigivõimuga see, et Isamaaliidu asutajaliikmed ning RPT juhatajatena töötanud Hugo Kukke ja Ants Oidermaa olid vaheldumisi või korraga ka selle ajalehe peatoimetajad. Mõlemad avaldasid ajalehes peamiselt välispoliitika kommentaare.

Koguteoses *Eesti Vabariik 1918-1940* on perioodi ajakirjanduse kohta antud napolisõnaline mõneti lihtsakoeline hinnang, milles päriselt ei kajastu tollased olud: *Ajakirjanduse mõju avaliku arvamise ja maailmavaate kujunemisele oli Eestis suur. Neis arendatav poliitiline debatt oli elav ja üldiselt asjalik. Eesti ajakirjandus on olnud rahvuslikkuse ja kultuursuse õhutaja, ühissettevõtete algataja, kirjanduse ja kunstimaitse harija ja objektiivse informatsiooni vahendaja. Eesti ajakirjandusele oli üldiselt võõras kõmuefektide tagaajamine ja ärilise kasumi taotlemine.*³⁵⁵

Kuid tegelikkus oli palju komplitseeritum: kasvuraskused 1920. aastatel, ning riiklik ohjamine ja suukorvistamine vaikival ajastul. Ajakirjandusajaloo uurijate silmis tõi 1934-1940 autoritaarses Eestis eksisteerinud propagandatalituse tegevus riigivõimu esindajana ja tööriistana ajakirjanduse jaoks kaasa palju negatiivseid arenguid. Ajakirjandust suukorvistavate määruste ja seadustega ning Riikliku Propaganda Talituse töö (eelkontroll ja järeletsensuur) tulemusena jäeti avalikkus ilma suurest osast informatsioonist, mis oleks olnud vajalik poliitiliste otsuste mõistmiseks. RPT kaasabil võeti ajakirjanduselt võimalus täita oma peamist ülesannet (demokraatlikus ühiskonnas): toimida sotsiaalse kontrolli mehhanismina ja arendada dialoogi rahva ja võimu vahel. 1930. aastate lõpuks kaotas ajakirjandus praktiliselt igasuguse võimaluse mingilgi määral mõjutada Eesti ühiskonnas toimuvat. Riiklik Propaganda Talitus oli vähemalt rahuldavalt täitnud temale võimu poolt pandud ülesanded.

³⁵⁴ Vt põhjalikumalt: S. Mägi. Lk 136-150.

³⁵⁵ Eesti Vabariik 1918-1940. Lk 172.

4.2. Propagandatalitus ja Riigi Ringhääling

1. juulil 1934. aastal riigistati osaühing Raadio-Ringhääling ja allutati see teedeministeeriumile. Raadio oli Eestis veel päris lapsekingades massiteabevahend, mida oli Haapsalus esmakordselt katsetatud alles 1924. aasta maikuu.³⁵⁶ Kümme aastat oli seda uut meediumi peetud üksnes meelelahutusvahendiks ja kultuurikanaliks. Uudsuse, kogemuste puudumise ja raadioaparaatide vähese leviku tõttu ei osatud veel sugugi kõiki võimalusi ära tarvitada, mida raadio pakkus. Pärast 1934. aasta 12. märtsi sisepoliitilist pööret hakkas riigivõim raadio vastu rohkem huvi tundma, mõistes, et seda on võimalik kasutada ka propagandatöös võimu huvides. Eeskuju võis võtta näiteks Saksamaalt, kus raadiot kasutati propaganda tegemiseks juba täiesti sihipäraselt.

Riigistamise põhjusena toodi vajadust parandada ringhäälingu kvaliteeti nii tehniliselt kui sisuliselt, kuna võlgades olnud osaühing seda ei suutnud. Riiklike rahade toetusel paraneski järgnevatel aastatel tunduvalt tehniline varustus, mitmekesisus raadio saatekava ja suurenes selle maht.³⁵⁷ Programmi ja tehnilise poole paranemist on hiljem kinnitanud ka 1934. aastal ametisse määratud ringhäälingu juhataja Fred (Friedrich) Olbrei.³⁵⁸

Esmajärjekorras oli ringhäälingu riigistamine seotud aga püüdega ka seda vahendit kaasata uue poliitilise režiimi tugevdamisse. Samuti võib tehnilise kvaliteedi paranemist vaadelda osana propagandast, kuna selle kaudu oli võimalik kuulajaskonda laiendada ja sõnumit võimalikult suure auditooriumini viia. Ehkki esialgu loeti massimeediaks veel ainult trükisõna, suurenes raadio osakaal infolevikus 1930. aastate teisel poolel märgatavalt. Pelgalt informeeriv funktsioon ei olnud tollal siiski veel primaarne. Jätkus ja suurenes raadio ärakasutamine kultuuri koju toova, hariva ja meelelahutusliku vahendina. Ringhäälingu juht F. Olbrei püüdis oma töös lähtuda eelkõige arusaamast, et rahva jaoks on raadio olulisim funktsioon kultuurivahendamine.³⁵⁹ Kuid riigi jaoks kujunes raadio peale riigistamist üha olulisemaks propagandavahendiks, seda siis nii kultuuri kui ka poliitilisel alal. Kuna

³⁵⁶ I. Trikkel. Lk 30, 38-39.

³⁵⁷ S. Kaasik. Lk 130-131. Tehniliste võimaluste paranemist ja saatekava väljaarendamist möönab *kodanlikust ringhäälingust* kirjutades isegi I. Trikkel oma 1977 ilmunud raamatus.

³⁵⁸ Mõnda Friedrich Olbrei eluteest. // Eesti Raadio. Esimesed 70. Lk 51.

³⁵⁹ S. Kaasik. Lk 130.

seadusega oli talituse ühe ülesandena ette nähtud raadio korraldamine ja arendamine, hakatigi propagandatöös kasutama muuhulgas ka ringhäälingu võimalusi.³⁶⁰

Raadioprogrammi koostajad pidid nüüdsest arvestama riigivõimu huvide ja RPT otsuste ettekirjutuste ja näpunäidetega. Programmide ülevaatamisel ja uuendamisel võeti valitsuse poolt määratud suund rahvuslikkuse ja patriotismi süvendamisele. Saatekavakomiteesse kuulus peale kultuuriinimeste ja ajakirjanike ka valitsuse esindajaid. Riikliku Propaganda Talituse esindajal oli saatekava koostamisel ja kinnitamisel suur roll. Propagandatalitusest kuulusid saatekavakomiteesse järjepanu Hugo Kukke, Edgar Kigaste, Ilmar Raudma ja Ignas Tõrmaküla.³⁶¹

Propagandatalituses oli 1935. aasta lõpul kõne all eraldi ametniku või kolleegiumi ametisse määramine, kes hakkaks teostama kontrolli raadios ülekantavate ettekannete üle. Kuna senise korra järgi võidi esinema võtta igäüht kokkuleppel saatekava korraldajaga, ilma et teostataks sisu suhtes eelkontrolli, *pääsesid kuulajaskonna ette ka nõrgalt ettevalmistatud, sisuliselt nõrga tasemega ja vormiliselt konarlikud sõnalised ettekanded, mis kuulajate seas tekitasid rahulolematust, nagu seda oli korduvalt avaldatud ajakirjanduses.*³⁶² Eriti olevat kontrolli puudus andnud tunda välispoliitiliste ülevaadete osas, kuna kõnelejad polevat sugugi alati arvestanud Eesti välispoliitilise suunaga, vaid olid esitanud seisukohti, mis võisid väljaspool tekitada arusaamatusi. Samuti olevat ettekannetes Eesti rahvuskultuurilistest aktsioonidest mõnikord esinenud märkusi, mis neid positiivseid aktsioone rohkem halvustas ja labastas, kui neile kaasa aitas. Samuti leiti propagandatalituses, et ringhäälingu saatekava koostamisel puudus pikemaks ajaks ettenähtud kava ja süsteem.³⁶³ Eraldi kontrolliva kolleegiumi loomiseni siiski ei jõutud, seda tööd tegi ka edaspidi ringhäälingu saatekavakomitee.

Rahvusliku, patriootilise ja kultuurilise propaganda eesmärgil peeti raadios palju loenguid Vabadussõjast, Võidupühast, sõjaväest, Kaitseliidust, Välis-Eesti päevadest, Tartu ülikoolist ja paljudest olulistest kultuuri- ja ajalooüritustest. Näiteks 21. novembril 1934 oli ette nähtud professor Hans Kruusi kõne Tartu stuudiost teemal *Eesti talupoegade palvekirja esitamine keisrile 1864. aastal*, millega tähistati 70 aasta möödumist sellest sündmusest.³⁶⁴ 1934. aasta oktoobris käivitati RPT initsiatiivil ja vahendusel koostöö ringhäälingu ja Tartu ülikooli vahel. Eesmärgidena peeti silmas nii rahva teavitamist ülikooli

³⁶⁰ ERA. 1093- 1- 367. L 13-15.

³⁶¹ ERA. 1093- 1- 380. L 1-2; 1093- 1- 388. L 4.

³⁶² ERA. 1093- 1- 367. L 13-15. H. Kukke ettekanne RPT juhatajale A. Oidermaale.

³⁶³ ERA. 1093- 1- 367. L 13-15.

³⁶⁴ ERA. 1093- 1- 367. L 2.

töödest-tegemistest kui omariikluse ja omakultuuri saavutuste tutvustamist laiemalt. Niisiis hakkasid pühapäeviti raadios loengute ja ettekannetega üles astuma haritlased Tartu ülikoolist. Esimesed esinejad olid professor Peeter Treiberg (kõneles ülikoolist teadusasutusena), professor Ants Piip (ülikoolist õppeasutusena) ja Friedrich Puksov-Puksoo (ülikooli raamatukogudest).³⁶⁵

Kultuuritegelaste kõrval esines raadios üha enam valitsuse esindajaid. Propagandatalituses hakati korraldama kõnelejate saatmist, määrati kindlaks järgnevatel kuudel esinejad, misjärel sellest otsusest teavitati ringhäälingut. Juba 27. septembril 1934. aastal andis H. Kukke Riigi Ringhäälingule teada RPT poolt paika pandud lähema aja jooksul raadiost üle kantavad riigimeeste kõned: 28. septembril toimub Riigikogu saalist peaministri asetäitja K. Einbundi ja majandusminister K. Selteri kõnede edastamine; välisminister J. Seljamaa kõne raadiost on veel lahtine, kuid tuleb erakorraliselt; 4. oktoobril kõneleb H. Kukke; 11. oktoobril – teedeminister O. Sternbeck; 18. oktoobril räägib haridus- ja sotsiaalminister N. Kann teemal *Koolireform*; 25. oktoobril – põllutööminister N. Taltsi kõne *Maareformi tulemusi*, tähistamaks 15 aasta möödumist selle algusest.³⁶⁶ Propagandatalituse juhtide endi radiokõned olid küllalt sagedased. Näiteks 25. jaanuaril 1935 rääkis propaganda osakonna juhataja Oidermaa teemal *Võitlus mahakiskuvaga ja alaväärtuslikuga avalikus elus*, 31. jaanuaril Kukke teemal *Omakultuuri püüdeid*, 7. märtsil Kukke – *Kujutavate kunstide ja rakenduskunsti arendusvõimalusi Eesti rahvuskultuuri seisukohast*.³⁶⁷ Aastatel 1935-1940 oli kõige sagedamini esinev riigimees muidugi riigivanem Konstantin Päts, kelle arvele jäi enam kui 20 raadioesinemist.³⁶⁸ Palju ei jäänud maha Kaarel Eenpalu.

Pärast ringhäälingu riigistamist anti igasugusele ametlikule informatsioonile saadetes järjest suurem osakaal. RPT hakkas osaliselt raadiole materjale ette valmistama, varustades ringhäälingut sisepoliitiliste ringvaadete ja veerandaastate ülevaadetega (mida ühtlasi edastati ka naabermaade raadiotele). Ka päevauudistele hakati rohkem tähelepanu pöörama. Võrreldes ajalehtedega jõudsid uudised raadio kaudu inimesteni ju päeva võrra varem. Samuti kasutati ära otsereportaaži tegemise võimalust. Rahvuse ühendamise ja rahvustunde tugevdamise seisukohalt oli väga oluline 1938. aasta laulupeo otseülekanne. Üleüldse moodustasid mitmesugused muusikasaated veel 1930. aastate teiselgi poolel üle 50% saatekavast, kuna neid oli tehniliselt lihtsam korraldada kui sõnalisi.³⁶⁹

³⁶⁵ ERA. 1093- 1- 367. L 4-5.

³⁶⁶ ERA. 1093- 1- 367. L 1.

³⁶⁷ ERA. 1093- 1- 367. L 9-10.

³⁶⁸ **I. Trikkel**. Lk 38.

³⁶⁹ **S. Kaasik**. Lk 132.

1939. aastaks oli raadioabonementide arv kasvanud 86 000-ni (võrdle 1934 – 15 000).³⁷⁰ Saatekava maht oli samuti kasvanud, programmid mitmekesisunud. Raadio osa tollases ühiskonnas võib rahvuslikkuse ja kultuuri edendamise seisukohalt juba küllalt märkimisväärseks pidada. Negatiivsema ja teatud mõttes arengut pärssiva poolena tõi riigistamine kaasa aga kindlaksmääratud poliitilise suunitluse, mida suures osas määras ja kontrollis Riiklik Propaganda Talitus.

4.3. Propagandatalitus ja välispropaganda

Lisaks riigi peamisele välispoliitika ja –suhtlusega tegelevale asutusele, välisministeeriumile, olid teatud väljapoole suunatud ülesanded ja kontaktid ka Riiklikul Propaganda Talitusel. Talitus ei teinud poliitikat, kuid Eesti riigi tutvustamisel tema parimast küljest oli RPT välisministeeriumiga küllalt tihedas koostöös. Sellel alal juhtivaks riigiorganiks jäi küll endiselt välisministeerium, kuid kindlasti aitasid propagandatalituses koostatud ja selle kaudu levitatud materjalid Eesti kui ühe suhteliselt tundmatu Euroopa väikeriigi tutvustamisele maailmas kaasa.

Talituse töö välispropaganda alal seisnes peamiselt Eesti kohta käivate, välismaale saatmiseks sobivate materjalide hankimises ja koostamises. Talituses tehti valik Eestis ilmunud ja riigi arenguid positiivselt kajastava kirjanduse seast. Väljavalitud raamatutest ja brošüüridest koostati omamoodi pakett, mida korduvalt kasutati välisriikides levitamiseks. Aeg-ajalt lisandus uut kirjandust. Pakett oli kokku pandud nii, et see annaks Eesti Vabariigist võimalikult mitmekülgse ülevaate, st tutvustati riigikorda, saavutusi majanduses, tööstuses ja põllumajanduses, tähtsamaid aspekte kirjanduse, kunsti, heliloomingu jm aladelt. Spetsiaalne laialt levitav kirjutis oli *Eesti turismimaana*, mille talituse tollaegne juhataja H. Kukke 1935. aasta jaanuaris saatis näiteks Turismi Keskkorraldusele ja Välisministeeriumi pressibüroole, paludes seda *lahkesti kasutada propaganda otstarbel välismaal Eesti Vabariigi aastapäeva puhul ja hiljemgi*, ning andes kaasa soovitusi, et sisu kohaselt sobib kirjutis eeskätt Rootsis ja Soomes, aga võib-olla ka Inglismaal ja Ungaris. Samuti palus ta lisada mõningaid häid pilte, näiteks Tallinnast, Narvast ja Petseri kloostrist, kuna välisajakirjadel olevat piltide vastu eriline huvi.³⁷¹ Kirjutises *Eesti turismimaana* tutvustati vabariiki omanäolise piirkonnana Ida ja Lääne piiril, mis kuulub iseloomult siiski enam läände kui itta,

³⁷⁰ S. Kaasik. Lk 133.

Tallinna aga nimetati Põhjamaade Nürnbergiks. Tõsteti esile nii ajaloolise väärtusega kohti ja mälestusmärke (nt Narva kui muuseum ja elav mälestus endistest suurtest aegadest) kui Eesti kaunist puhast loodust ja head tervistkosutavat õhku.³⁷²

Enamlevinud kirjutised, mida propagandatalituse vahendusel ja heakskiidul Eesti piiride taga levitati, olid näiteks Jüri Uluotsa *Eesti agraarjalugu*, Rudolf Parise *Eesti kunst*, kirjutised *12. märtsi album* ja *Kuidas valitsetakse Eestit*.³⁷³ Välisriikides materjalide kasutamise hõlbustamiseks hakati neid järjest enam saatma võõrkeelsetena, eeskätt saksa keeles. Tüüpilisteks kirjutisteks olid *Estland von Heute, Die politische und landwirtschaftliche Entwicklung Estlands seit 1934, Über die Agrarreform in Estland, Die Umschulung der auf des Landwirtschaft lastenden Schulden in Estland, Die estnische Hauswirtschaftskammer – das Parlament der Hausfrauer, Über die Meliorationsarbeiten in Estland*. Need saadeti 1937. aasta alguses kasutamiseks näiteks Eesti saadikule Johan Markusele Varssavis ning saatkonnasekretäridele (atašeedele) Villem Kruusile Riias, Philipp Kaljotile Prahas, Richard Jöffertile Budapestis.³⁷⁴ Propagandatalituse informatsiooniosakonnas koostati ka veerandaastate ülevaateid – positiivses laadis kirjeldusi möödunud kuude jooksul Eesti Vabariigis toimunud arengutest. Need anti kasutamiseks välisministeeriumi pressibüroole, ETA-le, Eesti Esperanto Ühingule ja Eesti ringhäälingule edasitoimetamiseks peamiselt Põhjamaade, Läti ja Leedu ringhäälingutele.³⁷⁵ Sõnalise materjali kõrval vahendas RPT välismaale ka Eesti heliloojate orkestripartituure, heliplaate eesti muusikaga, kultuurfilme, pildimaterjale ja diapositiive. Samuti aidati kaasa Eesti ilukirjanduse levitamisele. Kui Lätis plaaniti Balti Ajakirjanikkude Liidu poolt Eesti kirjanduse antoloogiat välja anda, siis pöördus Eesti esindaja selles organisatsioonis, Postimehe tegevtoimetaja Jaan Kitsberg, RPT poole palvega välja osta ja tollivabalt Lätisse saata 17 Eesti kirjaniku teosed.³⁷⁶

Kahe maailmasõja vahel oli üle maailma populaarne esperanto keele õppimine ja kasutamine rahvusvahelises suhtluses, eeskätt kultuurivaldkonnas. Eesti tutvustamisel tegi suure töö ära Eesti Esperanto Ühing (ehk Liit), mis pöördus korduvalt RPT poole saamaks kirjutisi, mida oleks sobiv kasutada välisriikide esperantokeelsetes väljaannetes, ettekannetes ja raadiokõnedes, aga ka mõnes USA ülikoolis. Näiteks edastas Eesti Esperanto Liidu

³⁷¹ ERA. 1093- 1- 18. L 4.

³⁷² ERA. 1093- 1- 21. L 3.

³⁷³ ERA. 1093- 1- 18. L 8.

³⁷⁴ ERA. 1093- 1- 34. L 5.

³⁷⁵ Nt. ERA. 1093- 1- 21, 24, 30, 31, 36, 37, 38, 45 jt.

juhatuse esimees R. Kapper propagandatalitusele USA Sun Jet Sani ülikooli soovi saada andmeid Eesti poliitilise süsteemi kohta. Sel puhul saadeti talitusest 1935. aastal ilmunud tekst *Estonia. Population, Cultural and Economic Life*.³⁷⁷

Eesti ringhääling oli kontaktis naabermaade ringhäälingutega, kellele saadeti RPT koostatud veerandaastate ülevaateid, saades omakorda materjale vastu. Eesti ettepanekul sõlmiti augustis 1935. aastal Balti riikide ringhäälingute konverentsil Läti ja Leeduga kvartaliülevaadete üksteisele saatmise ja vastastikku avaldamise kokkulepe.³⁷⁸ Soomega hakati viimase initsiatiivil ülevaateid vahetama veel varem, 1935. aasta alguses. Koostöö oli üldiselt ladus, kuid siiski esines Soome poolset nurinat, et Eestist saadetud materjalid on ühekülgsest poliitilised, soovitakse aga rohkem teavet saada kultuurist ja sotsiaalsetest oludest.³⁷⁹ Süvenedes arhiivis leiduvatesse arvukatesse RPT poolt vahendatud ja koostatud materjalidesse, võib märgata, et vähemalt paaril esimesel aastal pärast Pätsi riigipööret olid need tõepoolest liialdatult poliitilised. Neis rõhutati, et Eestis 1934. aasta märtsis toimunu oli vältimatu ja et see ei ole kaasa toonud ärapöördumist demokraatlikult teelt. /.../ 12. märtsi 1934. a. pööre, millega Riigivanem K. Päts ja kaitseväge Ülemjuhataja J. Laidoner energiliselt ja kindlal käel, kuid mõõdukal viisil tegid rutulise lõpu nõndanimetatud vabadussõjalaste kihutustööle, sündis veerand tundi enne kodusõja algust.³⁸⁰ Nõnda kirjutati 1935. aasta esimeses ülevaates, niisiis aasta pärast pööret.

Kui veerandaastate ülevaateid Eesti poliitilisest, majanduslikust ja kultuurielust vahendasid propagandatalituse kaudu välisriikidesse peamiselt eespool mainitud asutused ja suuremad organisatsioonid, siis koostööd RPT-ga tegid ka mitmed välismaal elavad või seal pikemat aega reisil viibivad eestlased. Kunstnik E. Hallop pöördus talituse poole teatega, et kavatseb teha õppereisi Prantsusmaale, Itaaliasse, Hispaaniasse, Ungarisse jt maadesse ning ühtlasi sel ajal pidada esperantokeelseid loenguid, nn Eesti õhtuid. Sellel otstarbel palus ta propagandatalituselt abi diapositiivide ja sõnalise materjaliga varustamisel (teemadel: geograafia, ajalugu, etnograafia ja rahvakunst, vaatamisväärsused, suurtööstused). Ta mainis ka, et idee oli ta saanud rootslastelt ja ungarlastelt, kes on edukalt oma maadest rääkinud Eesti koolides.³⁸¹

³⁷⁶ ERA. 1093- 1- 18. L 19-31. Nendeks kirjanikeks olid: A. Gailit, K. A. Hindrey, J. Jaik, A. Jakobson, M. Jürna, A. Kivikas, O. Luts, M. Metsanurk, A. Mälk, R. Roht, K. Rumor, J. Semper, A. Tessa, A. H. Tammsaare, F. Tuglas, P. Vallak, E. Vilde.

³⁷⁷ ERA. 1093- 1- 18. L 9.

³⁷⁸ ERA. 1093- 1- 24. L 32.

³⁷⁹ ERA. 1093- 1- 24. L 2; 1093- 1- 30. L 21-23.

³⁸⁰ ERA. 1093- 1- 24. L 4 -18.

³⁸¹ ERA. 1093- 1- 18. L 6-7.

RPT-ga võttis ühendust ka eradotsent dr med M. Kask Bostonist, kes andis teada võimalusest ja soovist *Ühendriikide loetavamate ajalehtede kaudu Eesti nime heaks mõnda ära teha*, milleks tal oli vaja fotosid, kuna kõik muu saavat ta ise muretseda. Seesugune tutvustustöö olevat vajalik eriti põhjusel, et eeldatavasti üha enam USA turiste siirdub suviti reisile just Põhjamaadesse, kuna muu Euroopa tundub liiga rahutuna³⁸² Keegi H. Seppik saatis propagandatalitusele isegi statistilised andmed selle kohta, mida tema aastatel 1929-1935 Rootsis ja Norras Eesti populariseerimiseks korda oli saatnud. Rootsis oli ta korraldanud 163 loengut 16 500 osavõtjaga, Norras 28 ettekannet 11 000 kuulajaga, mis oli tema arvates kahtlemata kõvasti kaasa aidanud põhjamaalaste huvi kasvule väikese Eesti vastu.³⁸³

Kõige elavamad huvi Eesti tutvustamise, eriti muusika populariseerimise vastu näitas üles Brasiilias São Paolos elav eesti soost dirigent ja laulja Jüri Viinamägi, kes oli Riikliku Propaganda Talitusega kirjateel väga tihedas kontaktis, hankides nii kirjutisi kui Eesti heliloojate värskemad loomingut, mida ta ise orkestreeris ja esitas. 1938. aastal tähistas ta muusikalise esinemisega Brasiilia Haridusministeeriumi raadiojaamas oma 10 aastat kestnud viljakat tööd kodumaa tutvustamisel nii Brasiilias kui varemalt ka Saksamaal, Poolas, Lätis jm. Plaanides kodumaad külastada, soovis ta ühtlasi sel ajal kokku saada RPT juhataja Oidermaaga, et oma tegevusest põhjalikku aruannet anda ja edasisi kavasid esitada.³⁸⁴ São Paolo eestlaskonnas peeti Jüri Viinamäest väga lugu, kuid midagi oli tema vastu sealsel Eesti Vabariigi aukonsulil, norralasel Finn B. Arnesenil. Konfliktide tõttu oli Viinamägi valmis Brasiiliast lahkuma, mille puhul ajakiri *Välis-Eesti* avaldas kahetsust, et Jüri Viinamäega kaotab São Paolo eestlaskond oma agarama ja vaimustatuma tegelase muusikalisel ja rahvuslikul alal, kes käremeelse patrioodina ei tunnustanud kompromisse.³⁸⁵

Organisatsioonide, asutuste ja Jüri Viinamäe taoliste Eesti maailmakaardile viimisest huvitatud patriootidega koostöös olles oli Riiklikul Propaganda Talitusel võimalus Eesti tutvustamiseks nii mõndagi ära teha. Kindlasti muutus pärast RPT loomist Eesti välispropaganda organiseeritumaks ja kontrollitumaks, kui see oli olnud varasematel aastatel. Kuid sellealane tegevus oli siiski vaid kõõmes siseriikliku informatsiooni kontrolli ja propagandatöö kõrval.

³⁸² ERA. 1093- 1- 18. L 11.

³⁸³ ERA. 1093- 1- 18. L 14-18.

³⁸⁴ ERA. 1093- 1- 44. L 3.

³⁸⁵ ERA. 1093- 1- 54. L 27. São Paolo eestlaskonda lõhestanud konfliktid võtsid 1939. aasta kevadel-suvel õige ägedad pöörded; kahte leeri jagunenud eestlased avaldasid sealses ajakirjanduses üksteise kohta mustavaid artikleid, mis ühtlasi mõjusid halvasti Eesti riigi mainele. Propagandatalitus oli varustatud üksikasjalike materjalidega selle skandaali kohta (säilik nr 54).

Propagandatalituse ülesannete hulka kuulus ka kursisolemine välis-ajakirjandusega, eeskätt kõigega, mis puudutas Eestit. Informatsiooniosakonnas tegeldi pidevalt välisajakirjandusest ülevaadete koostamisega, millise töö tõelist mahtu näitab sellealaste arhivaalide hulk ja mahukus RPT fondis.³⁸⁶ Sama käib ajaleheväljalõigete kogumise kohta.³⁸⁷ Neid hangiti väga paljudest erinevatest väljaannetest – naaberriikide, enamuse Euroopa riikide ja USA tähtsamatest päeva- ja õhtulehtedest. Ajaleheväljalõigete hankimiseks seati esialgu sisse eriline kord. 1935. aasta alguses anti Akadeemilise Kooperatiivi Ajalehe Väljalõigete Büroole korraldus saata alates 1. aprillist Valitsuse Informatsiooni ja Propaganda Talitusele välisajalehtede väljalõikeid, mis sisaldavad *enam-vähem olulise tähtsusega teateid või kirjutisi Eesti kohta*.³⁸⁸ Kuid juba septembris andis viimaseid päevi talituse juhatajaks olnud Hugo Kukke uue käsu – lõpetada väljalõigete tasuline saatmine kuni uute korraldusteni.³⁸⁹ See on ilmselgelt seoses VIPT-i reorganiseerimisega RPT-ks. Hoolimata Akadeemilise kooperatiivi ettepanekust propagandatalitusele jätkata väljalõigete tellimist, kuna see on oluline Eesti välispropaganda korraldamiseks,³⁹⁰ nähtub arhiiviallikatest, et RPT seda ilmselt enam ei teinud. Tõenäoliselt hakati väljalõikeid koguma talituse informatsiooniosakonnas kohapeal.

Välisajakirjanduse ülevaateid andis propagandatalitus edasi Eesti ajalehetoimetustele avaldamiseks. Kuid leidis ka sellist informatsiooni, mille avaldamist ei lubatud. Selline võis olla näiteks Eesti kohta välisajalehtedes ilmunud negatiivne teave. Kui Rootsi parempoolsed ajalehed, mis valdavalt suhtusid Eestisse poolehoiuga, selge sõnaga kirjutasid, et võimalik Rootsi ja Eesti poliitilise koostöö on välistatud, sest *palju enam kui salapiiritust ei ole ju tähendatud Vabariigil Rootsile pakkuda*, siis seda infot RPT Eesti ajalehtedes avaldada ei lubanud.³⁹¹ Tihti anti siiski avalikkusele teada, mida Eesti kohta halba või ebasoovitavat oli kirjutatud, kuid kindlasti kaasnes sellega propagandatalituses kirjutatud selgitav ja negatiivset ümberlukkav lisa. Iseenesest mõistetavalt olid lähinaabrite Rootsi ja Soome ajalehed talituses kõige enam luubi all. Eestit arvustati neis peamiselt autoritaarse korra pärast, eriti kriitiline oli Rootsi pahempoolne ajakirjandus. Omapärase iseloomustuse, mis avaldati ka mõnes Eesti lehes, oli Eesti uue riigikorra kohta andnud aga Hispaania ajaleht *El Noticiero: Huvitavaks üksikasjaks selles korras on, et hoolimata sellest, et ta on autoritaarne, ta püsib*

³⁸⁶ ERA. 1093- 1- 147...169.

³⁸⁷ ERA. 1093- 1- 170...216.

³⁸⁸ ERA. 1093- 1- 22. L 4.

³⁸⁹ ERA. 1093- 1- 22. L 13.

³⁹⁰ ERA. 1093- 1- 22. L 14.

³⁹¹ ERA. 1093- 1- 26. L 27-36.

*demokraatlikuna, ja hoolimata sellest, et kogu võim on koondunud üheainsa inimese kätte, tal pole midagi ühist diktatuuriga.*³⁹²

Vahetevahel komandeeriti talituse töötajaid ka välisreisidele, et nad tooksid otseseid muljeid ning teateid sellest, millest välislehed vaikisid või moonutatud infot andsid. Rohkem oli välisinformatsiooni kontrollimine otse loomulikult välisministeeriumi töö, seal vaadati üle kõik ametlikult ETA kaudu ajalehtedele edastatavad teated.³⁹³ Alles aastateks 1938-1939 kujunes RPT välisuudiste avaldamise juhtimisel niisama mõjukaks kui välisministeerium.

³⁹² ERA. 1093- 1- 26. L 18-21.

³⁹³ **H. Harro.** 1994. Lk 92.

5. Propagandatalitus ja piirimaade küsimus

Propagandatalituse valitsusalasse kuulus ka tegelemine haridus-, kultuuri- ja sotsiaalküsimustega piirimaades. Enne talituse loomist oli see olnud üks haridus- ja sotsiaalministeeriumi tegevusvaldkondi. Võib arvata, et kontroll riigi piirialadega tegelemise üle viidi talituse pädevusse, kuna just neis piirkondades oli riigivõimu jaoks eriti tarvilik arendada ja hoida sobivat meelsust.

Piirimaadena olid Eestis määratletud Petserimaa, Narvatagused vallad ja väikesaared; huvitaval kombel paigutati selle mõiste alla aga ka mõned Eesti asundused Lätis,³⁹⁴ kuigi sisuliselt ei saa neid kuidagi Eesti riigi piirialadena käsitleda. Nii hõlmas näiteks Piirimaade Seltsi tegevus muuhulgas Lätis Lutsimaal (Ludza) asuvaid valdavalt eestlastest elanikkonnaga külasid, kuigi peatähelepanu oli siiski pööratud Petserimaale.

Piirimaade küsimus ei olnud sugugi mõni Pätsi režiimi ajal esiletõstetud valdkond, vaid sellega hakati väga intensiivselt tegelema Eesti riigi loomisest saadik. Teatavasti sai Eesti Vabariik Tartu rahulepinguga oma koosseisu peale nõ ajaloolise eestlastega asustatud territooriumi ka Petserimaa ning kitsukese maariba ida pool Narva jõge. Uute idaalade ajalugu, madalam arengutase ja rahvastiku koosseis eristasid neid oluliselt ülejäänud Eestist, mistõttu Narvataguse ja Petserimaa integreerimine ülejäänud riiki kujunes Eestile sõdadevahelisel perioodil äärmiselt tähtsaks ülesandeks. Põhjalik käsitus piirimaade ajaloost ning nende integreerimisest Eestiga käesoleva uurimistöo raamesse muidugi ei mahu, kuid olgu siin välja toodud mõningad põhijooned.

1922. aasta üldrahvaloenduse järgi elas Petserimaal 60 848 inimest, kellest 63,8% olid venelased, 31,9% eestlased (neist setusid 77,7%), 4,2% lätlased, 0,1% sakslased.³⁹⁵ 1934. aastaks oli venelaste osakaal 64 712 elaniku seas praktiliselt sama suur – 63,4%. Eestlasi oli 33,9%, kuid setude osakaal neist oli vähenenud 61,4%-le, põhjuseks peamiselt eestlaste

³⁹⁴ ERA. 1093- 1- 341.

³⁹⁵ Setumaa: Maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus. Toim. A. Tammekann. Tartu, 1928. Lk 40; **L. Reissar**. Lk 122.

sisseränne Petseri linna. Lätlaste osakaal oli vähenenud 2,3%-le Lõuna (Laura) valla lõunaosa Lätile loovutamise tõttu.³⁹⁶ Eesti riigi seisukohalt oli probleemiks esiteks see, et kõigis Petserimaa 4 suurvallas (Irboska, Petseri, Pankjavitsa, Slobodka) olid eestlased vähemusrahvuseks. Riigivõim soovis loomulikult tugevdada eestluse positsiooni maa piirialadel. Selle saavutamisele aitas suuresti kaasa 1922. aasta vallareform, millega moodustati 4 valla asemel 11 valda: Irboska (Linnuse), Järvesuu, Kulje (Kalda), Laura (Lõuna), Mikitamäe (Mäe), Obinitza (Meremäe), Pankjavitsa (Rootova), Petseri, Satseri(nna), Senno ja Vilo. Elanike arvult vastasid Petserimaa vallad nüüd enam-vähem ülejäänud Eesti valdade keskmisele suurusele. Reformi tulemusena olid eestlased-setud enamuses neist valdadest viies – Järvesuus, Meremäel, Mäel, Satseri(nna)s ja Vilos, ning said sellega seoses edaspidi ka kohalikus omavalitsuses rohkem sõnaõigust.³⁹⁷ Kuid esmatahtsaks ülesandeks sai nüüd panna paljud oma rahvuses kahtlevad setud end eestlastena identifitseerima.

Lisaks rahvastiku koosseisust tulenevatele probleemidele seisis Eesti riik Petserimaal ja Narvatagustel aladel vastamisi paljude raskustega, millest olulisimad olid ülejäänud riigist palju madalam hariduse ja kultuuri tase (nt oli pool rahvastikust kirjaoskamatu), oluliselt viletsam majanduslik olukord, vene rahvusest ametnike negatiivne suhtumine uude võimu ning sellele vastutöötamine. Nende probleemide leevendamiseks ja kaotamiseks astus riigivõim mitmeid samme, näiteks koolidevõrgu märgatav laiendamine, reformid kirikuelu valdkonnas, Setumaa elanikele perekonnanimede andmine, venemeelsete ametnike asendamine eestimeelsetega jne. Peale riigi- ja vallaametnike lõi Eesti rahvuskultuuri edendamises ja valgustustöös kaasa hulk vabatahtlikke eestimeelseid inimesi, kellest osa olid koondunud Piirimaade Seltsi.³⁹⁸

Piirimaade Selts loodi Eesti valitsuse poolt 1924. aastal,³⁹⁹ eesmärgiks rahvusliku valgustustöö, seltsiliikumise, ühistegevuse organiseerimise jms abil kaasata riigi mahajäänumaid ja suures osas muukeelse elanikkonnaga asustatud alasid rohkem Eesti poliitilisse ja kultuuriellu ning aidata kaasa piirimaade kultuuri- ja majanduselu arendamisele. Selts kuulus siseministeeriumi, hiljem aga RPT alluvusse. Pole kahtlust, et väga suur töö piirialadel oli nii riigivõimu kui vabatahtlike poolt ära tehtud juba 1920. aastatel, enne käesolevas uurimuses käsitletavat perioodi.

³⁹⁶ Samas. Lk 122-124.

³⁹⁷ L. Reissar. Lk 101-102, 126; K. Alenius. Lk 2309-2310.

³⁹⁸ K. Alenius. Lk 2311-2312.

³⁹⁹ ERA. 1093- 1- 337. L 30; K. Lõuna. 2003. Lk 98.

Hoolimata 10-aastasest küllaltki jõulisest tegevusest piirialade integreerimise valdkonnas, pandi valitsuse otsusega 29. maist 1929 veel kord paika piirimaade kultuuritöö eesmärkide saavutamiseks pikema aja jooksul ettevõetavad sammud.⁴⁰⁰

1. tuleb toetada koolide ehitamist, korraldamist, varustamist sisseseadete ja õppevahenditega, kutsekoolide võrgu loomist, rahvamajade jt vajalike hoonete ehitamist, kirjanduse soetamist;
2. on vaja toetada kursuste ja pühapäevakoolide korraldamist, haridusseltside asutamist, rahvahulkade kasvatamist, kultuuriorganisatsioone, ühistegeliste asutuste loomist, majanduselu tervendamist ja kõigeks selleks kohalike tegelaste ettevalmistamist;
3. võimaluse korral tuleb ametisse seada kultuurinõunikud, kes töötaksid haridus- ja sotsiaalministri juhtimisel kooskõlas omavalitsusorganite ning eraorganisatsioonidega ning oleksid nõuandjaiks, algatajaiks, rahva isetegevuse juhtijaiks ja õpetajaiks kursustel.

Valitsuse otsus 1934. aasta novembris kinnitas lisajuhtnõõrid kultuuri- ja rahvuspoliitika edendamiseks piiriäärsetel maalidel.⁴⁰¹

1. Ülesandeks on tõmmata sealne elanikkond ja juhtkond nende kasvatuses ja tegevuses igakülgsest Eesti riigi sihtide teenistusse, tõstes piiriäärsete maade kultuuri sisemaa kultuuri tasemele, toetades haridustööd koolides ja väljaspool kooli ning teostades riiklikult vajalikud nõuded kasvatustöö, omavalitsuste, seltskondlike ja majanduslike asutuste ning usuelu juhtijate suhtes.
2. Nende ülesannete täitmiseks tarvilikud kavad ja ettepanekud, mis esitatakse valitsusele, kaalub läbi ministritevaheline komisjon, kuhu kuuluvad siseminister (kellel on algatusõigus) ning haridus-, sotsiaal- ja majandusminister. Komisjon võib aga oma tööst osa võtma kutsuda ka teisi isikuid ning organisatsioonide esindajaid.

Piiriäärsete maade kultuuri- ja rahvuspoliitika ülesannete edendamiseks riigieelarvest eraldatud raha tarvitati mainitud komisjoni ettepanekul ja valitsuse otsusel. 1935. aasta 1. aprillist alates kirjutati vastavad summad siseministeeriumi eelarvesse ning nende kasutamise ettevalmistav asjaajamine kuulus Valitsuse Informatsiooni ja Propaganda talitusele.⁴⁰² Põhilise osaga neist summadest finantseeriti Piirimaade Seltsi tegevust. Summad olid küllaltki märkimisväärsed ja kasvasid aasta-aastalt jõudsasti. Kui 1935. aastaks eraldati piirimaade tarvis 15 000 ning lisaelarvega veel 17 640 krooni,⁴⁰³ siis 1938. aastaks oli summa kasvanud

⁴⁰⁰ ERA. 1093- 1- 337. L 5.

⁴⁰¹ ERA. 1093- 1- 337. L 1.

⁴⁰² ERA. 1093- 1- 337. L 1.

⁴⁰³ ERA. 1093- 1- 346. L 11-17; RT 1935, 27, 239 ja RT 1935, 84, 706.

kokku 62 500-le kroonile⁴⁰⁴ ja 1939. aastaks 85 000-le kroonile.⁴⁰⁵ Osalt võib sellest kasvutendentsist ehk välja lugeda riigivõimu püüdu tagada piirialade elanikkonna lojaalsust Eesti riigi suhtes neil rahututel aegadel.

Nagu paljudes muudeski oma tegevusvaldkondades, oli ka piirimaade kultuuri edendamise alal RPT-l peamiselt kontrolliv ja suunav funktsioon. Propagandatalituses tegeles piirimaade küsimusega eraldi ametnik – piirimaade sekretär, kellena töötas kord Samuel Sommer, kord Osvald Viirsoo.⁴⁰⁶ Piirimaade sekretäri ülesandeks oli piiripoliitika kavade ja eelarvete koostamine, piirialadel ürituste ja aktsioonide korraldamine, propaganda ja järelvalve, koguduste reform piirimail, kooliküsimused, rahvuskultuuripäevad, Piirimaade Seltsi tegevuse suunamine ja arendamine, eestlaste kogukondade toetamine Lätis ning kõik väliseestluse ja Välis-Eesti Ühinguga seonduv.⁴⁰⁷

Peamine tegeliku töö tegija piirialadel oli juba 10 aastat tegutsenud Piirimaade Selts, mis pidi aga nüüdsest esitama propagandatalitusele aruandeid oma tegevuse ja riigieelarvest saadud raha kasutamise kohta. Hiljem, 1938. aasta detsembris, loodi valitsuse juurde veel Piirimaade Komitee piirimaade elanikkonna haridusliku ja kultuurilise taseme tõstmise, põllumajandusmaaga varustamise, tööpuuduse kõrvaldamise ja töövahenduse teostamise ning piirimaade muude elualade arendamise küsimuste läbiarutamiseks. See koosnes peaministri esimehena, siseministri esimehe asetäitjana, sõja-, haridus-, majandus- ja põllutöoministri ning peale selle ministritest, kelle alasse puutuvad küsimused olid komitees arutusel. Koosolekutest võttis osa ka propagandatalituse juhataja, esialgu üksnes sõnaõigusega, alates maikuust 1939 otsustusõigusega. Koosolekutele võidi kutsuda muidki asjatundjaid, kes võtsid samuti osa sõnaõigusega. Komitee asjaajamist korraldas siseministeerium. Selle ülesandeks oli kõigi temale esitatud või tema poolt algatatud küsimuste läbiarutamine ja seisukoha võtmine. Komitees heakskiidetud ja teadmiseks võetud otsused kuulusid peaministri korraldusel esitamiseks valitsusele või elluviimiseks vastavate ministrite kaudu seadustes ettenähtud korras.⁴⁰⁸

Alates propagandatalituse loomisest allus Piirimaade Seltsi peasekretär oma tegevuses sellele riigiasutusele. Sel ametikohal oli juba varem pikka aega töötanud Samuel Sommer, alates 1938. aastast sai sekretäriks luteri usu pastor Valter Karl Viks.⁴⁰⁹ Eraldi ametikoha täitis

⁴⁰⁴ ERA. 1093- 1- 361. L 1; RT 1938, 25, 207 ja RT 1938, 105, 908.

⁴⁰⁵ ERA. 1093- 1- 364. L 10-12; RT 1939, 29, 207 ja RT 1939, 114, 881.

⁴⁰⁶ ERA 1093- 1- 3. L 41-42; 1093- 1- 438. L 1-2, 11.

⁴⁰⁷ ERA 1093- 1- 246. L 1-5.

⁴⁰⁸ ERA 1093- 1- 361. L 4.

⁴⁰⁹ K. Lõuna. 2003. Lk 109.

seltsi Petserimaa sekretär.⁴¹⁰ Piirimaade Seltsi auliikmed olid Konstantin Päts ja Kaarel Eenpalu.⁴¹¹ Seltsi tegevusega olid tihedalt seotud näiteks Villem Ernits ja Oskar Loorits. Viimane oli sageli vahendajaks riigilt raha taotlemisel mõne seltsi ettevõtmise jaoks. Samas võttis Loorits oma rohketes kirjades propagandatalituse juhatajale mitmel korral teravalt sõna nii Piirimaade Seltsi kui selle sekretäri suhtes. Seltsi tegevuse kohta leidis Loorits, et Lutsimaa asemel tuleks hoopis rohkem tähelepanu pöörata tegelikele piirialadele, et lätlased ei saaks sealseid eestlasi *osavasti meelitustega haneks võtta*.⁴¹² Korduvalt kaebas ta kirjades RPT-le, et vananev seltsi sekretär Sommer on oma ametikohal ebakompetentne ja laisk.⁴¹³ Samuti oli Loorits väga vihane selle üle, et Sommer hoidis setu vanavarakogusid pikemat aega oma Petseri suvilas, kuigi Piirimaade Selts oli need deponeerinud Eesti Rahvaluule arhiivi.⁴¹⁴ Kõige kummalisem kogu asjaloo juures oli aga Riigikohtu otsus, mis Sommeri käitumist sedavõrd väärtusliku pärandi suhtes justkui õigustanuks sellega, et tühistas Muinsuskaitse Nõukogu otsuse 30. aprillist 1935 setu vanavarakogude muinsuskaitse alla võtmise kohta.⁴¹⁵

Piirimaade Selts arendas piirialadel üpris laiaulatuslikku kultuurialast tegevust: asutas hulgaliselt pühaäevakoole, raamatukogusid, laenu-hoiuühisusi, ühispiimatalitusi, tarvitajateühisusi, põllumeeste-, haridus- ja spordiseltse, korraldas rahva- ja laulupidusid, kontserte, näitusi, koosolekuid, avalikke ettekandeid ning mitmesuguseid majapidamis-, käsitöö-, kangakudumis-, aiandus-, põllumajandus-, karjakasvatus-, linnukasvatus-, näitemängu- jm kursuseid. Samuti toetas selts rahaliselt paljusid haridus- ja heategevusasutusi – koole, kursusi, muuseume, raamatukogusid, lugemistubasid, laste varjupaiku. Selts isegi propageeris piirimaade ja sealse rahva teaduslikku uurimist ning tegeles vanavara kogumisega. Omapärased ettevõtmised olid veel õppereisid piirimaile ja asundustesse ning sealt omakorda siseriiki.⁴¹⁶

Ühe näitena taolistest üpris sagedastest ekskursioonidest võiks välja tuua 1939. aasta aprillis toimunud Narvataguse Rändrahvaulikooli väljasõidu Tallinna. Seda, nagu paljusid teisi selliseid ettevõtmisi, finantseeris RPT Piirimaade Seltsi kaudu, võimaldades tasuta kohalesõidu. Kõne all olevast ekskursioonist võttis osa 26 vene rahvusest noort inimest peamiselt Vasknarvast. Külastati Tallinna vanalinna, toomkirikut, õigeusu katedraali,

⁴¹⁰ Sel kohal on arhiiviallikate järgi 1937. aastal ametis Paul Vahi (ERA 1093- 1- 358).

⁴¹¹ K. Lõuna. 2003. Lk 98.

⁴¹² ERA. 1093- 1- 336. L 36.

⁴¹³ ERA. 1093- 1- 336. L 36; 1093- 1- 339. L 11, 19 jm.

⁴¹⁴ ERA. 1093- 1- 341. L 59-67.

⁴¹⁵ ERA. 1093- 1- 341. L 59-67.

⁴¹⁶ ERA. 1093- 1- 341. L 6b; 1093- 1- 347. L 2-8.

Riigikogu hoonet, Pikka Hermanit, Kadrioru lossi, Estonia teatrit, Sõjamuuseumi ja ETK tehaseid Narva maanteel. Sõidu kohta RPT-le tehtud aruandes peetakse tähelepanuväärseks seda, kuivõrd põhjalikult ekskursioonist osavõtjad külastatavaid paiku vaatasid, olles eriti huvitatud tehastest.⁴¹⁷ Sarnaseid ekskursioone ja väljasõite korraldati propagandatalituse ja Piirimaade Seltsi poolt mitmeid.

Nagu nähtub ka arhiiviallikatest, läks põhiosa propagandatalituse poolt piirimaade toetuseks suunatud summadest Petseris ja Narvatagustel aladel elavate eestlaste kogukonna kooli- ja kirikuelu edasiseks arendamiseks ja ümberkorraldamiseks. Hoolimata Eesti riigi loomisest saadik piirialadel toimunud eestistamisest (sh reformidest haridus- ja usuelu valdkonnas), leidis riigivõim veel 1930. aastate keskelgi, et Petserimaa põliselanikud, setud, kippusid kohati ikkagi venestuma, võttes vene keele kodukeeleks ja endale venepärased perekonnanimed. Põhjast nähti eelkõige selles, et eesti riigikeel ei olnud ikka veel kõikjal ametlikuks suhtluskeeleks saanud. Kui koolid ja ametiasutused üldiselt ikka tegutsesid eestikeelsetena ja eestimeelsuse huvides, siis segakogudusega kirikutes pidid eestlased enamasti käima venekeelsetel jumalateenistustel. Seetõttu üha suurenes vajadus iseseisvate eesti koguduste järgi, mida seni oli ainult kaks. Eesti ja segakogudused kuulusid Eesti Apostliku Õigeusu Kiriku Petseri praostkonda, vene kogudused aga 1924. aastal loodud EAÕK Narva piiskopkonda.⁴¹⁸ 1935. aastal esitas Eenpalu valitsusele kava, mille järgi pidi seni Petserimaal tegutsenud 2 eesti (Petseri Eesti Püha Neitsi Maarja kogudus ja Luhamaa kogudus), 11 sega- ja 5 vene (Lisja, Irboska Jumalaema, Senno, Petški ja Štšemeritsa) kogudust ümber kujundatama 6 eesti ja 13 vene koguduseks, mis ka samal aastal aset leidis.⁴¹⁹

Mitmete eesti koguduste jaoks oli probleemiks oma kiriku ja kogudusehoonete puudumine. Petseri Neitsi Maarja koguduse (loodud 1931) liikmed pidid veel 1934. aastalgi koos käima kloostri kirikus, mistõttu leiti, et neile tuleks anda üks kahest Petseri linna vene koguduse kirikust.⁴²⁰ EAÕK eesti koguduste kiriklate ehitamise või neile hoonete ostmise finantseerimiseks kulus märkimisväärne osa riigieelarves piirimaade toetuseks määratud rahast. Näiteks 1937. aasta eelarvest eraldati Mõla apostlik-õigeusu eesti kogudusele 5000, Narva Eesti Nikolai kogudusele 5000, Satserinna eesti kogudusele 10 600 ja Petseri Neitsi Maarja kogudusele 13 500 krooni. Ja EAÕK-le endale eraldati piirimaadel usuelu korraldamiseks ligi 20 000 krooni aastas, mis oli tõepoolest väga suur osa piirialade toetuseks

⁴¹⁷ ERA. 1093- 1- 362.

⁴¹⁸ K. Lõuna. 2003. Lk 44.

⁴¹⁹ ERA. 1093- 1- 338. L 161-163; 1093- 1- 346. L 11-16.

⁴²⁰ ERA. 1093- 1- 337. L 13.

määratud summadest.⁴²¹ See näitab, et riigivõim mõistis väga hästi, kust suunast tuleb piirimaade elanike eestistamisele eelkõige läheneda. Kuna setud olid rahvakild, kelle enesekontseptsioon lähtus peamiselt nende usust (õigeusk), siis peetigi riiklikult kõige olulisemaks just nende usuelu korraldamist, et sellega venestumistendentse ära hoida. Haridus- ja seltsielu korraldamiseks määratud summad olid juba märksa tagasihoidlikumad.

Seni on RPT seotusest piirimaade küsimusega olnud juttu peamiselt Petserimaa näitel, kuid üht-teist tehti riigivõimu toetusel ära ka Lāti alal asuvates eestlaste asundustes. Lāti 1930. aasta rahvaloenduse andmetel elas Lāti alal 5929 eestlast, kes 15 omavalitsuses moodustasid üle 5% elanikkonnast.⁴²² Eesti riigivõim toetas suuremates Lāti eestlaste asundustes seltside, algkoolide, raamatukogude, pühapäevakoolide jms rajamist, eesti lastele eestikeelse hariduse võimaldamist, koolidele õppevahendite muretsemist, eestikeelse kirjanduse Lätisse saatmist, kehvemal järjel olevate andekate laste hariduse toetamist, aga isegi Lāti külades elavate eesti laste jõulupuude korraldamist.⁴²³ Samuti finantseeriti huvi- ja õppereiside korraldamist Lāti eestlaste asundustest Tallinna, Tartu, Pärnu jt kohtadesse mitmesugustele üritustele. Selleks oli valitsuse otsusega RPT kasutusse määratud igal aastal mitusada tasuta sõidu piletit raudteel kolmanda klassi vagunites.⁴²⁴

Piirimaade küsimus haakus propagandatalituse tegevusega siiski suhteliselt vähe. Piirialade arendamisele ja eestistamisele oli Eesti riik väga suurt tähelepanu pööranud juba oma rajamisest saadik, ammu enne, kui loodi RPT. See, et piirimaade küsimusega tegelemine seati hiljem propagandatalituse pädevusse, on päris loogiline asjade käik. Rahvusluse propaganda ning võimule sobiva meelsuse arendamine ja hoidmine oli ju RPT töötajate leib, olgu siis siseriigis või äärealadel. Piirialadel oli aga rahva toetus Eesti riigivõimule julgeoleku kaalutlustel eriti oluline.

⁴²¹ ERA. 1093- 1- 347. L 14; 1093- 1. 350. L 5.

⁴²² ERA. 1093- 1- 352. L 22.

⁴²³ ERA. 1093- 1- 341. L 6b; 1093- 1- 350. L 17; 1093- 1- 353; jne.

⁴²⁴ ERA. 1093- 1- 354.

Kokkuvõte

Propaganda kui nähtuse ajalugu ulatub aegade hämarusse, vanade tsivilisatsioonideni välja. Propaganda on läbi ajaloo olnud üks tööriist valitsejate käes, mille abil alamaid kontrollida. Selle eesmärgiks on alati olnud mõjutada inimeste arvamusi ja tegutsemist mõjutajale meelepärases suunas, kuid olemus ja vahendid on aja jooksul suuresti muutunud ja arenenud. Klassikalise propaganda kõrgajaks võib lugeda 20. sajandi maailmasõdu ja külma sõja aastakümneid. Alates Saksamaa natsionaalsotsialistide propagandast on terminil küljes halb kõla, millest see pole senini vabanenud. Tänapäeval kutsutakse propagandat enamasti teiste nimedega ning sel on palju erivorme alates klassikalisest poliitilisest propagandast, lõpetades inimesi igapäevaelus kõige enam mõjutava reklaamiga.

Käesolev magistritöö käsitleb riiklikku poliitilist ja kultuuripropagandat Eesti Vabariigis autoritaarsel ajastul. 1934. aastal pidas kõrgem võimuladvik vajalikuks luua uus riigivõimuorgan – propagandatalitus, mis tegutses Eesti iseseisvusaja lõpuni. Peab tõdema, et riiklikku propagandat tegev spetsiaalne institutsioon oli Eestis ainuomane just autoritaarsele ajajärgule ning demokraatliku korra jätkudes poleks seda ilmselt loodud. Demokraatia oludes ei oleks sarnane siseriiklik informatsiooni- ja propagandaalane töö ka mõeldav olnud. Välispropagandaks polnud Eesti sugusel väikeriigil samuti kuigivõrd otstarbekas spetsiaalset propagandaasutust rajada, kuna sel alal piisas välisministeeriumi ja –saatkondade tegevusest.

Tuleb nõustuda mitmete uurijate seisukohaga, et Riiklik Propaganda Talitus loodi eelkõige eesmärgiga toetada tollast mittelegitiimset võimu. See institutsioon toimis nõ ühe režiimi püstihoodva talana või kaitsekilbina tagaplaanile tõrjutud opositsioonijõudude vastu. Propagandatalitusele oli ette nähtud teatud mõttes puhvri roll. Talitus pidi valitsuse tegevust rahvale võimalikult positiivses valguses näitama, samuti tuli tal summutada või elimineerida opositsiooniliste ringkondade kriitikat võimu suhtes. RPT oli kahtlemata valitsuse tööriist, üks autoritaarse korra võimuhooBADest.

Propagandatalitust juhtis selle tegevusaja jooksul kolm meest: Hugo Kukke (1934-1935, 1937), Ants Oidermaa (1935-1937, 1939-1940) ja Edgar Kigaste (1937-1939). Talituse töötajateks püüti leida võimuladvikule võimalikult kuulekaid ja lojaalseid inimesi, kusjuures nii mõnigi neist oli üsna hiljutine ülejooksik vastasleerist. Näib, et alati polnudki kõige tähtsam, kuivõrd võimekad ja intelligentsed RPT ametnikud olid, kuigi teatud eeldused tsensori- või propagandistitööks olid kindlasti vajalikud. Liialt iseseisev mõtlemine ehk ei tulnudki neile kasuks, kuna enamus käske ja ideid tuli nagunii pea- ja siseminister Kaarel Eenpalu poolt. Oluline oli need käsud kuulekalt ellu viia ja ideed tulemuslikult realiseerida.

Kuigi propagandatalitus tegutses kolme erineva nime all ja ka selle struktuuris tehti korduvalt ümberkorraldusi, jäid selle organi funktsioonid põhijoontes samaks. Talituse tööülesanded jagunesid kolme suurema valdkonna vahel, mis olid aga omavahel tihedasti seotud, nii et on keeruline vahet teha, kus lõppes üks ja algas teine. Esimene ja tollase riigivõimu jaoks ilmselt kõige olulisem RPT ülesanne oli laiaulatuslik riiklik teabealane tegevus – avalikkuse informeerimine valitsusasutuste tööst ning ajakirjanduse ja ringhäälingu reguleerimine ettekirjutuste ja piirangute abil. Teise tähtsa valdkonna moodustas propagandatalituse tegevus kultuurialal – peamiselt rahvusühtsust rõhutavate suuraktsioonide algatamine ja läbiviimine, samuti piirimaade kultuuriküsimustega tegelemine. Otse loomulikult sisaldas talituse kultuuripropaganda tubli annuse poliitilist varjundit ning veel tugevam poliitiline propaganda oli seotud rahvuslike tähtpäevade üleriigilise pühitsemisega RPT koordineerimisel. Talituse kolmanda töövaldkonna ehk otsese poliitilise tegevuse üheks eesmärgiks oli ülemaalse rahva kõiki kihte haarava *erakonna* – Isamaaliidu – loomine, mis suures osas viidigi läbi mõnede talituse töötajate poolt, kes olid ühtlasi selle organisatsiooni asutajaliikmed.

Esimese tegutsemisaasta jooksul (1934-1935), Valitsuse Informatsiooni ja Propaganda Talituse nime all, ei olnud organi tegevus veel kuigivõrd tulemuslik ja mõjukas. Vaba sõna piiramiseks ja ajakirjanduse ohjamiseks vajati rohkem aega, suuremad aktsioonid aga alles hakkasid käivituma. Pealegi kohtas uus asutus palju vastu- ja halvakspanu. Ilmselt oli VIPT ümberkorraldamine RPT-ks ning sellele oma tegevuses suurema iseseisvuse andmine toonase riigivõimu seisukohalt õigustatud samm.

Järgnevate aastate jooksul muutus Riiklik Propaganda Talitus oma töös üha mõjukamaks ja järjekindlamaks. Talitusest kujunes ministeeriumilaadne valitsusasutus, mille tegevusel oli üha rohkem kaalu ja kust tulevad korraldused hakkasid järjest enam maksma. Seejuures ei või tähelepanuta jätta tõika, et RPT oli peaminister Kaarel Eenpalu kui selle asutuse tegeliku looja erilise hoole ja kaitse all. See asjaolu aitas kindlasti propagandatalituse

mõjukust kasvatada ja kindlustas sellele ka aasta-aastalt piisavalt suured summad riigieelarvest.

Mõjusaks ja tulemuslikuks kujunes propagandatalituse tegevus ajakirjandusvabaduste piiramisel. Trükivabadust piirava seadusandluse toel hoiti ilmuvaid väljaandeid tugeva kontrolli all. Talituses koostatud informatsioonimaterjalid ja talituse ettekirjutused said trükiajakirjanduse lahutamatuks osaks, mis kahtlemata kiskus ajalehtede sisulist kvaliteeti alla ja tegi need kohati üpris üheülalisteks. Samuti mõjutas propagandatalitus Eesti noore ringhäälingu kujunemist ja saatekava. Samas võib öelda, et välispropaganda alal ei etendanud Riiklik Propaganda Talitus kuigi tähtsat rolli.

Valitsuse poolt propageeritud rahvusühitsuse ja –terviklikkuse ideede väljendajaks praktikas said Riikliku Propaganda Talituse eestvõttel korraldatud ja suures osas selle poolt finantseeritud arvukad aktsioonid, kultuuriüritused ja rahvuslike tähtpäevade pühitsemised. Kuigi nende taga olid peamiselt poliitilised kaalutlused, ei vähendanud see nende positiivset eesmärki, mõju ja tagajärgi. Opositsiooniliste haritlaste ringkondade tugevast kriitikast hoolimata polnud neis ettevõtmistes keskmise Eesti inimese jaoks midagi taunimisväärset. Tavainimene arvatavasti enamasti ei tajunudki kuigivõrd teravalt viimaste aastate jooksul Eesti Vabariigis toimunud poliitiliste muutuste tähendust ja mõju riigi edasisele arengule ega osanud ka propagandatalitusest negatiivses võtmes mõelda.

Tuleb tõdeda, et rahvuslikud suuraktsioonid suutsid suurt osa rahvast kaasa haarata ja said ka paljude heakskiidu osaliseks. Nimede eestistamise, Eesti lipu levitamise, kodukaunistamise, Raamatuaasta ja mitmed rahvakunsti elustamise kampaaniad kandsid rahva jaoks kahtlemata positiivset tähendust. Ilma keskse koordineeriva ja korraldava asutusega, nagu RPT seda oli, poleks need ettevõtmised tõenäoliselt aset leidnud, vähemalt mitte nii suures ulatuses. Sellepärast ei olegi mõttekas siinkohal nii väga tähtsustada seda, et tol hetkel oli Eestis tegemist autoritaarse režiimiga. Propagandatalitus, mis oli küll eelkõige selle režiimi sünnitis ja tööriist, tegi teiselt poolt kõige rahvusliku esiletõstmisel nii mõndagi heas mõttes märkimisväärset ära.

Ka ülemaalsed pidustused rahvuslike tähtpäevade puhul olid igati normaalne ja positiivne nähtus, kuigi peab nentima, et nende juures ei olnud RPT olemasolu ja tegutsemine määrav, kuna neid pühitseti nagunii. Sama võib öelda ka propagandatalituse töö kohta piirimaade valdkonnas. Oli see ju olnud haridus- ja sotsiaalministeeriumi tegevusvaldkondi ning realselt oli piirialade heaks juba kümnekond aastat töötanud Piirimaade Selts.

Propagandatalituse eluiga jäi küllaltki lühikeseks – Eesti Vabariigi okupeerimise järel saadeti see asutus punavõimude poolt peagi hingusele. Teatud mõõndustega võib ehk öelda, et

talituse tegevus Eesti Vabariigis oli mõnes mõttes eelmäng okupatsioonivõimude laiaulatuslikule ideoloogilisele tegevusele, mida eesti rahvas järgnevate aastakümnete jooksul taluma pidi. Ent Nõukogude Eestis oli ideoloogiline elu juba kõvasti rangema kontrolli all kui iseseisvas riigis autoritaarsel ajal. Punase propaganda masinavärk oli hoopis võimsam kui Eesti Vabariigi *kodukootud* propagandatalitus.

Propagandatalitusele hinnangut andes peabki jääma tõdemuse juurde, et selle asutusega seostus Pätsi režiimi ajal nii halba kui head. Autoritaarse võimu tööriistana ja vaba sõna piirajana on RPT-l negatiivne tähendus. Mitmete talituse tegevusalade tähtsus on mõneti küsitava väärtusega. Seevastu saab rahvuslike aktsioonide, eeskätt nimede eestistamise ja kodukaunistamise kaudu talituse tegevust igati positiivseks hinnata.

02.05.2005

Zusammenfassung

Das Amt für Propaganda in der Republik Estland während der autoritarischen Periode

Die vorliegende Magisterarbeit behandelt die Tätigkeit des Amtes für Propaganda in der Republik Estland in den Jahren 1934–1940. Diese Forschungsarbeit ist eine Weiterentwicklung der Hauptseminararbeit des Autors. Der Grund für die Wahl des Themas ist seine bisher ganz geringe Erforschung. Das Ziel ist eine Übersicht über das Amt für Propaganda als eine Institution zu geben und dessen bedeutendere Tätigkeitsbereiche zu erläutern. Auch gibt der erste Abschnitt dieser Forschungsarbeit einen kurzen Überblick über die Geschichte, Theorien, Ziele und Hilfsmittel der Propaganda.

Am 26. September 1934 wurde beim Innenministerium der Republik Estland Amt für Information und Propaganda der Regierung gegründet, welches in Estland als Institution bislang nicht existiert hatte. Das Amt wurde vom Propagandaleiter der Regierung geleitet, der gleiche Rechte wie die Minister hatte. In der Satzung des neuen Amtes waren als Aufgaben Informationsvermittlung an die Tätigkeiten der Regierung und Regelung der staatlichen und nationalen Propagandaarbeit bestimmt.

Ein Jahr später wurde das Amt für Information und Propaganda der Regierung zum Staatlichen Amt für Propaganda umbenannt und von Subordination des Innenministeriums in die des Premierministers überleitet. Umstrukturierungen wurden mit dem Zuwachs an Aufgaben und mit der Notwendigkeit zur Erweiterung der Unabhängigkeit des Amtes erklärt. In das Gesetz wurde eine Funktion hinzugefügt – die Aktivisierung des öffentlichen Lebens zur gesellschaftlichen Selbstbetätigung und sozialen Gemeinschaftsarbeit. Im Januar 1939 wurde der Leiter des Amtes zum Minister umgenannt.

Im April 1940 erfolgte wieder eine Umnennung und Umstrukturierung des Propaganda Amtes. Von nun an wirkte es als Unterorgan der Regierung der Republik unter

dem Namen Informationszentrum. Seine Existenz war kurz: am 21. Juni wurde das Informationszentrum infolge des Staatsstreiches übernommen, am 20. August wurde es endgültig liquidiert und seine Befugnisse und Geschäftsführung wurden der estnischen Abteilung (ETA) der Telegraphenagentur der UdSSR (TASS) übergeben.

Innerhalb seiner sechs Tätigkeitsjahre blieben die Funktionen des Propaganda Amtes in allgemeinen Zügen gleichartig. Verallgemeinernd kann man sagen, daß das Amt hauptsächlich in drei Bereichen arbeitete die auch miteinander eng verbunden waren: der politische Bereich, der national-kulturelle Bereich und die Informationskontrolle.

Es ist behauptet worden, daß für die Regierung der Republik die einzige wichtige Aufgabe des Propaganda Amtes die Wahrung der Regime von Konstantin Päts und seiner Anhänger vor gefährlichen ideologischen Diversionen war. Dafür beschäftigte das Amt sich mit Beschränkung der Wort- und Pressefreiheit: es führte Nachzensur durch und kontrollierte innerstaatlich die offizielle Information die den Zeitungen und dem Staatlichen Rundfunk gegeben wurde.

In Bezug auf die immer komplizierter werdende außenpolitische Situation seit 1938 fing das Propaganda Amt an, neben dem Außenwärtigen Amt die Veröffentlichung der Außeninformation zu steuern. Das Amt beschäftigte sich gewißermaßen auch mit der nach Ausland gerichteten Propaganda. Hauptsächlich wurden durch die Sender der Nachbarländer, einige Anstalten und Organisationen wie auch durch mit dem Amt zusammenarbeitende Personen Schriften und Bücher, aber auch Musik und Kurzfilme über Estland verbreitet.

Eine Aufgabe des Staatlichen Amtes für Propaganda war die Gründung einer einheitlichen den ganzen Staat umfassenden Partei – Isamaaliit (Vaterlandsbund). Der grundsätzliche Durchführer der Idee war Innenminister Kaarel Eenpalu, doch als Gründungsmitglieder wurden Leiter des Propaganda Amtes Hugo Kukke, Ants Oidermaa und Edgar Kigaste genannt. Isamaaliit erfüllte aber nicht alle Erwartungen der Regierung und wurde nicht zu einer alle sozialen Schichten vereinigenden Partei.

In der längeren Perspektive kann man als positive Erscheinung bewerten die durch Führung des Propaganda Amtes veranstalteten Aktionen, kulturelle Veranstaltungen und die Bevölkerung verbindende staatliche Feiertage. Von letztgenannten wurde viel Aufmerksamkeit dem Jahrestag der Republik, dem Siegestag und dem Muttertag gewidmet. Unter Kampagnen waren umfassendere die Estonisierung der Namen, Aktion der estnischen Flagge, Heimverzierung, Jahr des Buches und mehrere Unternehmen zum Propagieren von Volkskultur, -musik, -gesang und -tanz. Das Propaganda Amt sorgte auch für die Kulturpropaganda der Grenzgebiete. Bei allen erwähnten Veranstaltungen hatte das Amt eine

einleitende und koordinierende Funktion. Das Amt für Propaganda arbeitete dafür mit vielen Anstalten und Organisationen zusammen oder gründete neue. Auch verschaffte das Amt für die Veranstaltungen nötige Finanzen.

Am erfolgreichsten war die Estonisierung der Namen, während der ungefähr 195 000 Menschen innerhalb von fünf Jahren neue Nachnamen erhielten. Die Kampagne hatte die weitreichendsten Folgen – nämlich tragen viele Menschen auch heute dieselben Namen. Die Folge der Nationalflagge-kampagne war, daß im Jahr 1939 allein nur in Landgebieten ungefähr 150 000 blau-schwarz-weiße Flaggen wehten. Im Laufe der Kampagne der Heimverzierung wurden viele Bäume gepflanzt, Parks angelegt, Häuser gestrichen usw. Leider blieben die Aktionen wegen des Zweiten Weltkrieges unbeendet.

Es ist schwierig, das Propaganda Amt wegen seiner sehr unterschiedlichen Tätigkeitsrichtungen zu bewerten. Die Bewertungen fallen von einem Extrem ins andere. Einerseits hat man einen negativen Eindruck wegen der Verlängerung der autoritären Regierung, besonders im Bereich der Wort- und Pressefreiheit. Andererseits tragen die nationalen Aktionen und Kulturveranstaltungen eine positive Bedeutung. Ohne Zweifel hatten sie für die estnische Nation eine sowohl vereinende als auch bildende Funktion.

Kasutatud allikad ja kirjandus

1. Arhiiviallikad

Eesti Riigiarhiiv (=ERA). Fond 1093 – Valitsuse Informatsiooni ja Propaganda Talitus. Riiklik Propaganda Talitus. Informatsiooni Keskus.

ERA. Fond 1 – Siseministeriumi Politseitalitus, Poliitilise Politsei Inspektor.

2. Publitseeritud allikad

Jüri Ant. August Mälgu kiri peaministrile: Detsember 1939. // Tuna: Ajalookultuuri ajakiri 2002, 1. Lk 56-63.

Riigi Teataja (=RT) 1934 – 1940, 2005.

Riigivolikogu stenograafilised aruanded 1938. I koosseis. I-II istungjärk. Tallinn, 1938.

Riigivolikogu stenograafilised aruanded 1939/40. I koosseis. V-VI istungjärk. Tallinn, 1940.

Riigivolikogu stenograafiliste aruannete lisad 1939/40. I koosseis. V-VI istungjärk. Tallinn, 1940.

Valitsusasutiste tegevus 1934/35, 1935/36, 1936/37, 1937/38, 1938/39. Tallinn, 1935-1939.

3. Kirjandus

Artur Adson. Siuru-raamat. Vadstena, 1949.

Kari Alenius. Petserimaa ja Narvataguse integreerimine Eestiga ning Idaalade maine Eesti avalikkuses 1920-1925. // Akadeemia 1999, 11. Lk 2301-2322.

David L. Altheide, John M. Johnson. Bureaucratic Propaganda. Boston, 1980.

Jüri Ant. Eesti 1939-1941: Rahvast, valitsemisest, saatusest. Tallinn, 1999.

Eesti Kroonika 1934-1939. Eesti Kirjanduse Seltsi populaarteaduslik seeria. Tartu.

Eesti nimi: Valik uusi perekonnanimesid. Toimetanud Juulius Mägiste ja Elmar Elisto.// Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetised XXVII. Tartu, 1935.

Eesti Raadio. Esimesed 70. Koostanud Vello Lään. Tallinn-Tartu, 1996.

Eesti Riik ja Rahvas Teises maailmasõjas I-II. Stockholm, 1954-1955.

Eesti Vabariik 1918-1940: Koguteos. Koostanud Evald Uustalu. Lund, 1968.

Õie Elango, Ants Ruusmann, Karl Siilivask. Eesti maast ja rahvast – Maailmasõjast maailmasõjani. Tallinn, 1998.

Elmar Elisto. Nimede eestistamisest Eestis. // Äratrükk ÜS Raimla koguteosest *Omariikluse süvendamisel*. Tartu, 1938.

Jacques Ellul. Propaganda: The Formation of Men's Attitudes. Introduction by Konrad Kellen. New York, 1965.

Halliki Harro. Ajakirjanduse õiguslik regulatsioon Eestis aastail 1918-1940 ja 1990-1993. Tartu, 1994.

Halliki Harro. Eesti Vabariigi ajakirjandusest 1920.-1930. aastatel.// Eesti ajakirjanduse ajaloost VII. Tartu: Tartu Ülikooli žurnalistika kateeder, 1991. Lk 36-78.

Halliki Harro. Jaan Tõnissoni ajakirjandusliku tegevuse piiramisest 1930. aastate teisel poolel. // Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat. Annales Litterarum Societatis Esthonicae. 1988 – 1993. Tartu, 1995. Lk 32-35.

Halliki Harro. Kirjastusühisuse ja päevalehe “Postimees” sekvestri alla panek 1935. a. suvel (uute andmete valguses). // Fakt, sõna, pilt XII. Tartu, 1989. Lk 45-57.

Andrei Hvostov. Südamlik diktatuur. <http://www.sirvilauad.ee/artikkel.05.04.2002>.

Indrek Jääts. Setude etnilise identiteedi ajalugu. // Akadeemia 1998, 6-7. Lk 1127-1153 ja 1520-1546.

Sigrid Kaasik. Ringhäälingu algusaastad. // Peatükke Eesti ajakirjanduse ajaloost 1900-1940. Koostanud Epp Lauk. Tartu, 2000. Lk 127-145.

Kaul-Andrus Kadak. Mitme taeva all. Stockholm, 1974.

Bernard Kangro. Arbujate kaasaeg: Märkmeid, mälestusi, mõtisklusi. II köide. Lund, 1983.

Rasmus Kangro-Pool. Korrigeerigem kodukaunistamist. // Tänapäev 1936, 11-12. Lk 178-179.

Toomas Karjahärm. Konstantin Pätsi poliitilised ideed. // Konstantin Pätsi tegevusest: Artiklite kogumik. Koostanud Küllo Arjakas. Tallinn, 2002. Lk 74-97.

Hugo Eduard Kauler. Propaganda kui uus võitlusabinõu meie aja sõjas: Tema organiseerimine rahu ja sõja ajal, ilmasõja ning vene revolutsiooni kogemuste varal. Tallinn: "Sõduri" väljaanne, 1924.

Kalev Kesküla. Ajakiri "Tänapäev" ja võitlev Eesti kirjanik. // Vikerkaar 1988, 3. Lk 65-69; 1988, 4. Lk 55-60.

Valter Kiisler. Vajame kavakindlamat kodukaunistamistööd. // Aed 1938, 10. Lk 285.

Rein Kordes. Mineviku teed ja rajad: Reportaaž. Tallinn, 1976.

Hugo Kukke. Saagem ka välisilmelt eestlasteks. Eesti nimi ja Eesti lipp uuesti aukohale.// Üliõpilasleht 1935, 8. 22.06.1935. Lk 286-288.

Olaf Kuuli. Vapsidest Isamaaliiduni: Fašismi ja fašismivastase võitluse ajaloost Eestis. Tallinn, 1976.

Hans Kõiva. Mõtteid koduümbruse kaunistamisel. // Aed: aianduse ajakiri 1936, 9. Lk 235-237.

Käsitlusi propagandast. Rahvakasvatustalituse kursuste loengute kokkuvõtteid III. // Rahvakasvatustalituse toimetised. Tallinn 1943.

Epp Lauk. Demokraatia kriis ja ajakirjandusvabaduse piiramine Eesti Vabariigis 1930-ndail aastail. // Keel ja Kirjandus 1998, 9. Lk 585-596.

Epp Lauk. Eesti ajakirjanduse arenguhooni XX sajandi esimesel poolel. // Peatükke Eesti ajakirjanduse ajaloost 1900-1940. Tartu, 2000. Lk 9-42.

Epp Lauk, Maret Mälk, Anu Pallas, Juhan Peegel. Eesti ajakirjanike lühielulood. // Peatükke Eesti ajakirjanduse ajaloost 1900-1940. Tartu, 2000. Lk 207-235.

Leninismi õppetunnid. // www.elfikelder.ee/ümarlaud/ajalugu. 10.11.2002.

Oskar Loorits. Eesti ajaloo põhiprobleemid. // Iseseisvuslaste kirjavara 11. 1955.

Kalle Lõuna. Petserimaa integreerimine Eesti Vabariiki 1920-1940. Tallinn, 2003.

Kalle Lõuna. Usuküsimus Petserimaal 1920.-30. aastatel ja *kloostriõda*.// Ajalooline Ajakiri 1999, 3/4. Lk 57-70.

Main Trends of the Modern World: Propaganda. Edited by Robert Jackall and Arthur J. Vidich. New York 1995.

V. Matiisen. Koduümbruse korraldamisest maal. // Eesti Mets 1938, 4. Lk 149-150.

Hjalmar Mäe. Kuidas kõik teostus: Minu mälestusi. Stockholm, 1993.

Silver Mägi. Ajalehe "Uus Eesti" välispoliitiline suunitlus 1938-1939. // Eesti ajakirjanduse ajaloost VII. Tartu: Tartu ülikooli žurnalistika kateeder, 1991. Lk 136-150.

- August Ots.** Mehed sündmuste kurvidel. Läbielamusi ja mälestusi. Uppsala, 1976.
- August Ots.** Miks kaotasime iseseisvuse: Eestluse probleeme eksiilis. Stockholm, 1981.
- Raivo Palmaru.** Meedia ja demokraatia. // Riigikogu Toimetised 2001, 4. Lk 61-69.
- A. Peel.** Koduümbrus ja film.// Eesti Mets 1937, 3. Lk 94-97.
- Jaan Port.** Talundite kaunistamisest. // Eesti Mets 1938, 4. Lk 146-149.
- Konstantin Päts.** Minu elu: Mälestusi ja kilde eluloost. Koostanud H. Runnel. Tartu, 1999.
- Ilmar Raamot.** Mälestused II. Stockholm, 1991.
- Inda Rajasalu.** Kuidas Eesti Vabariigis ajakirjandust vaos hoiti. // Poliitika 1991, 1. Lk 47-54.
- Inda Rajasalu.** Riiklik Propaganda Talitus ja eesti nimi. // Tundmatu Eesti Vabariik. Tallinn, 1993. Lk 96-108.
- Märt Raud.** Kaks suurt: Jaan Tõnisson, Konstantin Päts ja nende ajastu. Tallinn, 1991.
- Heiki Raudla.** Heast ja halvast propagandast. // Riigikogu Toimetised 2001, 4. Lk 76-83.
- Leo Reissar.** Setumaa läbi sajandite. Petserimaa. Tallinn, 1996.
- Kädi Riismaa.** Propagandatöö "vaikival ajastul". // Luup 1997, 14. Lk 50-52.
- Andrus Roolaht.** Nii see oli...:Kroonika ühest unustuseliiva maetud ajastust. Tallinn, 1990.
- Jaan Roos.** Milline on õige kodukaunistus. // Tänapäev 1937, 9. Lk 272-273.
- Ants Ruusmann.** Eesti Vabariik 1920-1940. Tallinn, 1997.
- Setumaa: Maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus. Toim. A. Tammekann, Edg. Kant, J. V. Veski. Tartu, 1928.
- Aleksander Siimon.** Puukoolide asutamise propaganda kipub minema liiale. // Aed 1937, 12. Lk 339-340.
- Harald Tammer.** Eesti sisepoliitiline elu a. 1934. // Eesti Kroonika 1934. Eesti Kirjanduse Seltsi populaarteaduslik seeria. Tartu, 1935. Lk 18-31.
- Harald Tammer.** Eesti sisepoliitiline elu 1935. // Eesti Kroonika 1935. Eesti Kirjanduse Seltsi populaarteaduslik seeria. Tartu, 1936. Lk 21-38.
- Harald Tammer.** Eesti sisepoliitiline elu 1936. // Eesti Kroonika 1936. Eesti Kirjanduse Seltsi populaarteaduslik seeria. Tartu, 1937. Lk 23-38.

Harald Tammer. Võidutuled. // Päevaleht 1934, 169. 22.06.1934.

Anton Hansen Tammsaare. Kodukultuurist. // Tänapäev 1937, 10. Lk 290-291.

Artur Taska. Kaarel Eenpalu. Lund, 1991.

Artur Taska. Sini-must-valge värvikolmik ja Eesti Vabariik. Toronto, 1971.

William Tomingas. Mälestused. Vaikiv ajastu Eestis. Tallinn, 1992.

Friido Toomus. Konstantin Päts ja riigireformi aastad. Tartu-Tallinn, 1938.

Ivar Triikkel. Ringhääling eile ja täna. Tallinn, 1977.

Jaan Tõnisson. Koguteos tema üheksakümnenda sünnipäeva tähistamiseks. Stockholm, 1960.

Jaan Tõnisson. Riigivolikogu tööst (1938) // Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat 1998. Paar sammukest XV. Tartu, 1998. Lk 98-106.

Tänapäev. Aastakäigud 1936-1937, 1940.

Agu Uudelepp. Riigikogu kõnepult kui propagandaplatvorm. //Riigikogu Toimetised 2001, 4. Lk 70-75.

Robert S. Wistrich. Weekend in Munich: Art, Propaganda and Terror in the Third Reich. London, 1995.

4. Käsikirjad

Kristi Musteikis. Portfellita minister ja propaganda Eestis 1924-1925. Peaseminaritöö. Juhendaja dots. Eero Medijainen. Tartu 2001. Käsikiri Tartu Ülikooli ajaloo osakonnas.

Ermo Reiska. Isamaaliit. Loomise eeldused, organisatsioon ja tegevus 1934-1940. Peaseminaritöö. Juhendaja prof. Jüri Ant. Tartu 2000. Käsikiri Tartu Ülikooli ajaloo osakonnas.

Ingrid Sahk. Kodukaunistamise aktsiooni korraldus ja ideed 1936. a. Tartu, 1998. Juhendaja dots. Ago Pajur.

Töös kasutatud lühendid

EAÕK – Eesti Apostlik Õigeusu Kirik

EELK – Eesti Evangeelne Luterlik Kirik

ERA – Eesti Riigiarhiiv
ERM – Eesti Rahva Muuseum
ETA – Eesti Telegraafi Agentuur
ETK – Eesti Tarvitajateühisuste Keskühisus
IK – Informatsiooni Keskus
KKHP – Kodukaunistamise Hoogtöö Peakomitee
KNNÜ – Kristlike Noorte Naiste Ühing
KNMÜ – Kristlike Noorte Meeste Ühing
NEK – Nimede Eestistamise Keskbüroo
NEL – Nimede Eestistamise Liit
RA - Raamatuaasta
RPT – Riiklik Propaganda Talitus
RT – Riigi Teataja
VIPT – Valitsuse Informatsiooni ja Propaganda Talitus
ÜENÜ – Ülemaaline Eesti Noorsoo Ühendus

Lisa nr 1.

Riigi Teataja 1935, 79, 673.

Riikliku propaganda talituse seadus.

Antud Riigivanema poolt dekreedina 18. septembril 1935

§ 1. Vabariigi Valitsuse juures asutatakse riikliku propaganda talitus otsese alluvusega peaministrile.

§ 2. Riikliku propaganda talituse tegevust juhib propaganda juht, kelle nimetab ametisse Riigivanem Peaministri ettepanekul.

Propaganda juhil on temale alluva talituse juhtimise alal samad õigused, mis vastavate seadustega ette nähtud ministrite kohta.

§ 3. Riikliku propaganda talituse ülesandeks on teadete andmine valitsuse ja ta asutiste tegevuse kohta, riikliku ja rahvusliku selgitustöö korraldamine ning avaliku elu aktiveerimine seltskondlikule isetegevusele ja sotsiaalsele ühistööle.

Talituse ülesanded üksikasjus ja ta lähema korralduse määrab Riigivanem oma määrustega.

§ 4. Riigi- ja omavalitsusasutised vastavalt oma tegevusalale on kohustatud aitama kaasa riikliku propaganda talitusele tema ülesannete täitmisel.

§ 5. Oma ülesannete täitmisel riikliku propaganda talitus on otseses suhtlemises kõigi riigi- ja omavalitsusasutistega ja nende juhtidega kui ka kõigi seltskondlike organisatsioonidega ning avaliku elu organitega.

§ 6. Propaganda juht võtab sõnaõigusega osa Vabariigi Valitsuse koosolekuist, ning tema eriliseks ülesandeks on valitsusele informatsiooni andmine.

§ 7. Propaganda juht, talituse ametnikud ning vabateenijad kuuluvad vastavalt Peaministri ametnikkude või vabateenijate koosseisu.

Talituse kaastöölised ei ole riigiteenijad, kuid nad vastutavad oma tegevuse eest ühistel alustel riigiteenijatega ja neil on ühekordse toetuse ja arstiabi saamise õigus riigiteenijate kohta maksvate seaduste ja määruste alusel. Peale selle võetakse aeg, mis nad olnud riikliku propaganda talituse kaastööliseks, arvesse neile pensioni määramisel, kui neil on õigus saada pensioni Riigi- ja omavalitsuste teenijate pensioni seaduse alusel. Nende teenistusse võtmise korra määrab Peaminister.

§ 8. Riikliku propaganda talitusele määratakse propaganda ülesanneteks krediidid Peaministri eelarves ja nende tarvitamine toimub Peaministri poolt antud korralduste alusel.

§ 9. Käesoleva seaduse maksmahakkamisel Valitsuse informatsiooni ja propaganda talituse pooleliolevad toimetused ja arhiiv lähevad üle riikliku propaganda talitusele.

Samuti kantakse üle Peaministri eelarvesse riikliku propaganda talitusele määratud krediidid.

§ 10. Käesoleva seaduse maksmahakkamisega kaotab maksvuse Valitsuse informatsiooni ja propaganda talituse seadus (RT 81 – 1934).

§ 11. Käesolev seadus hakkab maksma avaldamisega.

Tallinnas, 18. septembril 1935.

K. Päts

Peaminister

Riigivanema ülesannetes.

K. Eenpalu

Peaministri asetäitja.

Lisa nr 2.

Propagandatalituse töötajad.

Ülevaatlik tabel on koostatud järgmistele arhiivimaterjalidele toetudes: ERA. 1093- 1- 1, 3, 10, 438, 454. See pole taotluslikult täielik, kuna välja on jäetud lühemat aega talituses töötanud isikud ja kantseleipersonal.

Töötaja	Ametipositsioon(id)
Hugo Villi Kukke	Juhataja 18.09.34-21.09.35 ja 20.04.37-05.09.37, hiljem info- või kultuuriosakonna juhataja
Ants Oidermaa (Hans Oidermann)	Valitsuse propagandajuht, RPT juhataja 21.09.35-01.03.37, propagandaminister alates 30.01.1939
Edgar Kigaste (Ruubel)	info-osakonna kaastöölaine, üldosakonna juhataja, RPT nõunik, talituse juhataja 01.10.1937-30.01.1939
Juhan Kaarlimäe (Karlsberg)	info-osakonna nõunik-kaastöölaine, hiljem juhataja, RPT juhi ajutine kohusetäitja, poliitilise osakonna juhataja
Kaul-Andrus Kadak	nõunik, üldosakonna juhataja, RPT abijuhataja
Olev-Märt Piirsalu (Gross)	poliitilise osakonna sekretär, seejärel juhataja ja RPT juhi asetäitja
Osvald Viirsoo	piirimaade sekretär, poliitilise ala nõunik
Valter Soo	üld- ja informatsiooniosakonna kaastöölaine-nõunik
Voldemar Kures (Koch)	propagandatalituse informatsioonijuhataja
Ilmar Raudma	kultuuriosakonna nõunik, RPT kantseleijuhataja, info-osakonna toimetaja, seejärel selle juhataja
Rudolf Paris	kultuuri- ja üldosakonna kaastöölaine-nõunik peamiselt kunstilistes küsimustes
Harald Pello	RPT poliitilise ja IK ühiskondliku osakonna sekretär
Arnold Taioste	informatsiooniosakonna kaastöölaine-toimetaja, Nime Eestistamise Keskbüroo ja Eesti Lipu Toimikond
Adam Randalu (Bachman)	info-osakond, NEK juhataja
Henrik Visnapuu	Propagandatalituse kultuurinõunik
Samuel Sommer	piirimaade sekretär
Artur Adson	filmiinspektor (erandina siseministeeriumi palgal)
Erika Viirsalu	kultuuriosakonna sekretär, üldala nõunik ja juhataja asetäitja
Hella Rajasaare	üldosakonna sekretär, IK ühiskondliku osakonna sekretär

Lisa nr 3.

ERA. 1093- 1- 298.

11. oktoober 1938

Riikliku Propaganda Talituse juhatajale.

Ettekanne.*

Eesti seltskondlik isetegevus jätab oma laadilt ja viisilt mitmeti soovida. Selles on palju ebaratsionaalset ja ebaökonomilist. Eriti maksab see vabaharidusliku töövälja suhtes. Vabahariduslikku organiseerimist ja tegevust iseloomustavad: 1) organisatsiooniline inflatsioon nii kesk- kui kohapealsete org-ide mõttes ja 2) töö ebaratsionaalne korraldus.

Keskorg-ide kohta tuleb märkida, et neid on mitmeid samalaadseid, kes arendavad üheilmelist tegevust ning kellede tegevusväli langeb suuresti kokku. Siia kuuluvad E. Haridusliit, E. Lauljate Liit, E. Karskusliit, ÜENÜ, Naiste Karskusliit, Koduse Kasvatuse Instituut, teatud määral ka NMKÜ ja KNNÜ Liidud, Kodutööstuse Liit j.t. Selle tulemuseks on, et riiklikud krediidid (arvestades ka nende vähesust) kuuluvad linnas asuvate peastaapide ja nende palgaliste ülalpidamiseks ning maale ulatub nende tegevuse mõju siiski vähe. Teiselt poolt kujuneb see sagedasti paralleelseks ning tekitab keskorg-ide vahel teatava ebaterve võistluse, mis üldist juhtimist ja arengut kahjustab.

Kohapealsete org-ide suhtes on Riikliku Propaganda Talitusel teatav ülevaade olemas juba 1935.a. ning palju selleaegne olukord vahepeal paranenud ei ole. Iga tähelepanelik kodanik aga võib nentida puuduliku olukorra edasikestmist.

Olenevalt organisatsioonilisest laialivalgumisest (ja krediitide pulveriseerimisest) ei võta vabahariduslik töö kuidagi jalgu alla. Moodsamad tööviisid ja meetodilised võtted jäävad välja arendamata ning rahva laiades hulkades peituv töötahteline energia ratsionaalselt ning tulemusrikkalt kasutamata. Puudub isegi üks elujõuline ajakiri ning iga keskorg. annab välja 100-500 tellijaga oma ajakirjakest.

Selle olukorra parandamiseks teen ettepaneku ette valmistada ning ellu kutsuda “Rahvahariduskoda”, kes tegutseks avalik-õiguslikul alusel, kuhu peaksid sunduslikult kuuluma liikmetena kõik need org-id, kes taotlevad rahvahariduslikke eesmärke. Väljaspool

*Järgmisel päeval, 12. oktoobril esitas RPT juhataja E. Kigaste sama ettekande peaministrile, tehes sellega ettepaneku luua nimetatud Rahvahariduskoda. Teatavasti see ka loodi.

koja liikmeskonda vastavaid ühinguid ja org-e tegutseda ei saaks. See aga annaks võimaluse korraldada ka kohapealset ühingute arvu ja tegutsemist ning aitaks lahendada ka kohapealse olukorra.

Loodav Rahvahariduskoda võiks tegutseda vastavate sektsioonide kaudu (haridus, teater, laul, karskus jne.) ning temale kuuluks kogu vabaharidusliku tegevuse tegelik kooskõlastamine ning juhtimine. Mõeldav oleks ka maakondlike keskuste ellukutsumine.

Oleks loomulik, et kõik vastavad riiklikud krediidid koondatakse Rahvahariduskoja ülalpidamisele.

Olemasolevate liitude likvideerimine on reformi edukaks läbiviimiseks tarvilik ning toimuks Rahvahariduskoja seaduse kaudu.

Ühtlasi olgu siinkohal märgitud, et Rahvahariduskoda haaraks ainult kultuuri populariseerijaid org-e, kuna kultuuri loominguiline osa kojategevuse edukuse huvides koja liikmeskonnast peaks jääma eemale. Vastasel korral kujuneks jälle samasugune olukord, nagu seda nägime 1935.a. loodud Rahvakultuuri ja Rahvaharidusnõukoguga, kus kultuuriprodutsendid ja populariseerijad said üksteisele segavaks. On ju mõeldav kultursektsiooni loomine kojas, kuid arvan, et selleks puudub tarvidus.

K. Kadak, Üldala juhataja

Lisa nr 4.

ERA. 1093- 1- 298.

RPT ringkiri asutustele ja organisatsioonidele 23. jaanuarist 1939.

Riiklikud asutised, kutselised omavalitsused ja seltskondlikud organisatsioonid algatavad ja korraldavad oma tegevusaasta vältel tavaliselt terve rea selliseid üritusi, mille läbiviimiseks koondatakse sagedasti kõik seltskondlikud jõud ja seatakse liikvele rahva laiad hulgad.

Et seltskonna aktiveerimise ja tegevusse rakendamise alal luua üldist korda ja kavakindlust, ära hoides algatuste ja ürituste ajalist ühtelangemist ning liigset, üle kandejõu käivat kuhjumist ühele tegevusaastale, palume hiljemalt 1. märtsiks 1939 meile saata järgmised andmed 1939./40. tegevusaasta (1. aprillist 1939- 31. märtsini 1940) kohta:

- 1) millised üleriikliku ulatusega päevad, kongressid, suvipäevad, laagrid ja teised kokkutulekud tulevad teostamisele eeloleva tegevusaasta kestel;
- 2) punkt 1 all märgitud kokkutulekute aeg ja võimaluse korral kestus – märkides kokkutulekuks ettenähtud kuu, selle nädala (I, II, III või IV), võimaluse korral teatades täpsed kuupäevad;
- 3) milliste üleriikliku ulatusega seltskondlike aktsioonide ja hoogtööde algatamine ja teostamine on ette nähtud;
- 4) punkt 3 all märgitud aktsioonide ja hoogtööde algatamise aeg ja nende kestus.

Palutud andmeid kasutatakse materjalina 1939./40. tegevusaasta üldiste ja üleriiklike seltskondlike ettevõtete kalendaariumi koostamisel.

M. Kaarend,
Kantselei juhataja

K. Kadak,

Riikliku Propaganda Talituse abijuhataja

Lisa nr 5.

Riigi Teataja 1938, 42, 394.

Väljavõtted 1938. aasta trükiseadusest.

/.../

§ 14. Perioodiline trükitoode oma sisult, toonilt ja väljendusviisilt peab olema rahva elu ülesehitav ja kasvatav.

Kõik perioodilise trükitoote sisu koostamisel kaastegevad isikud, olgu nad toimetajad, reporterid või kirjasaatjad, on kohustatud oma kaastöös, mis avaldatakse perioodilises trükitootes, käsitlema nende poolt esitatavaid asjaolusid tõele vastavalt ja hoiduma kõigest, mis kahjulik Eesti Vabariigile või mis südamatu kaaskodanike suhtes.

§ 15. Sõnumite ja kirjutiste pealkirjad peavad vastama nende sisu peamõttele, kusjuures pealkirjad kirjutistel, teatel ja sõnumeil Vabariigi Presidendi, Riigikogu üldkoosoleku, Riigivolikogu ja Riiginõukogu, Vabariigi Valitsuse liikmete, Sõjavägede Ülemjuhataja või Sõjavägede Juhataja, Õiguskantsleri, Riigikontrolöri ja kohtute tegevuse kohta peavad olema lauseehituselt võimalikult jaatavas vormis.

§ 16. Keelatud on perioodilises trükitootes avaldada:

1) kirjutisi, kujutusi või kuulutusi, mis sisaldavad lugupidamatuse avaldust Eesti riigi ja rahvuse, kehtiva demokraatliku riigikorra, Vabariigi Presidendi, Riigikogu üldkoosoleku, Riigivolikogu, Riiginõukogu, Vabariigi Valitsuse, Vabariigi Valitsuse liikmete, Riigikohtu, Sõjavägede Ülemjuhataja või Sõjavägede Juhataja, Õiguskantsleri, Riigikontrolöri või kohtute vastu;

2) ebaõigeid või moonutatud teateid või kujutisi riigi- ja omavalitsusasutiste tegevuse kohta, samuti kirjutisi, mis objektiivse arvustuse asemel sisaldavad riigi- ja omavalitsusasutiste tegevuse väärhindamist või milles esineb otsitult mahategev toon riigi- või omavalitsusasutiste tegevuse kohta;

3) teateid, sõnumeid või kirjutisi riigi- või omavalitsusasutistes otsustamisel olevaist asjust, mille avaldamine ei ole veel lubatud;

4) kirjutisi või kujutisi, mis võivad riivata avalikku julgeolekut või rikkuda riigikaitse huve;

5) kirjutisi või kujutisi, mis oma ässitava, demagoogilise või näakleva väljendusega võivad õhutada vaenu või tekitada lahkkelisid üksikute rahvakihtide, poliitiliste voolude või muude ühiskondlikkude rühmituste vahel või muul viisil on kahjulikud ühiselulisele solidariteedile ja rahva ühtlusele;

- 6) kirjutisi, kujutisi või kuulutusi, mis riivavad kodaniku head nime või käivad vastu maa headele kommete;
- 7) kirjutisi, mis sisaldavad mõnitavaid või sõimavaid vaidlusi mõne teise perioodilise trükitoote, samuti sellelaadilisi kujutisi;
- 8) teateid, kirjeldusi või kujutisi, mis võivad rikkuda riigi välispoliitilisi suhteid;
- 9) teateid, kirjeldusi või kujutisi vägistamistest, vallaslaste tapmistest ja enesetapmistest;
- 10) teateid, kirjeldusi või kujutisi muust toimepandud süüteost ning selle karistatavast katsest, suguelu puutuvaist asjust, lahutusasjust, abieluvahekordadest, perekonnatülidest või üldse kodaniku intiimellu puutuvaist asjust seesuguse pealkirjaga, seesuguse väljendusviisiga või välise kujuga, mis riivavad kõlblus- või süüdistust;
- 11) kirjutisi, kujutisi või kuulutusi, mis on kõlvatud, kalduvad nilbusse või haavavad süüdistust;
- 12) teateid sellekohase loata enne kohtuistungit või asja lõpetamist juurdlus- või eeluurimisasjust, samuti andmeid kinnisel kohtuistungil arutlusel olnud asjade kohta, välja arvatud kohturesolutsioon, mida võib avaldada;
- 13) teateid sellekohase loata Vabariigi Valitsuse, Riigivolikogu ja Riiginõukogu või nende komisjonide kinnistel istungitel arutlusel olnud asjust;
- 14) sellekohase loata riigi- ja omavalitsusasutiste salajasi dokumente ja teenistuslikke kirju.

§ 17. Vähemalt kaks korda nädalas ilmuvad perioodilised trükitooted on kohustatud tasuta avaldama Vabariigi Presidendi, Riigikogu üldkoosoleku, Riigivolikogu ja Riiginõukogu juhatuste, Vabariigi valitsuse ja Vabariigi Valitsuse liikmete, Sõjavägede Ülemjuhataja või Sõjavägede Juhataja, Õiguskantsleri, Riigikontrolöri ja Riigisekretäri ametlikke teadaandeid, kui vastav teadaanne saadetakse avaldamiseks käesoleva seaduse alusel.

Samuti on eelmises lõikes tähendatud perioodilised trükitooted kohustatud avaldama Vabariigi Valitsuse ja Vabariigi Valitsuse liikmete, Sõjavägede Ülemjuhataja, Õiguskantsleri, Riigikontrolöri ja Riigisekretäri poolt antavaid seletusi ja kirjeldusi.

Perioodilise trükitoote toimetamisel, arvestades trükitoote kausta, on lubatud neis seletustes ja kirjeldustes teha lühendusi, kuid ainult niisuguses ulatuses, et ei muutuks seletuste ja kirjelduste mõte ega jääks välja neis esinevad olulised asjaolud.

Teadaanded, seletused ja kirjeldused tuleb avaldada esimeses pärast nende kättesaamist ilmuvas perioodilise trükitoote numbris, kui see on veel trükivalmis seadmata. On see aga juba trükivalmis seatud, siis tuleb teadaanne, seletus või kirjeldus avaldada järgmises numbris. Teadaanded, seletused ja kirjeldused tuleb avaldada trükitoote tähtsamal leheküljel, arvestades vastava trükitoote materjali tavalist paigutamist, ja silmapaistva trükikirjaga.

§ 18. § 17 viimases lõikes ettenähtud aja jooksul on perioodilised trükitooted kohustatud tasuta avaldama Riigikogu üldkoosoleku, Riigivolikogu ja Riiginõukogu juhatuste, Vabariigi Valitsuse ja Vabariigi Valitsuse liikmete, Sõjavägede Ülemjuhataja või Sõjavägede Juhataja, Riigikohtu esimehe, Õiguskantsleri, Riigikontrolöri ja Riigisekretäri ametlikke õiendusi ja ümberlükkamisi perioodilises trükitootes avaldatud asjaolude kohta.

Õiendused ja ümberlükkamised tuleb avaldada muutumatu ja ilma igasuguste märkusteta nende tekstis ning samasuguse trükikirjaga ja samas osas, millega ja kus on avaldatud esialgne teade.

§ 19. Käesoleva seaduse § 17 viimases lõikes ettenähtud aja jooksul on perioodilised trükitooted kohustatud avaldama riigi- ja omavalitsusasutiste, nende ametnikkude kui ka eraisikute poolt saadetud õiendusi ja ümberlükkamisi samas perioodilises trükitootes tähendatud asutiste ja isikute kohta avaldatud teadete ja asjaolude kohta, kui need on alla kirjutatud asutiste või isikute poolt, kelle kohta käis esialgne teade, ja kui need ei sisalda süüteotunnuseid, ei kanna vaidluse iseloomu ning piirduvad ainult õiendatavate või ümberlükatavate asjaolude esitamisega.

Need õiendused ja ümberlükkamised avaldatakse tasuta, kui nad ei nõua ruumi rohkem kui esialgne teade. Vastupidisel korral võetakse enne avaldamist ridade eest, mis on üle esialgse teate ridade arvu, tasu hariliku kuulutustariifi järgi.

§ 20. Riigi- ja omavalitsusasutiste poolt avaldamiseks saadetud teadaandeid ja kuulutusi on perioodilised trükitooted kohustatud avaldama ühes kahest peale nende kättesaamist ilmuvas perioodilise trükitoote numbris hariliku kuulutusmaksu eest.

§ 21. Riigi sise- või välispoliitilistest vajadustest tingitud Vabariigi Valitsuse poolt vastava asutise kaudu tulevaid sooviavaldusi on perioodilised trükitooted kohustatud arvesse võtma.

§ 22. Sõjaministri ettepanekul võib Vabariigi Valitsus sellekohase määrusega keelata perioodilistes trükitoodetes teadete või kirjutiste avaldamise riigikaitse ja relvastatud jõudude korraldamise ning relvastamise kohta.

§ 23. Siseministril on õigus riiklikel kaalutlusil keelata avaldada perioodilistes trükitoodetes teatava aja jooksul teateid või kirjutisi mõnede riikliku tähtsusega küsimuste kohta.

/.../

§ 34. Trükiasutuse vastutav juhataja on kohustatud kõigist trükiasutuses trükitud trükitoodetest saatma hinnata kohalikule politseiprefektile või viimase puudumisel kohalikule politseikomissarile kolm korralikku ja rikkumata sündeksemplari, mis on määratud: üks eksemplar Siseministeeriumile, üks eksemplar kohalikule prokurörile ja üks eksemplar Riigiraamatukogule.

Kui trükitoode ilmub mitut liiki paberil, siis tuleb saata paremal paberil trükitud eksemplarid.

/.../

§ 36. Trükiseaduse eeskirjade täitmise järevalvet teostab Siseministeerium.

§ 37. Siseministril on õigus teha hoiatusi perioodiliste trükitoodete vastutavatele toimetajatele käesoleva seaduse eeskirjade vastu eksimise, samuti käesoleva seaduse § 21 alusel antud sooviavaldustega mittearvestamise pärast.

Ühes korduva hoiatusega ühe ja sama perioodilise trükitoote vastutavale toimetajale võib Siseminister panna selle trükitoote ilmumise kuni üheks aastaks seisma või tühistada erakuulutuste avaldamiseks antud loa täiesti või osaliselt

Samuti on Siseministril õigus hoiatuse asemel nõuda perioodilise trükitoote väljaandjalt vastutava toimetaja asendamist uue isikuga.

§ 38. Seismapandud perioodilise trükitoote väljaandja ei või:

- 1) anda välja seismapandud perioodilise trükitoote asemel registreeritud, kuid veel mitte ilmunud perioodilist trükitoodet;
- 2) saata seismapandud perioodilise trükitoote tellijale tema väljaandel ilmuvaid teisi trükitooteid;
- 3) registreerida ühe aasta jooksul arvates perioodilise trükitoote ilmumise seismapanekust uut perioodilist trükitoodet.

Sama aja kestel ei või seismapandud perioodilise trükitoote vastutav toimetaja olla teiste perioodiliste trükitoodete vastutavaks toimetajaks.

§ 39. Siseministril on õigus keelata ilmunud või ilmuvate trükitoodete sissevedu, kui nende sisu on kahjulik riiklikele huvidele.

Sisseveoks keelatud trükitooted kuuluvad konfiskeerimisele ja hävitamisele.

/.../

Tallinnas, 19. aprillil, 1938.

K. Päts
Riigihoidja

K. Eenpalu
Siseminister

Lisa nr 6.

Väljavõte Riigivolikogu liikme J. Tõnissoni aruandekõnest valijaile 13. novembril 1938. aastal Tartus "Vanemuise" kontsertsaalis teemal "Riigivolikogu tööst". // Jaan Tõnisson: Koguteos tema üheksakümnenda sünnipäeva tähistamiseks. Stockholm, 1960. Lk 353-354.

Propagandatalituse poolt ajakirjandusele edastatud keelud ja käsud.

27.10.36. Ei tohi avaldada sõnumeid üliõpilaste poolt toime pandud uste ja akende määrimise kohta Tartus.

30.10.36. Ei tohi nimetada isamaaliitlaseks isikuid, kes teevad valimiste eeltöid.

2.11.36. Ei tohi kirjutada endiste riigivanemate märgukirjast Riigivanemale. Sunnitakse avaldama kirjeldusi valitsusliikmete valimiselsetest propagandasõitudest oma valimisringkondades. Kui sarnaseid teateid avaldatakse vähema kirjaga, siis tuli etteheiteid Propagandatalitusele.

30.11.36. Keelati Omavalitsuste Teenijate Liidu Asemike Kogu resolutsioonide ja ettekannete sisu avaldamine, milles oli juttu elukalliduse tõusust ja palkade normeerimise vajadusest.

12.12.36. Peatoimetajaile anti käsk kirjutada Rahvuskogu valimistest osavõtuks õhutavaid artikleid.

18.12.36. Poliitilise politsei assistent toimetab ajakirjanike ülekuulamist propaganda juhi Oidermaa kõne liiga väikses kirjas avaldamise pärast. Peaministri isiklik korraldus, et ei kirjutataks küsimustest, kas uus põhiseadus läheb rahvahääletusele või mitte.

9.10.37. Ei tohi arvustavalt sõna võtta Ülikooli seaduse projekti kohta. Tartus on tudengid järjekordselt seinu ja kõnniteesid "ilustanud". Sõnumite avaldamine selle kohta keelati.

9.10.37. Keelati Sirgu surmakuulutuse avaldamine. Sirgu matuste puhul Helsingis anti käsk kirjutada Soome valitsuse suhtes arvustavalt. Käsud ja keelud relvalaeva puhul. Soome valitsuse kohta anti ka mõista, kuidas kirjutada.

4.11.37. Riigikogu valimiste puhul ei tohi avaldada eelteateid selle kohta, kuidas või keda kandidaatideks seatakse, kuidas tehakse ettevalmistusi valimisteks j.n.e. Ei tohi kirjutada elukalliduse tõusust.

31.12.37. Rahvarinde kohta ei tohi kirjutada midagi arvustavalt. Ülikooli seaduse kohta tohib ainult positiivselt kirjutada. Ei tohi arvustada Ülikooli uut Valitsust.

9.1.38. Peaministri isiklik ja kirjalik korraldus: Rahvarinde moodustamisele tuleb suhtuda täie heatahtlikkusega. Ei tule anda värvingut, et siin on tegemist ametlikult poolt juhitava või ametliku organisatsiooniga. Ei või tekitada vastasrinnale sümpatiseerimise muljet. Ülikooli

sündmustest ei tohi kirjutada. Ei tohi pealkirjadega tekitada värvingut, millest võiks järeldada vastasrinna suunda. Samuti on keelatud “ridade vahelt” kirjutamine. “Uus Eestiga” vaidlemine on keelatud. (Kiiduavaldused.)

24.1.38. Ei tohi kirjutada sellest, et mõnda ajalehte on karistatud.

30.1.38. Riigivolikogu kandidaatide kohta võib avaldada üks kord tema elulugu ühes pildiga. See korraldus käib ainult väljaspool Rahvarinnet kandideerivate isikute kohta, kuna Rahvarinde kandidaatide kohta võib avaldada niipalju, kui keegi soovib. (Kiiduavaldused.)

3.2.38. Ei tohi suurelt teatada, et Riigikohus on tühistanud Valimiste Peakomitee otsuse.

4.2.38. Eenpalu korraldus peatoimetajaile: Jaan Tõnissoni tänasest päevast peale Tallinna ajalehete jaoks ei eksisteeri – s.t. tema nime ajalehe veergudel ühenduses poliitiliste päevauudistega nimetada ei tohi. Üldse ei tohi avaldada teateid Tartu vastasrinnast.

12.2.38. Kirikuõpetajate atakeerimise puhul Riigihoidja ja “Uus Eesti” poolt keelati kirikuõpetajate kaitseks artikli avaldamine. Peaminister isiklikult tegi ähvardusi.

15.2.38. Ajutine erand kirikuõpetajate sõimamise asjus, et oleks võimalik avaldada Eenpalu sõnavõttu kirikuõpetajate vastu Võrumaal agitatsioonireisil.

27.2.38. Ei tohi reageerida “Uus Eesti” kirjutistele, kus kommunistide lendlehe abil kahtlustati kommunismi sõbralikkuses rida kodanlise opositsiooni kandidaate.

1.3.38. Keelati valimistulemuste arvuline analüüsimine ja arvustav kommenteerimine. Keelati avaldamast teateid valimiste korrarikumiste kohta. Võib kirjutada ainult seda, mis Propagandatalitus annab. Pärnu võltsimisloost ei tohi kirjutada.

8.3.38. Valimisringkondade protestidest ei tohi ükski sõna avaldada.

20.3.38. Ei tohi kirjutada põllutöölise palganõudmistest. Ei tohi kirjutada linnaseadusest. Ei tohi kirjutada Presidendi valimiste kohta.

3.4.38. Ei tohi kirjutada kinnisvarade maksustamisest maal.

10.4.38. Ei tohi kirjutada Fuksi nimetamisest Võru maavalitsuse liikmeks. Sellenimeline isik oli enne üks kõva käe tegelane.

24.4.38. Keelati arvustav kirjutamine Maakonna- ja Linnaseadusest, Trükiseadusest, ja üldse kõikidest dekreetidest arvustavalt.

3.5.38. Valitsuse kujundamise kohta ei või avaldada midagi konkreetset isikute kohta.

13.5.38. Arupärimiste esitamise katsetest Riigivolikogus ei tohi kirjutada.

14.9.38. Ei tohi kirjutada vallavolikogude seisukoha avaldustest uue Vallaseaduse vastu.

19.10.38. Kindel käsk, et Tõnissoni sõnavõttudest riigi välispoliitika kohta Riigivolikogus ei avaldataks mitte sõnagi peale ühe rea, et ta kõneles.

Lisa nr 7.

ERA. 1093- 1- 341. L 7-8.

Piirimaade Seltsi tegevuskava Setumaal, Narvataga valdades, saartel ja eesti asundustes Lätimaal 1935/36. a.

Eriliste ajalooliste tingimuste tõttu on setud, ingerlased ja Narvatagustes valdades asuvad eestlased teistest Eesti Vabariigi kodanikest majandusliselt ja haridusliselt kaugemale maha jäänud. Aastasadade vältel venelaste seas elades on venestus nende seas juured sügavale ajanud. Ka väiksemate saarte – Kihnu, Vormsi, Abruca, Filsandi jne. elanike seas ei ole edenemist soovitavaal määral märgata. Eesti asundustes Lätimaal kipub lätistumine kiiresti edenema.

Et setude, ingerlaste, narvataguste eestlaste, saarte elanike ja eesti asunike seas Lätimaal majandust tõsta, haridust edendada ja rahvuslist iseteadvust õhutada, selleks on tarvis:

A. Majanduse alal:

- 1) Põllutöö, karja- ja seakasvatuse kursuseid korraldada.
- 2) Kodulindude pidamist, aiatööd ja viljapuuaedade asutamist edendada.
- 3) Ärksamatest põllupidajatest korraldada ekskursioone lähematesse maakondadesse eeskujulisi majapidamisi vaatama.
- 4) Alkoholismi majanduslist ja üldist kahju selgitada, koostöötades Karskuse Liiduga.
- 5) Aiatöö, majapidamise, käsitöö ja kudumise kursuseid eelmiste aastate eeskujul jätkata.

B. Hariduse alal:

- 1) Hariduse seltside ja laulukooride asutamine ning korraldamine.
- 2) Hariduse kursuste, üksikute loengute ja rahvakoosolekute korraldamine.
- 3) Setumaal ajalooliselt väljakujunenud kirmaskite kultuurilisteks rahvapideudeks ümberkorraldamine.
- 4) Pühapäevakoolide korraldamine.
- 5) Pühapäevakoolide juures lugemislauade korraldamine.
- 6) Hariduse seltsidele ja pühapäevakoolidele näitekirjanduse muretsemine.

C. Omavalitsuse alal:

- 1) Vallavolikogude ja vallavalitsuste tähelepanu selle peale juhtida, et uued koolimajad saaksid niimoodi ehitatud, et seal ka kursuste, pidude ja rahvakoosolekute pidamine oleks võimalik.
- 2) Vallavolikogudele selgitada, et õpetajateks valitaks sarnased isikud, kes oleksid vilunud laulu- ja mängukooride juhid, hääd seltskonnategelased ja pooldaksid pühapäevakoolides õpetamist.
- 3) Enamusrahva rahvuskultuuriliste huvide kaitsmine, kus enamusrahvas on vähemuses.
- 4) Valla ja koolivalitsuse tähelepanu selle peale juhtida, et eesti soost lapsed mitte vene koolides ei õpiks.
- 5) Vastavatele asutustele selgitada, et eesti raioonidesse sarnased isikud ametisse määrataks – arstid, agronoomid, ämmaemandad jne. – kes eesti keelt oskavad.

D. Rahvuspoliitika alal:

- 1) Rahvuslise iseteadvuse õhutamine.
- 2) Eesti Vabariigi riigikorra, kodanike õiguste ja kohustuste selgitamine.
- 3) Riigikaitse otstarvel kaitseliidust osavõtmist õhutada.
- 4) Hõimu ja Välis-Eesti küsimuses Fenno-Ugria asutuse ja teiste vastavate ühingutega kontaktis töötada.
- 5) Setumaal ja Ingeris rahvusliste koguduste asutamine, et jumalateenistused alati emakeeles peetaks.
- 6) Selgitustööd teha, et rahvas lõplikult vanast kalendrist lahkuksid ja ainult uue järele pühi pidaksid.
- 7) Et osa ingerlasi soovivad oma lastele eesti keeles õpetust anda, selle tarviduse otstarbekohaseks lahendamiseks vaja ingeri koolides eestikeelsete klasside avamist jätkata.
- 8) Valitsuse asutuste tähelepanu sellele juhtida, et võimalikult kiires korras vastav seadus maksma pandaks, mis takistaks piirimaadel muulastel eestlaste käest maid omandada.
- 9) Piiriläheduses olevad vabad maad tuleks ainult riigiustavatele eestlastele, aga mitte muulastele, asumiseks anda.
- 10) Lätimaal eesti asundustes eesti algkoolide, pühapäevakoolide ja seltside asutamise otstarbel kihutustööd teha.
- 11) Lätimaalt eesti asundustest vastava haridusega õpilasi kutsuda rahvaülikoolidesse ja pedagoogiumidesse, et ettevalmistada seltskonnategelasi ja eestimeelseid õpetajaid.
- 12) Hariduse- ja Sotsiaalministeeriumi tähelepanu selle peale juhtida, et Lõuna Eestis, muuseas Valga ümbruses, tuleks avada rahvaülikool, kuhu oleks hõlpsam Lätimaalt eesti asundustest tulla õppima.

- 13) Lutsimaalt ja teistest kaugematest eesti asundustest Lätimaalt kooli vaheaegadel andekamaid õpilasi paigutada Eestis perekondadesse, kus neil oleks võimalik eesti keelt õppida ja eesti eluga lähemalt tutvuneda.
- 14) Korraldada Lätimaal eesti asundustes vahel eestikeelseid jumalateenistusi ja kõnekoosloekuid.
- 16) Õhutada Läti piiriäärseid eesti hariduse seltsi, et nad suvel korraldaksid Lätimaal eesti asundustes mõned eestikeelsed pidud.
- 17) Lätimaal eesti asundustes teha kihutustööd, et igalpool, kus läti koolis õpib 9-15 eesti last, nõutaks eesti keele õpetamist.
- 18) Lätimaal piiriäärsetes eesti asundustes agiteerida, et eestlased oma lapsed Eestisse lähematesse koolidesse saadaksid, kui neil oma piirkonnas eesti koolid puuduvad.
- 19) Juhtida Eesti Välisministeeriumi tähelepanu selle peale, et suuremates eesti asundustes Lätimaal – Heinastes, Marienburis ja Lutsimaal – Eesti konsulaaragendid ametisse määrataks, kes muuseas ka asunike rahvuslisi huvisid võimaluse piires kaitseks.

Tallinnas,

25. mail 1925 a.

Piirimaade Seltsi Esimees...

Sekretäri eest...

Lisa nr 8.

Leonard W. Doob, *Goebbels' Principles of Propaganda*.// Propaganda: Main Trends of the Modern World. Edited by Robert Jackall and Arthur J. Vidich. New York 1995. Lk 190-215.

Kommenteeritud väljavõtteid nn Goebbelsi päevikust tema propagandaprintsiipide kohta.

1. Propagandistidel peab olema juurdepääs sündmusi kajastavale ja avalikku arvamust näitavale informatsioonile.
2. Propagandat peab planeerima ja välja laskma ainult üks keskus. Ainult üks võim, st Goebbels ise peab väljastama kõik propaganda ettekirjutused. Teiseks peab ta need ära seletama tähtsatele ametnikele, et säilitada nende moraali. Kolmandaks peab ta kontrollima teisi asutusi, millel on propagandistlike eesmärgid. Viimast eesmärki Goebbels tegelikult ei saavutanud, kuna oma propagandat tegid ka välis- ja siseministeerium, armee jt.
3. Mingi aktsiooni propagandistlik mõju ja tähtsus tuleb arvesse võtta juba seda asja planeerides.
4. Propaganda peab mõjutama vaenlase poliitikat ja tegutsemist. Propagandat peeti üheks sõjapidamisvahendiks. Goebbels leidis, et peale vaenlaste moraali hävitamise, mõjutab propaganda nende tegutsemist veel neljal moel. Esiteks – varjates olulist propagandistlikku materjali, mis võiks vaenlasele anda mingit kasulikku informatsiooni. Teiseks – levitades propagandat, mille sisu ja toon mõjutavad vaenlast nii, et too venitab oluliste otsustega. Kolmandaks – ergutades vaenlast avaldama olulist informatsiooni iseenda kohta. Neljandaks – mitte vihjates sellele, et vaenlane käitub mingil puhul soovitud, kuna vihje võib vaenlase tegutsemist muuta ebasoovitavaks.
5. Üldine operatsiooniline informatsioon peab olema kättesaadav, et läbi viia propagandakampaaniaid.
6. Et propagandat märgataks, peab ta esile kutsuma publiku huvi ja teda peab seega edastama läbi publiku huvi ja tähelepanu all oleva meediumi.
7. Usutavus üksi peab määrama, kas propaganda poolt väljalastu on tõsi või vale. Üldiselt leidis Goebbels, et tõde peab kasutama nii harva, kui võimalik, kuna tõesed faktid võib vaenlane hoopis enda kasuks pöörata; valed aga on palju paremad propagandavahendid, kuna neid tavaliselt ei saa ümber lükata.

8. Vaenlase propaganda eesmärk, sisu, tugevus ja tõhusus ning jooksvate propagandakampaaniate loomus määrab selle, kas vaenlase propagandat tuleb ignoreerida või hoopis ümber lükata. Üldiselt kartis Goebbels vaenlaste (eriti USA, Inglismaa) propagandat ega alahinnanud selle võimalikku mõju sakslastele.
9. Informatsioon, selle usutavus ja edasiandmise efektid määravad, kas propaganda materjale tuleb tsenseerida.
10. Vaenlase propagandamaterjale võib kasutada, kui need aitavad vähendada vaenlase prestiiži ja toetavad propagandisti enda eesmärke.
11. Valge propaganda asemel tuleb kasutada musta (st sellist, mille allikas on avalikkusele teadmata), kuna valge on vähemusutav ja annab soovimatuid efekte.
12. Propagandat peavad lihtsustama prestiižikad liidrid. Oma isiklikus päevikus ründas Goebbels paljusid teisi natside liidreid, kelle avalik käitumine hävitas propaganda poolt saavutatu.
13. Propaganda peab olema hoolikalt ja õigesti ajastatud. See peab publikuni jõudma enne võistleva poole propagandat. Kampaania peab kindlasti algama kõige optimaalsemal momendil. Propaganda teemat peab korrutama, kuid mitte üle selle punkti, kus see võiks juba negatiivset efekti anda.
14. Propaganda peab märgistama asju ja inimesi kergesti eristatavate väljendite ja loosungitega. Loosungid peavad inimestele andma vastused, mis neile meeldivad. Loosungid peavad olema kergesti õpitavad. Neid peab korduvalt kasutama, kuid ainult sobivates olukordades. Loosungitel ei tohi olla bumerangi efekti.
15. Siseriiklik propaganda peab vältima valede ootuste ja illusioonide tekitamist, kuna need võidakse kergesti hävitada tulevikusündmuste poolt.
16. Siseriiklik propaganda peab tekitama paraja annuse ärevust. Esiteks peab propaganda tekitama hirmu kaotuse ees. Samas peab propaganda vähendama inimeste liiga suurt ärevust, millest nad enam jagu ei saa.
17. Siseriiklik propaganda peab vähendama nurjumiste ja pettumuste mõju.
18. Propaganda peab lihtsustama agressiooni kõrvalejuhtimist, määrates kindlaks vihkamise märklauad (nt juudid ja bolševikud).
19. Propaganda ei suuda otseselt mõjutada teatud tugevaid vastandtendentse, selle asemel peab ta pakkuma mingi tegutsemise või diversiooni vormi. Goebbels teadis, et on kuus valdkonda, milles propaganda ei mõju. Inimeste põhivajadused, nagu söömine ja sugutung jms ei ole propaganda poolt mõjutatavad. Õhurünnakud Saksamaale põhjustasid surma ja palju kannatusi, millele ei saanud vastu rääkida. Propaganda ei suutnud ka oluliselt tõsta

tööstuslikku produktsiooni. Samuti ei suudetud muuta paljude inimeste religioosset uskumusi. Teatud opositsiooni jaoks sakslaste seas ja okupeeritud maade inimeste seas oli vaja jõulist tegutsemist, mitte propagandat. Ja kuuendaks ei suutnud propaganda eitada Saksamaa üha suuremaid sõjalisi nurjumisi.